

Tittelblad

”Stor af Stand, Større af Velstand” – innblikk i Christiania-elitens makthegemoni 1750-1814.

Om samfunnslag, nettverk og konflikter med utgangspunkt i Nordmarksgodsets aktører.

Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

Høsten 2002

av Bård Frydenlund

Trykket ved Repräsentralen, Universitetet i Oslo, oktober 2002.

Opplag: 50

Illustrasjonene på forsiden er trykket med velsignelse fra Bogstad gårds stiftelse.

Tittelforklaring:

Tittelen er en del av gravskriften til Christian Ancher (+1765), far til Peder og Bernt Anker, som henger i Fluberg kirke. Den fulle setning fra gravskriften lyder: ”Stor af Stand Større af Velstand men Allerstørst hos Gud som Kronede Ham med Yndighed, Ydmyghed, Ædelmodighed, Sagtmodighed, Ærlighed og Kiærlighed til Hans Døds Dag.”

Bildeforklaringer:

Portrett 1:

Morten Leuch den yngre i en rokokko jaktuniform. I høyre hånd viser han frem passeren og vinkelstaven, to av Frimurerordenens fremste symboler. (Maleriet henger i hallen på Bogstad, maler ukjent.)

Portrett 2:

Familien Anker på Bogstad. I dette bildet vises Peder Anker, hans kone Anna Elisabeth (født Cold) og datteren Karen (den senere grevinne Wedel Jarslberg). I fanget til Peder Anker ligger en skisse over Bogstad som viser hans administrasjonssentrum for både private og statlige anliggender. Den statlige virksomheten understrekes gjennom generalveiintendantuniformen som han fikk spesialdesignet til sitt embete. (Maleriet henger i havensalen på Bogstad, og er malt av Jens Juel i 1792.)

Forord

Å skrive hovedfagsoppgave i historie er ingen enkel affære. Til den oppgavesjanger som er den mest forskningsnære og som er nærmest en doktoravhandling i form og omfang, skal det stilles store krav. Med en tidvis svært springende studietilværelse med mange avbrekk og varierende lav studieprogresjon, er det rart jeg kom i mål. Mange personer trenger takk for å ha bidratt til at jeg faktisk ble ferdig, gjennom truende betraktninger, syrlige kommentarer og mer konstruktive råd og vink. De av den siste sorten vier jeg mest plass her... Takk derfor til:

Veilederen – Øystein Rian, den tålmodige professor med sine gode og inspirerende tilbakemeldinger.

Veiledningsseminarene – Alltid gøy og med den riktige stemningen som ga en miljøtilhørighet til fagfeltet (Tor, Ole Jacob, Ole Henrik, Ranveig, Øystein, Martin, Marianne, Anna, Øyvind, Ragnhild, Frode, Bjørn Ivar, Arnfinn, Øystein, Ola, Anette og Svein Egil). En spesiell takk til Ola som jeg håper holder stand videre på nettverksforskningen der andre faller fra...

Arkivene – Riksarkivets personale (spesielt Tor Weidling og Gunnar Låg), Carl Otto Løvenskiold, Storarkivaren ved Den norske frimurerorden, og personalet ved Bærums bibliotek, som ga meg gode arbeidsforhold og -muligheter.

Vennene – Marthe (kjæresten min), bandygjengen/Fredagspilsgjengen, studentpolitikere, andre studentvenner og ansatte, samt Bjørn Arne som tok seg tid til å lese igjennom oppgaven nå på slutten.

Lokalhistorikerne og formidlerne – Faren min (Arve), kjentmenn som Trygve Christensen og Kåre Haug, og Else og Birgitte Espeland på Bogstad har bidratt konstruktivt med sin ekspertise fra sitt ståsted.

Pengene – Osloforsknings generøse stipendbidrag har gjort at de økonomiske bekymringene har vært mindre enn de kunne ha vært.

Historisk institutt – Instituttet, som har bare gitt meg positive erfaringer og kunnskaper til nytte senere i livet. Kanskje er det til og med på vei ut av "krigstilstanden"...?

-Bård Frydenlund, Blindern – oktober 2002

Innholdsfortegnelse

Tittelblad	1
”Stor af Stand, Større af Velstand” – innblikk i Christiania-elitens makthegemoni 1750-1814.	1
Om samfunnslag, nettverk og konflikter med utgangspunkt i Nordmarksgodsets aktører.....	1
Forord.....	3
Innholdsfortegnelse	4
Forkortelser	6
Modelloversikt	6
Innledning	1
Problemstillinger	2
Avgrensning	3
Metode og metodiske utfordringer	4
Kilder og kildekritikk	5
Gangen i oppgaven.....	6
Teori	8
Bourdieu's kapitalbegrep.....	8
Nettverk og relasjoner	10
Elite	15
Samfunnslagene i og rundt Christiania 1750-1814, og forholdene mellom dem.	17
Bøndene rundt Christiania.....	17
Bøndene som maktfaktor	20
Storborgerskapet i og rundt Christiania	21
Næringsgrunnlag og familieforhold	21
Storborgerskapet som maktfaktor	23
Staten	23
Dansk-norsk statsadministrasjon 1750-1814	23
Embetsverket som maktfaktor	26
Christiania-eliten som maktfaktor	26
Christiania – et sentrum i periferien	26
Embetskjøpmannen og de embetstilknyttede kjøpmenn	29
Stiftamtmanden i Akershus – kun sentralmaktens representant?	30
Nye nettverksforbindelser innen Christiania-eliten – Halfdans Cloub og frimureriet.....	33
Oppsummering	38
Ressurs- og eiendomskonfliktene i tilknytning til Nordmarksgodset	41
Konflikter før Stubbaldsforliket	43
Stubbaldsforliket	44
Foranledningen til Stubbaldsforliket	45
Selve forliket.....	48

Stubdalsforlikets konsekvenser	49
-Statens interesser	49
-Bøndenes interesser	50
-Familien Leuchs interesser	51
Hvordan forklare Stubdalsforliket ?	51
Tvang, trusler og ulovligheter ?	57
Andre konflikter etter Stubdalsforliket	60
Oppsummering	61
Peder Anker og veibyggingen vest for Christiania	63
Veiutbyggingen før Anker	63
Peder Ankers veikonflikter før 1789	65
Peder Anker som generalveiintendant	69
-Embetsutnevnelsen	69
-Forholdet til det sivile embetsverket	73
Konfliktene med bøndene og deres allierte	78
-Den bergenske kongevei	78
-Ankerveien	81
Ankers embetsførsel og Kjerraten i Åsa	84
Komparative eksempler på veikonflikter og avsluttende betraktninger	88
-Bøndenes interesser	89
-Storborgernes interesser	90
-Statens interesser	91
Oppsummering	93
Avslutning	95
Betydningen av gode allianser med ressurssterke personer	95
Hegemoni i harmoni?	97
Legitim makt?	97
Hvem var statsmakten?	98
Frimurerveesenet – sentral kontroll eller byelitens sosiale indoktrinering?	99
Vedlegg	101
Opptid	101
Kilder	104
Utrykte kilder	104
Trykte kilder	105
Litteratur	106

Forkortelser

DBL	Dansk biografisk leksikon
GVIA	Generalveiintendentens arkiv på Riksarkivet (RA)
HT	Historisk tidsskrift
NBL	Norsk biografisk leksikon
NHL	Norsk historisk leksikon (se litteraturlisten)
NIS	Norske intelligents-Sedler
PA 278	Privatarkiv 278 – Løvenskiold-Vækerøs privatarkiv 1667-1965
RA	Riksarkivet
SAK	Statsarkivet på Kongsberg
SVO	Samfunnsvitenskapelig ordbok (se litteraturlisten).
UB	Universitetsbiblioteket

Modelloversikt

Modell 1	Slektskapsoversikt over forbindelsen mellom familiene Leuch og Anker	s. 39
Modell 2	Peder Ankers nettverk	s. 40
Modell 3	Konfliktlinjer og sosiale relasjoner i forbindelse med Stubdalsforliket	s. 60
Modell 4	Uformelle relasjoner og mulige påvirkningsveier: Peder Anker vs Frederik Moltke	s. 78

Innledning

Samfunnsformasjonen i Norge i årene etter 1814 var preget av nye maktforhold, mindre stabilitet og nye konfliktlinjer. Christianias maktposisjon i forhold til opplandet og sentralregjeringen var endret. Byborgerne var svekket økonomisk på grunn av en kraftig lavkonjunktur og elitesjiktet var nesten utryddet av konkurser. Bondegrupperinger reiste seg mot embetsstanden i Christiania, og en ny sentralregjering plassert i Stockholm som hadde måttet tåle omkamper i forbindelse med grunnlovsforhandlingene i 1814, ville ikke akseptere en tilsvarende maktkonsentrasjon som hadde vært i Christiania i tiårene forut. Årsakene til denne skepsisen til Christiania lå i den rolle byeliten her hadde hatt i det politiske liv. Det sterke nettverket innad i eliten gjorde at alle elementer som ønsket å ta del i elitens makthegemoni måtte gjøre det ut ifra Christiania-elitens premisser. Vi vil i denne oppgaven stifte nærmere bekjentskap med hvordan dette makhegemoniet manifesterte seg i samhandlingen mellom medlemmer av eliten og andre aktører.

Denne oppgaven vil si noe om deler av den politiske og rettslige samhandlingen mellom de ulike sosiale gruppene i Christiania og omegn 1750-1814. Jeg vil støtte diskusjonen med to eksempel kategorier: a) ressurs- og eiendomskonflikter, og b) konflikter i forbindelse med at statlige vedtak gjort i København iverksettes lokalt i Norge. Mer spesifikt handler det a) om allmenningskonflikter i Nordmarka mellom ringeriksbønder, statens menn og familien Leuch, og b) pålagte veiutbedringer vest for Christiania og hvordan bønder lokalt agerte og reagerte i forhold til lokale pålegg.

Et av oppgavens gjennomgående temaer er uformelle sosiale relasjoner og nettverk. Jeg vil utdype hvordan bruken av disse påvirket samhandlingen mellom aktører innenfor samme sosiale gruppe og mellom aktører fra ulike sosiale grupper.¹ Oppgaven vil gi innblikk i hvordan samtiden betraktet disse nettverksbåndene, og jeg vil diskutere forholdet mellom hva loven formelt sa og hvilke eventuelle reaksjoner som kunne komme fra

---

¹ Med begrepet sosial gruppe ønsker jeg å styre unna diskusjonen om samfunnet den gang var et klassesamfunn og/eller standssamfunn.

øvrigheten/myndighetene og samfunnet forøvrig. Mer spesielt vil jeg behandle frimureriets inntog i det norske samfunn og hvordan dette påvirket de uformelle nettverk og samhandlingene innad i og mellom de sosiale gruppene. I våre dager er begreper som ”korrupsjon”, ”nepotisme”, ”kameraderi” og ”innsidehandel” betraktet som negativt ladede begreper, og to av dem er å regne som kriminell virksomhet.² Jeg vil gi et innblikk i hvordan slike sosiale fenomener var å regne som normal virksomhet i Christiania 1750-1814, og hvordan dette i praksis fikk støtte i den danske enevoldsstaten.

Problemstillinger

Som tittelen på oppgaven sier, er *maktbegrepet* sentralt og må ses i sammenheng med *samhandlingsbegrepet*. Oppgaven omhandler konkrete eksempler og aktørene vil bli synliggjort og satt inn i en sammenheng. Dersom sammenhengene setter enkeltaktørene i et ufordelaktig lys har ikke dette vært formålet. Det er ikke ment å påvise maktmisbruk eller felle noen historisk dom over enkeltaktører ut i fra politisk motivasjon gjennom denne oppgaven. Den vil mer si noe om det potensielle maktmisbruket som kunne forekomme og hvordan samfunnsformasjonen la til rette for det.

Med begrepet *Christiania-eliten* menes her den gruppe mennesker i Christiania som utgjorde det øverste sosiale sjiktet. Med dette mener jeg at de var de mest velstående kjøpmenn fra de fornemste familiene og de mest fremstående embetsmennene i byen. Jeg vil utforske hva som forente aktørene i eliten og mer spesifikt hvordan sosiale foreninger og frimureriet påvirket samhandlingen innad i eliten og i forhold til utenforstående aktører. I denne sammenheng tar jeg utgangspunkt i det den amerikanske sosiologen Robert Dahl sa om elite-modellen, at for å kunne påvise at det fantes en elite og at makt ble utøvd er det nødvendig å ta utgangspunkt i avgjørelser der det kan påvises interesseforskjeller og –konflikter.³ Her er det ikke tilstrekkelig bare å studere strukturene for slik maktutøvelse, men også å se nærmere på aktørene og den politiske kulturen for perioden. Mer om den teoretisk begrepsrammen kommer i neste kapittel, deriblant om elitebegrepet.

---

² Jeg kunne ramse opp et utall av mennesker som har skrevet om korrupsjon og innsidehandel i våre dager. En avhandling som behandler sosiale relasjoner mer begrepsnøytralt, er Trond Løyning's artikkel ”Nettverket styrer? En kvalitativ analyse av betydningen av overlappende styreverv”, nr. 28 april 2001 i *Makt- og demokratiutredningens rapportserie*. Løyning bruker mye av det samme teoretiske rammeverk som denne oppgaven.

³ Robert Dahl i Burke, Peter: *History and social theory*. Cambridge (1992), s. 76.

Når det gjelder Christiania-elitens status som styrende gruppe i Christiania, vil jeg undersøke hvordan bøndene vurderte dette herredømmet og om det kan ha innvirkning i konfliktene de har vært involvert i. Jeg vil også se om dette kan si noe om graden av profesjonalitet⁴ hos de av statens embetsmann som var involvert i eliten. Jeg vil ikke gå systematisk gjennom de ulike gruppenes grad av politisk makt i byadministrasjonen men fokusere mest på forholdet mellom den øverste statsutøveren i Norge, stiftamtmanden i Akershus, og se på hans rolle i forhold til Christiania-eliten gjennom perioden.

Et av problemene oppgaven tar for seg vil være å problematisere tidligere klassifikasjoner av gruppene som er i konflikt med hverandre, og bruke eksempler til å bekrefte eller falsifisere disse. Flere historikere har uttalt seg om dette, og jeg vil trekke frem de som har sett på forholdet mellom storborgere, bønder og staten med eksempler fra Christiania spesielt. Jeg vil undersøke hvilke allianser jeg kan finne i materialet mitt og hvordan dette stemmer overens med tidligere antakelser.

Et annet spørsmål jeg ønsker å forfølge er hvilken faktor som spilte en rolle for maktforholdene mellom København og Christiania og mellom Christiania og omegnen, og hvordan dette passer i forhold til mitt begrep *makthegemoni*.

Avgrensning

Opgaven har *ikke* som ambisjon å gi et *totalhistorisk* perspektiv på saksfeltet. Tittelen kan gi uriktige signaler om det. Valget av teoretisk innfallsvinkel og utvalget av det empiriske materialet har styrt hvilke deler av saksfeltet som er blitt belyst. Jeg vil si mer om kildene nedenfor, men jeg er klar over faren ved å kombinere sosiologi, antropologi, rettsfilosofi og mer tradisjonell ”realhistorie” i en avhandling. Det kan gi et uoversiktlig resultat, men jeg håper at gevinstene i å kombinere et mangfold av kildemateriale og metodisk innfallsvinkel vil veie opp for dette.

Årsaken til *valg av periode* er todelt. Perioden fra 1750 til 1814 er trelasthandlernes store periode i Norge og spesielt i Christiania. Trelasthandelen gjorde storborgerne til en økonomisk overklasse og kapitaloverskuddet påvirket både kulturell og politisk virksomhet. Det er også en periode hvor bøndene i sterkere grad så fellesinteresse som sosial gruppe, og

---

⁴ Profesjonalitet er her ment i forhold til Max Webers parametre for en idealmodell for byråkratiet (*Makt og*

hvor Oldenburgmonarkiets enevoldsstat overlevde noen av sine verste barnesykdommer. Disse tre hovedaktørene var mer ressurssterke enn tidligere innenfor den totalitære statsdannelsen, og det vil interessere å finne ut hvordan styrkingen av alle aktørene ga seg i utslag i samhandlingen når konflikter oppstod. Den andre styrende faktoren for periodevalget er kildene. De utvalgte konflikteksempelene er innenfor denne perioden og har gitt et bredt kildegrunnlag å jobbe ut i fra.

Geografisk sett har Christiania og omegn vært kjerneområdet, men som eksemplene (og tittelen) vil vise, har Nordmarksgodsets aktører vært ment som utgangspunkt. De utvalgte aktørene Morten Leuch og Peder Anker har hatt et bredt virkefelt, og som vi skal se i de to eksemplene vil det dreie seg i maksimal utstrekning fra Hadeland i nord, Drammen i vest og Christiania i sør-øst.⁵

Metode og metodiske utfordringer

Som grunnleggende metodisk tilnærming vil jeg prøve de overhengende problemstillinger om samhandlingen mellom de sosiale gruppene og Christiania-elitens makthegemoni mot hva de utvalgte konflikteksempelene viser. De overhengende problemstillingene vil diskuteres mot en teoretisk begrepsramme og ut i fra tidligere historielitteraturs behandling av bønder, storborgere og staten. Dette vil kombineres med eksemplene som behandles som to separate *nærstudier* (case studies). Eksemplene blir dermed behandlet som to mikrohistoriske studier, med de metodiske og representative utfordringer det fører med seg.

Det største ankepunktet som er ført mot mikrohistorien og nærstudien er mulig mangel på gyldighet. Selv om jeg finner ulike mekanismer og forhold i samhandlingen i konfliktene jeg tar for meg, er det ikke gitt at disse har allmenn gyldighet for verken området, perioden eller aktørene som representanter for en sosial gruppe. Med dette forbehold vil jeg allikevel foreta noen generaliserende betraktninger avslutningsvis, i lys av hva andre har hevdet og med betraktninger av sannsynlighet for hvor gyldig eksemplet er. I en oppgave som blant annet skal ta for seg uformelle relasjoner og hvor hvert enkelt eksempel behandles med relativt

---

byråkrati (2000), s.107ff).

⁵ Hvis man ikke vil regne en avgrensning mot København i sør, da hovedstaden har stor betydning i flere av eksemplene.

omfattende grundighet, er det uansett vanskelig å komme unna en slik metodisk tilpasning. Det er nødvendig for å kunne påvise samfunnsmessige sammenhenger som ikke kommer klart fram i et kvantitativt orientert materiale. Begge konflikteksemlene involverte personer fra alle (tradisjonelle) sosiale grupper og et tverrsnitt av de prosesser disse personene tar del i. Det har heller ikke vært vanskelig å relatere til de overhengende problemstillingene og den teoretiske begrepsrammen i løpet av arbeidet med kildene og litteraturen. De utvalgte eksemplene som ligger til grunn for nærstudiene involverte dessuten noen av de mest sentrale aktører i sine grupperinger. Dette forsvarer også til en viss grad valget av aktørnivået som innfallsvinkel. Det var heller ikke store folkemengder i Christiania og Norge på denne tiden og byeliten var dermed svært begrenset i omfang.

Som et instrument i forhold til å knytte mine empiriske eksempler opp mot de teoretiske betraktninger jeg har valgt ut, vil jeg benytte meg av *nettverksanalyse*. Dette for å vise hvilken betydning sosiale relasjoner kan ha hatt for den konfliktfylte samhandlingen mellom og i de sosiale gruppene i og rundt Christiania i perioden. Jeg vil gi en mer fyldig presentasjon av dette og de metodiske utfordringene i teorikapitlet da nettverksanalyser ikke har vært benyttet fullt ut og konsekvent i norsk historieforskning.

Kilder og kildekritikk

Kildematerialet har vært omfattende i kompleksitet, selv om jeg til hvert case har foretatt en prioritering av hva slags type kilder som skulle benyttes. I ”detektivarbeidet” i forbindelse med forsøket på å avklare hendelsesforløp og de ulike partenes ståsted og forutsetninger, har jeg benyttet meg av personlige dagbøker, rettsprotokoller, korrespondanse, medlemsprotokoller, privatarkiver, den dansk-norske statens forvaltningsarkiver, bygdebøker og andre lokalhistorier. Spennet i kvalitet og kvantitet mellom de ulike kildetyper har gjort at eksemplene ikke har vært kompatible størrelser i alle sammenligninger.

Av enkeltkilder som bør nevnes spesielt er innholdet i Løvenskiold-Vækerøs privatarkiv. Dette arkivet har gitt meg både lykelige og frustrerende stunder. Materialet har til tross for en utmerket protokoll vist seg svært uoversiktlig (ikke overenskomst mellom protokoll og innhold, og overskrifter på pakker som skjuler atskillig mer enn hva som står) og til dels svært mangelfullt (pakker har manglet av ulike grunner). Men innholdet av arkivet har allikevel vært uvurderlig for oppgaven.

Til tross for at utgivelser fra lokalhistorikere sjeldent blir benyttet ut i fra faglige betraktninger har jeg valgt å benytte meg av slike. Selv om jeg har en sunn kildekritisk skepsis til mye av det som blir formidlet i mange bygdebøker og annet lokalhistorisk materiale, er det så mange enkelthistorier som kan belegges kildemessig at det i sin helhet fremstår som verdifullt materiale.

Av kilder jeg av ulike årsaker ikke har konsultert, vil jeg fremheve noen av de ordinære sivile embetsmannsarkivene jeg ikke systematisk og grundig har søkt fullstendig igjennom. Først og fremst gjelder det arkivet for Stiftamtmanden i Akershus, som jeg tror kunne ha belyst saksfeltet bedre enn slik det foreligger. En helhetlig gjennomgang av korrespondansesamlingene etter Bernt og Carsten Anker hadde også vært verdifullt for å øke forståelsen av den samtidige oppfatningen av og blant Christiania-eliten. Til sist ville også de ulike elitepersonenes deltakelse i den lokale byadministrasjonen også gitt verdifulle innspill, men ville ha gått utover hva som ville ha vært å regne som en hovedoppgave i historie.

Gangen i oppgaven

Kapittel to vil være en gjennomgang av de viktigste teoretiske begrepene som vil gå igjen i oppgaven. Da begrepene sosiale relasjoner og nettverk ikke har vært tilstrekkelig konsistent presentert tidligere i historieforskningssammenheng i Norge, har jeg viet noe plass til dette. Kapitlet drøfter videre begrepene sosial kapital og elite.

De sosiale gruppene bønder, storborgere og staten/embetsmenn vies oppmerksomhet i kapittel tre. Her drøftes deres stilling som maktfaktor i sin samtid og lokalsamfunn, og ekstra plass vies Christiania-eliten, som et konstruert nivå over storborgere og statens menn i Christiania. Christiania-elitens forhold til sentralmakten, enkelte hovedaktørgrupper innen eliten, og nye samhandlingsformer innen eliten vil drøftes. Avslutningsvis redegjøres det spesielt for fenomenet frimureri og dets betydning for Christiania-eliten.

Hvordan allmenningsrettigheter ble gjenstand for konflikt i forbindelse med familiene Leuch og Ankers oppkjøp av deler av Nordmarka, er eksemplet som analyseres i kapittel fire. De ulike aktørene og deres interessesfærer blir gjenstand for drøfting her. Videre forsøkes det å forklare prosessene og hvordan resultatet ble som det ble.

I kapittel fem vil vi se hvordan statlige vedtak møtte motstand i lokalsamfunnet, gjennom Peder Ankers embetsførsel som veibygger vest for Christiania. Igjen blir de ulike gruppenes interesser belyst og satt i sammenheng med hvilken betydning Christiania-eliten hadde. Peder Ankers balanse mellom statlig og privat virksomhet er et gjennomgående tema i kapitlet.

Avslutningsvis i kapittel seks vil jeg trekke opp trådene fra de foregående kapitlene og si noe om eksemplene kan si noe om de overhengende problemstillingene. Her vil sentrum-periferidiskusjonen komme tilbake sammen med betraktninger om statlig profesjonalitet og elitens legitimitet som forvalter av makten i Christiania.

Teori

Noen teoretiske begreper vil jeg vie mer oppmerksomhet da de vil være sentrale senere i oppgaven. Begrepene er ment å sette de empiriske undersøkelsene i bedre stand til å bli diskutert, og for å kunne aktualisere diskusjonen bedre. Begrepene vil også anvendes til å sette opp ulike modeller for samhandling og samfunnsformasjon i Christiania i perioden 1750-1814.

Bourdieu's kapitalbegrep

For å kunne forklare betingelsene for samhandling mellom ulike lag i Christiania, velger jeg å benytte meg av den franske sosiologen Pierre Bourdieus *kapitalbegrep*, slik det er vist i boken *Distinksjonen*.⁶ Dette begrepet settes i sammenheng med flere begreper (som blant annet *habitus*), for å diskutere forholdet mellom individ og kollektiv, forholdet mellom den enkeltes handling og sosiale situasjon, og om betydningen av det økonomiske i den enkeltes liv.⁷ Utgangspunktet for bruken av kapitalbegrepet spesielt, var å vise forskjeller i smak i overført betydning blant ulike klasser i og deler av samfunnet. I *Distinksjonen* trekker Bourdieu fram *økonomisk* og *kulturell* kapital som de beste differensieringsprinsippene til å angi plassering av enkeltindivider i det sosiale rommet.⁸ Dette ”sosiale rommet” er en modell som angir sosiale posisjoner, smaksvariasjoner og ulike typer livsstil. Økonomisk kapital angir konkret nok hvor mye penger og materielle verdier et individ har, og kulturell kapital viser hvilke evner, ferdigheter, oppfatninger og kunnskaper man har tilegnet seg gjennom utdanning, slektstilhørighet og annen sosial omgang. Bourdieu har også benyttet seg av flere kapital-begreper senere. Mest kjent er *sosial kapital* og *symbolsk kapital*. Sosial kapital viser

---

⁶ Bourdieu, Pierre: *Distinksjonen*. Oslo (1995).

⁷ Dag Østerberg i Bourdieu (1995), s.11.

⁸ Bourdieu (1995), s.34.

til de arenaer hvor man aktivt tilegner seg kulturell kapital, i familien, blant venner, på arbeidsplassen, utdanningsinstitusjonen og så videre, altså de nettverk og arenaer man befinner seg i og hvor man utfører sosial omgang. Symbolsk kapital er den samlede kapital (økonomisk, kulturell og sosial) som er akseptert i den samfunnsformasjonen man er del av. I denne oppgaven vil jeg benytte meg av alle disse begrepene, men fokusere mest på begrepsparet kulturell og sosial kapital.⁹ Et annet modellverktøy som kan utledes fra sosial kapital, nettverksteori, vil framstilles og diskuteres mer omfattende nedenfor. I tillegg vil jeg sette kapitalbegrepene i et maktperspektiv og se det opp mot formell makt.

I forlengelsen av Bourdieus teorier har flere sosiologer utvidet hans begrepsapparat. Et begrep som klart viser forskjellene mellom de sosiale lagene i og rundt Christiania er begrepet *kosmopolitisk kapital*, en form for kulturell kapital som omhandler internasjonal orientering, beherskelse av fremmedspråk og skikker fra andre kulturer. Dette var kunnskaper og ferdigheter som skilte storborgerne (som var i kontakt med et nord-europeisk handelsnett) og embetsmennene (som hadde sin utdanning og/eller embetserfaring fra København) enda klarere fra bøndene.¹⁰

Bourdies teorier og begreper er både anerkjent og sterkt kritisert i ulike deler av historikerstanden og blant sosiologer. Visse innvendinger skal skisseres her. Som en statusindikator for samlet kapital fungerer begrepene dårlig. Mens økonomisk kapital er lett kvantifiserbart, er verken sosial eller kulturell kapital det. Begrepene er derfor best egnet til kvalitativ historieforskning.

Kapitalbegrepene er konstruert med eksempler fra Frankrike i forrige århundre. Det er ikke umiddelbart sagt at de er hensiktsmessige for Christiania før og etter 1800. Samfunnsvitenskapelige begreper har liten verdi dersom de benyttes uten å relatere dem til den aktuelle samtid. Utdanning som kulturell kapital, innebærer noe helt annet i standssamfunnet i Norge på slutten av 1700-tallet enn innenfor det egalitære sosialdemokratiske utdanningssystemet vi fortsatt har i Norge i dag.¹¹ Storborgernes dannelsesreiser til ulike hovedstadsuniversiteter var noe annet enn å lese for presten, som for mange bønder var eneste utdanning.

---

⁹ Bourdieu (1995), s.34 og 36, Bull (1998), s. 13 og 94, Danielsen (1998), s. 76-77, og SVO (1999) s.75-76.

¹⁰ Danielsen, Arild: "Kulturell kapital i Norge" i: *Sosiologisk tidsskrift* ½-1998. Oslo (1998).

¹¹ SVO (1999), s.76.

Videre er det viktig å nevne den kritikken som mer generelt har rammet Bourdieu, men som også berører kapitalbegrepene. I Bourdieus sosiologi er det en statisk og deterministisk verden som skisseres. Det påstås at han undervurderer enkeltmenneskenes fleksibilitet i forhold til sine kulturelle rammer. Folk er ikke så isolert i et samfunnslag at det ikke foregår samhandling på tvers av lagene. Ei heller finnes den orden og konsistens som Bourdieu skisserer i sin sosiologi.¹² Denne kritikken er rettet mot hans begrepsbruk i nåtiden (etterkrigstidens Frankrike). Til hans forsvar må sies at denne fremstillingen vil kunne fungere bedre for et standssamfunn anno 1800 enn for informasjons- og kommunikasjonssamfunnet i våre dager. Det kan derfor legitimere bruken av hans begreper og teorier i samfunnsformasjoner med mindre mobilitet, som Christiania og omegn 1750-1814.

Nettverk og relasjoner

Som en vesentlig komponent i den sosiale kapitalen til enhver person, lå nettverket personen var en del av. For å se mekanismene ved samhandlingen mellom de ulike samfunnslagene i og rundt Christiania, er det for meg vesentlig å se hvilke nettverk som eksisterte mellom og innad i samfunnslagene, og hvilke relasjoner eller bånd disse nettverkene bygde på.

Et sosialt nettverk kan defineres på ulike måter. Ida Bull, som er den norske historikeren som mest konsekvent har benyttet seg av nettverksteori, har definert nettverk som: ”Horisontale relasjoner av personlig karakter bygd på uformelle mer enn formelle regler og karakterisert av langvarige bånd mellom aktørene som er mer enn enkeltstående handlinger i markedet.”¹³ Jeg er enig i definisjonen med unntak av det horisontale aspektet. Jeg velger å også inkludere bånd mellom personer fra ulike sosiale lag eller med ulik mengde samlet kapital. Dette for å vise at det fantes noe fleksibilitet i nettverkssystemet, selv om denne fleksibiliteten var begrenset.

For å gi et nærmere innblikk i nettverksteorien vil jeg igjen vende meg til samfunnsfagene og ledende teoretikere der. For å se teknisk-teoretisk på et nettverk er det hensiktsmessig å ta for seg de to basiskomponentene som et nettverk består av: *individ* og *bånd*. Individene og deres

---

¹² Nordli-Hansen, Marianne: ”Sammenligning og kritikk av Bourdieu og Boudons sosiologi,” *Sosiologi i dag* 4/1986, s. 68-73.

¹³ Bull, Ida: *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*. Trondheim (1998), s. 183.

ulike ”mengde” kapital vil jeg komme tilbake til senere. Jeg velger å definere relasjon og bånd som synonyme begreper i det videre arbeidet.

Nettverksrelasjonene eller båndene mellom individene kan deles i ulik konsistens/styrke og ulike typer. Den amerikanske sosiologen Mark Granowetter har i sin artikkel ”The Strength of weak Ties,”¹⁴ beskrevet hva han mener om de ulike nettverksbånds styrke og konsistens. Et bånd mener han, kan være enten sterkt, svakt eller ikkeeksisterende. Dersom det eksisterer et bånd mellom to individer er dets styrke avhengig av fire faktorer: a) tiden relasjonen har vart, b) den emosjonelle intensiteten og intimiteten som eksisterer mellom de to individene, c) graden av gjensidighet som ytes i relasjonen, og d) hvor ofte individene møtes.¹⁵ Jo lengre tid relasjonen mellom to personer har vart, jo mer knyttet er de til hverandre, jo flere ytelser de begge yter hverandre og jo hyppigere personene møtes, jo sterkere fremstår båndet i nettverket. Graden av nærhet og møtehyppighet mellom ulike personer avgjør også hvilken *nettverkstetthet* som finnes. Storborgere i Christiania med inngiftet slektskap er i et ”tettere” nettverk enn statsutnevnte amtmenn eller sorenskrivere hvor større geografisk avstand og sjeldnere møtehyppighet spiller inn. Granowetter opererer med begrepene *effektivt* og *utvidet* nettverk for å skille denne tettheten. Mer geografisk-perifert plasserte embetsmenn hadde mindre effektive nettverk enn nært beslektede storborgere i Christiania, men kunne ha sterke bånd med enkelte signifikante embetsmenn i København.

Et velfungerende nettverk var avhengig av en god balanse mellom effektive nettverk med sterke bånd på den ene siden og et utvidet nettverk (eller flere) med svakere bånd på den annen. De svake bånds styrke var utstrekningen og antallet.¹⁶ I informasjonssinnhøyt med var det nødvendig å ha et vidt nettverk med mange kontaktpersoner, samtidig med at man kunne stole på et avgrenset ”tett” nettverk innen familie og blant nære venner.

Når det gjelder ulike typer bånd har flere ytret ulike syn. To av de fremste innen nettverkssosiologi i dag, John Padgett og Christopher Ansell, opererer med flere ulike typer nettverksbånd i fire hovedkategorier i deres klassiker, ”Robust Action and the Rise of the Medici 1400-1434,” om de ulike forbindelsene og maktspillet mellom elitefamiliene i

---

¹⁴ Granowetter, Mark: ”The strength of weak ties”. I: *American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 6., Chicago (1973).

¹⁵ Granowetter (1973), s. 201.

¹⁶ Granowetter (1972), s. 213.

Firenze.¹⁷ De er som følger: I) Ekteskapsrelasjoner (slektskapsbånd), II: Økonomiske relasjoner (handelsbånd, økonomiske partnerskap, bankvirksomhet, og eiendomssamvirke/deleierskap), III: Politiske relasjoner (patron-klientforhold og personlige lån til bekjente), og IV: Personlige relasjoner (personlige venner kausjonsbånd).¹⁸

Jeg vil nedenfor gå nærmere inn på hvilke bånd jeg ser som mest hensiktsmessige for min oppgave. Av disse ulike båndene vil jeg si litt mer om *patron-klientforhold*, da dette har stått sentralt hos flere nordiske historikere innen tidlig nytid som benytter seg av nettverksteori helt eller delvis.¹⁹ Ola Teige definerer patron-klientforhold som en frivillig og uformell pakt mellom personer av ulik status, som varer en lengre tid og legger vekt på et ulikt, men gjensidig bytte av hjelp og tjenester mellom de to.²⁰ Patron-klientforhold som bånd i et nettverk har klart tids-spesifikke trekk. Den patriarkalske samfunnsformasjonen innen 1600- og 1700-tallets enevoldskonstitusjon skapte et gjensidig forpliktende patron-klientvesen. Dette var en videreføring av lensvesenets personorienterte nettverk fra før 1660. Selv om den nye staten fra 1660 og statens representanter normativt sett kunne anses som mer uavhengige og uegennyttige enn tidligere, gjennomsyret personlige bånd og interesser hele systemet. Ikke bare var det viktig for en høyere embetsmann å ha flere lojale klienter under seg til å utføre tjenester, klientene var avhengige av å stå i et slikt forhold for å ha mulighet til sosial mobilitet i samfunnet. De samme historikerne som har vært i befatning med patron-klientforhold i Norden hevder at klientvesenet har tjent sentralmakten i København.²¹ Jeg vil i diskusjonen senere med utgangspunkt i eliten i Christiania forsøke å nyansere dette synet, ved å påpeke at de strengt patriarkalske patron-klient-forholdene fikk konkurranse av en mer sammenspleiset elite hvor mer egalitære bånd var rådende. Det nye foreningslivet i opplysningstidens Christiania var med å skape et annet nettverkssamhold enn de formelt betingede og vertikalt orienterte patron-klient-forholdene.

Jeg vil forholde meg til Padgett og Ansell's typifisering, men bytte ut og endre noen av båndene. I stedet for ekteskapsrelasjoner vil jeg operere med familierelasjoner, hvorav slektskap og inngifte vil være to underrelasjoner. Av de økonomiske bånd vil jeg generalisere

---

¹⁷ Padgett, John F. og Christopher K. Ansell: "Robust action and the rise of the Medici, 1400-1434" i *American Journal of Sociology* vol. 98, no. 6. Chicago (1993).

¹⁸ Padgett og Ansell (1993), s.1265-1266.

¹⁹ Av disse vil jeg nevne Ida Bull, Øystein Rian og Ola Teige i Norge, Peter Englund, Fabian Persson og Magnus von Platen i Sverige, og Gunner Lind i Danmark.

²⁰ Teige, Ola: *En torn i øyet. Det store tollsviket og Inkvisisjonskommisjonen i Christiania 1705-09*. Hovedoppgave i historie, UiO-høsten 2001. Oslo (2001), s. 6.

til ét bånd, da jeg i min oppgave ikke har gått grundig inn i de økonomiske forholdene for de ulike aktørene og støtter meg til annen litteratur her. I og med at bankvirksomhet i norditaliensk forstand var ikke-eksisterende i Christiania på denne tiden vil jeg ikke ta med dette²² Av andre personlige relasjoner vil jeg legge inn sosiale foreninger og frimurerskap da jeg mener det har en stor betydning for samholdet blant flere av storborgerne og embetsmennene i Christiania på slutten av syttenhundretallet. Mine nettverksbånd blir da:

1.	Familiereelasjoner	-	slektskap
		-	inngifte/ekteskapsbånd
2.	Personlige relasjoner	-	venner (bekjente)
3.	Økonomiske relasjoner	-	handel
		-	kausjon
4.	Foreningsrelasjoner	-	frimurerskap
		-	åpne sosiale foreninger/selskap
5.	Politiske relasjoner	-	patron-klientforhold

De ulike båndene er ikke entydige og mellom to individer kan det eksistere ulike bånd samtidig. Båndene kunne være av ulik styrke. Direkte slektskap var et sterkere bånd i et nettverk enn å være inngiftet. Vennskap er et sterkere bånd enn bekjentskap. Medlemmer av St. Olai-losjen var sterkere knyttet til hverandre enn medlemmer av Halfdans klubb.²³ En sorenskriver kunne føle sterkere bånd til fogden i sitt eget område enn til amtmannen som stod over ham i statsadministrasjonen. Disse båndene vil bli satt i relasjon til oversikten over Christiania-eliten senere og i oppgaven for øvrig.

Padgett og Ansell bruker en slekt eller et større hushold som enkeltenhet. Jeg vil velge å bruke enkeltindivider da slektseksemplet jeg vil bruke i dette kapittelet er mindre homogent enn slektsbegrepet i Nord-Italia. Som eksempel vil ”Mediciene” hos Padgett og Ansell ikke være det samme som ”Ankerne” i denne oppgaven, men heller ”Peder Anker”, ”Bernt Anker” og ”Carsten Anker” atskilt fra hverandre. Dette vil bli gjort for å angi hvilke roller de enkelte aktørene hadde i forhold til hverandre innen Ankerslekten, men også i forhold til andre aktører i Norge/København/London. Dette gjøres for å si noe om hvilke ulike nettverk de var del av og hvordan disse ofte overlappende nettverkene ga synergieffekter for de ulike enkeltpersonene som var involvert.

---

²¹ Teige (2001), s.7.

²² Selv om bankvesenet eksisterte i København, velger jeg ikke å inkludere det her, da jeg ikke finner eksempler på dette i min studie. Handel meg de ulike kassene som fantes i Norge (zahlkassen og stiftamtstuen) vil jeg heller ikke inkludere i nettverksbegrepet.

²³ St.Olai-losjen var Norges første frimurerlosje, mens Halfdans klubb var en sosial forening for eliten i Christiania, med tilhørende arrangementer som foredrag og ball.

I likheten med kapitalbegrepet er heller ikke denne teoridannelsen unntatt kritiske blikk fra andre forskere. I forbindelse med Det 24. Nordiske historikermøde i Aarhus i august 2001, ble to kritiske syn fremstilt. Heiko Droste fra Hamburg universitet rettet søkelyset på det at nettverk og nettverksbegrepet er noe historikere av i dag er klar over, men som tidlig nytids aktører ikke i samme utstrekning var klar over. Hans eksempel, den svenske diplomaten Johan Adler Salvius fra 1600-tallet²⁴ stemmer i stor grad med Padgett og Ansell's analyse av Cosimo de Medici,²⁵ om at samtidens aktører ikke var klar over hele nettverket og hele nettverkets potensiale til politisk påvirkning. Fruktene av å ha etablert et nettverk høstes etter at nettverket har konsolidert sin stilling. Derimot er det riktig å kunne si at en enkel person var seg bevisst at han kom i en eller annen relasjon til en annen person, om det så var et personlig eller økonomisk bånd. Om så ikke alle båndene var i den enkelte nettverksinnehavers bevissthet til enhver tid, må det være mulig å si at han hadde begrep om sitt forhold til omverdenen og hvem som var med "på laget" til vedkommende. Jeg velger å ikke undervurdere oppfatningen av selvbilde og rollebevissthet hos 1700-tallets elitepersoners i den grad Droste gjør.

Et annet moment Droste kopler inn hvor han også får delvis støtte fra Leos Müller²⁶, er at nettverksteoretisk analyse gir et altfor statisk bilde av samtiden. Her vil jeg påstå at begge opererer med en for snever oppfatning av hva nettverksteori egentlig dreier seg om. Det statiske kan kompenseres med tilstrekkelige analyser av type bånd, dets styrke og analyser over tid. Müller har på den annen side helt rett i at nettverksteori ikke står sterkt alene. Nettverket må relateres til politiske, økonomiske, kulturelle eller sosiale fenomener, for å kunne være et nyttig analyseverktøy.

Som nevnt og i likhet med kapitalbegrepet, kan et nettverk fremstå som noe statisk i samtiden, et tverrsnitt av en situasjon i sin samtid. Kapitalbegrepet kan være nødvendig for å si noe om utviklingen og dynamikken i nettverket over tid. Å si noe mer om typer av bånd og endring av båndets karakter over tid vil gi et bedre bilde av saksfeltet. Det kan derfor virke som om Droste og Müller tenker avgrenset på "blockmodel"-analyser²⁷ (nettverkskart-analyser) i sin kritikk av nettverksteori. Det kan av den grunn være nødvendig å sette opp flere slike analyser

---

²⁴ Droste, Heiko, *A diplomats network in 17th century Sweden*, Bidrag til Det 24. Nordiske Historikermøde, Aarhus 2001.

²⁵ Padgett og Ansell (1993), s.1264.

²⁶ Müller, Leos, *Nätverk som förklaringsmodell. Stabilitet och förändring i den tidigmoderna ekonomin*, Bidrag til Det 24. Nordiske Historikermøde, Aarhus 2001.

²⁷ Padgett og Ansell (1993), s. 1274-1280.

for ulike perioder i en persons liv for å angi eventuell utvikling og ”personlige opprykk” innen standssamfunnets rammer. Jeg vil gi eksempler på dette ved å vise ulike aspekter av Peder Ankers nettverk i kapitlene som kommer.

Elite

De enkeltindivider som var innehavere av en tilstrekkelig mengde økonomisk, kulturell og sosial kapital (samlet symbolsk kapital), dannet et eget sosialt lag i samfunnsformasjonen i Christiania. Denne *eliten* var Christianias maktinnehavere i både politisk, økonomisk og kulturell forstand.

Min bruk av elite-begrepet vil jeg basere på C. Wright Mills. Han snakker om tre elite-typer i sin bok ”The Power Elite”. Disse er den økonomisk styrende eliten, den militære ledelsen og den politiske eliten.²⁸ For perioden i oppgaven, vil det være nødvendig å differensiere noe annerledes. Den politiske og militære ledelse vil jeg slå sammen til en statlig elite. Jeg velger dessuten å se på elite som fenomen i alle samfunnslag i og rundt Christiania, og som et samlet fenomen i Christiania.

Jeg vil legge til grunn at det både blant bønder, storborgere og embetsmenn fantes elitedannelser i ulik grad. Mens det blant bøndene utspilte seg visse elite-dannelser blant de som representerte bøndene i offentlige prosesser og var innehavere av ombud, var elite-dannelsen blant kjøpmenn i Christiania klarere definert i mengde økonomisk, sosial og kulturell kapital. Dette var trekk som også hadde betydning blant bøndene, men storborgerne i Christiania var i en klarere eliteposisjon. Embetsmennes elite var definert ut i fra formelle kriterier innad i embetsverket, men uformelle forbindelser og tilknytning til lokalbefolkningen i Norge kunne gjøre eliteperspektivet mer komplekst blant embetsmenn i og rundt Christiania. Mer om dette i neste kapittel.

Begrepet Christiania-eliten vil ha spesiell betydning for denne oppgaven. Dette begrepet omfatter den elite som i maktperspektiv hadde tilstrekkelig økonomisk, kulturell og/eller sosial kapital til å fremstå som del av denne ledende gruppen i Christiania. Eliten bestod av et fåmannsvelde, et oligarki, og var en sosial gruppering bestående av representanter fra to gjensidig sosialiserte grupper, Oldenburgmonarkiets embetsmenn og de lokale storborgere i

---

²⁸ Mills, C. Wright: *The power elite*. Harvard (1956), s. 16.

Christiania. Som vi skal se i neste kapittel var ikke dette en gruppe av representanter for to ensartede kulturer, og ulike sosiale/sosialiserende fenomener i løpet av andre halvdel av syttenhundretallet bidro til at disse kulturene nærmet seg hverandre i enda større grad enn tidligere i det dansk-norske eneveldet.

Samfunnslagene i og rundt Christiania 1750-1814, og forholdene mellom dem.

For å kunne sette de ulike aktørene i forhold til hverandre, finner jeg det nødvendig å si noe om de ulike samfunnslagene jeg behandler i oppgaven. Som kapittelinnstillingen viser har jeg valgt å se bøndene mer generelt som samfunnsaktør, enn den mer individuelle behandlingen av storborgerskapet i Christiania. Da jeg i de kommende kapitlene i oppgaven omtaler embetsmenn på ulike nivåer i statsapparatet og deres forhold til samfunnet de var en del av, ser jeg det nødvendig å gi en skisse av hvordan statsapparatet fungerte i Norge innen Oldenburgmonarkiet. Avslutningsvis vil jeg behandle Christiania-eliten som maktfenomen og se hvilke trekk som gjør den til elite i denne delen av Oldenburgmonarkiet. Begrepene fra forrige kapittel, sosial og kulturell kapital og sosiale nettverk, vil benyttes for å belyse nye sosiale fenomeners betydning for samhandlingen i denne eliten. Frimureriets betydning vil vies ekstra plass da dette i liten grad har blitt behandlet grundig i norsk historieforskning.

Bøndene rundt Christiania

I denne oppgaven er det bøndene utenfor Christiania som er i konflikt med eliten og storborgerskapet. De øvrige sosiale lag i Christiania og den samhandling som eksisterte mellom dem og eliten velger jeg ikke å ta for meg. Ingen av konfliktene senere i oppgaven berører disse direkte. Å si noe kort om bøndene rundt Christiania 1750-1810 er vanskelig uten å generalisere for mye eller gå i for mange detaljer. Jeg velger derfor å se på ulike trekk ved de norske bøndene som gjorde dem til politiske aktører innen Oldenburgmonarkiet, sammenlignet med bøndenes stilling andre steder i Norden.

De norske bøndenes rettsoppfatning var i ulike deler av landet ikke bare preget av den skrevne loven. I tillegg kom supplerende og uskrevne rettsregler og retningslinjer som ikke alltid var i

harmoni med den skrevne loven.²⁹ Denne *heimeretten* hadde vedvart og blitt konsolidert over tid da den kongelige øvrighet ikke hadde samme kontroll som den fikk i løpet av Christian IV's tid. Jeg vil også tro at nye lover fra øvrigheten ble satt i perspektiv med den eksisterende "lex non scripta", og at heimeretten tilpasset seg den rådende rettspraksis til ulike tider. Kongeloyaliteten hos bøndene stod fast, og faren for opprør samt skattepotensialet hos bøndene, bidro til at de var en annen maktfaktor enn for eksempel sjællandske bønder. Med denne til dels avvikende rettsoppfatning som grunnlag forvaltet bøndene sitt eget lokalsamfunn. Steinar Imsen kaller dette *norsk bondekommunalisme*, hvor en mer uformell rettsforvaltning skjedde i et lokalt offentlig fellesskap.³⁰ Selv om øvrigheten fikk mer kontroll og korrigerende denne norske rettspraksisen over tid, vedvarte oppfatningene om en norsk heimerett selv på slutten av syttenhundretallet.

Bøndene rundt Christiania hadde altså en egen mulighet til å påvirke politiske prosesser som bønder i Norge for øvrig. De lokale tingene ble brukt som forum for å uttrykke misnøye overfor den lokale øvrighet som i de fleste tilfeller var sorenskriveren.³¹ Tinget kunne også fungere som arena for politisk mobilisering dersom dette ble nødvendig. Med mobilisering menes her sammenkalling av det lokale ledende skikt til diskusjon av handlingsalternativer ved politisk uenighet. Bøndene hadde i likhet med de andre sosiale lagene talsmenn, som av ulike grunner førte sakene på vegne av en større gruppering bønder i tinglaget. Det kan diskuteres om det fantes en virkelig elite blant bøndene,³² men visse elite-trekk, som høyere økonomisk og kulturell kapital, kan ha spilt inn ved representantenes legitimitet og skikkethet. Representantene som henvendte seg til andre sosiale lag eller øvrighetspersoner, var blant annet innehavere av ombud som kirkeverge, lensmann og lagrettemann, og flere var storbønder.³³

I det dansk-norske eneveldet var ikke politisk representasjon på en lovbestemt politisk arena, en del av bonderepresentantenes hverdag. Motstykket til dette var Sverige hvor bøndene hadde representasjon i Riksdagen og ved de lokale representative organene.³⁴

---

²⁹ Sandnes, Jørn: "Lex non scripta. Den norske heimeretten" I: HT 2/1999, s.143. Mer om denne i kapittel 4.

³⁰ Imsen, Steinar: *Norsk bondekommunalisme, del 2 – Lydriketiden* (1990), s. 15.

³¹ Rian, Øystein: "Den frie og stolte norske bonden. Myter og realiteter." i: *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550-1750*. Oslo (1992), s.133.

³² Aschim, Øystein: *Var det en bondeelite i Hole prestegjeld? En nærstudie av matrikkelbøndene i Hole i perioden 1647-1723*. Hovedoppgave i historie, Oslo (1998), s. 122-125.

³³ Steinar Imsen kaller disse bonderepresentantene for "De beste menn." (Imsen (1990))

³⁴ Gustafsson, Harald: *Political interaction in the old regime. Central power and local society in the eighteenth-century Nordic states*. Lund (1994), s. 71.

Bonderepresentasjonen i Sverige var kanskje enda mer av en bonde-elite enn forholdene var i Norge, hvor husmenn, leilendinger og landarbeidere var utelukket fra det politiske liv til fordel for storbøndene. Men denne formalpolitiske forskjellen skal ikke overdimensjoneres i forhold til hvilken innflytelse bøndene i Sverige hadde. Bøndene konsentrerte seg om visse saker framfor å skaffe seg en bred politisk portefølje.³⁵ Bøndene var også avhengig av samspill og allianser med andre representasjonsgrupper for å få gjennomslag i sine saker.

I mange sammenhenger er dette alliansespillet svært likt det bøndene tok del i i Norge. Bøndene var avhengig av gode medspillere for å øve innflytelse innen retts- og statsforvaltningen i Norge. Alliansene endret seg etter hvilke saker som stod på dagsordenen, og både embetsmenn og kjøpmenn var aktuelle partnere.³⁶ Det kan allikevel innvendes at det ofte ikke var et alliansespill med likeverdige parter. Bøndene handlet som en lokal eller regional gruppering da de verken hadde de samme nettverk/infrastrukturelle kanaler som storborgere og embetsmenn hadde, eller en politisk samlingsarena som storbøndene i Sverige. Begrensningene i å kunne mobilisere i stort monn må ha vært medvirkende årsak til at bøndene sjeldent utgjorde en landsomfattende trussel i motstands-sammenheng.³⁷

Bøndene hadde allikevel handlingsalternativer dersom de ønsket å reagere mot det de anså som urettmessig behandling. Foruten det aktive opprøret var supplikkvesenet et mulig handlingsalternativ for å påvirke utfallet i en sak.³⁸ De lokale revoltene, som Lofthus-opprøret og Strilekrigen, og klageskriftene stilet til kongen, hadde åpenbart potensial til å øve press på beslutningstakerne. I tillegg kunne bøndene øve innflytelse gjennom å være høringsinstans for ulike kommisjoner. Da forstmesterne Langen som kongens spesialutsendinger skulle forberede ny lov for skogforvaltningen i Norge i 1737-38, ble almuesupplikker benyttet som påtrykksmiddel for få igjennom en kongelig resolusjon.³⁹ Da visestattholder Jacob Benzon skulle lage utkast til husmannsforordningen av 1752, benyttet han allmueklager for å få igjennom sitt syn.⁴⁰ I disse eksemplene kan det påstås at bøndene ble utnyttet som en politisk

---

³⁵ Kalle Bäck kaller bøndene for en ”fåfrågegrupp”, dvs. at bøndene prioriterte hvilke saker de ville ha innflytelse på og få gjennomslag for. (Bäck (1984), s. 20 og 296)

³⁶ Gustafsson (1994), s. 72 og 75.

³⁷ Rian (1992), s. 141.

³⁸ Andersen, Rasmus: *Bondestand – velstand og motstand?* Hovedoppgave i historie, Oslo (2000), s. 100-103, og Rian (1992), s. 142-144. Dersom ikke utfallet ble som forventet kunne videre handlingsalternativer være passiv skatteunndragelse eller økonomisk tilpasning, men det vil ikke tas opp videre i denne oppgaven.

³⁹ Rian, Øystein: ”Skogpolitikken i Norge 1724-1740,” (1984), i: *Skog och brännvin: studier i näringspolitiskt beslutsfattande i Norden på 1700-talet*, s. 168-169.

⁴⁰ Dyrvik, Ståle: *Norges historie. Bind 8. Den lange fredstiden 1720-1814*. Oslo (1978), s. 397-399.

brekkstang for at en embetsmann skulle få igjennom sin sak. Deltakelsen må uansett ha vært passiv, hvor embetsmannen kunne være selektiv i valget av hvilke uttalelser som passet inn i hans argumentasjon og prosedyre i et saksforhold.

Bøndenes forhold til storborgerne var også til en viss grad preget av gjensidig nytte. I området rundt Christiania var trelasthandelen omfattende i ulik grad til ulike tider (mer om dette i neste delkapittel). Selv om storborgerne stod for eksporten av tømmeret, var flere bønder i Østlandsregionen involvert i hogsten, transporten og salget. Den trelasteksporterende eliten i Christiania kunne ikke greie seg uten et samarbeid med bøndene på dette feltet. De hadde ekspertisen innen skogpleie og hogst. Skogsarbeidere ble rekruttert fra lokale arenaer som kirkebakken og tinget, og flere bønder var i et handelsforhold med storborgerne ved å selge tømmer fra bøndenes egne skogseiendommer.⁴¹ Storborgerne var avhengige av bøndenes kulturelle kapital, kunnskapen om tømmeret - varen - og foredlingen/produksjonsmidlene, i tillegg til selve arbeidskraften for å øke sin økonomiske kapital.

Bøndene som maktfaktor

I mangelen av en lokal adelig godseierelite i omegnen var bøndene ”nærmere” aktørene som fattet de politiske beslutningene og ble dermed hyppigere konsultert som regionens representanter. Bøndene hadde en egen rettsoppfatning som lokale embetsutøvere ikke kunne ignorere, i likhet med den vedvarende tradisjon i bygdesamfunnet for medbestemmelse gjennom det ”kommunale” fellesskap og dets lokaloffentlighet og lokalforvaltning. Bøndene var dermed bedre trent i politisk og juridisk virksomhet enn for eksempel de sjællandske bønder som ble representert ved godseieren. De norske bøndene kunne også dermed påta seg rollen som håndhevere av skrevne og uskrevne normer som de lokale representanter i en rettsstat, selv uten representative politiske arenaer.⁴² Dette var en forståelse som øvrighetens representanter til en viss grad delte, og som gjorde at noen supplikker og revolter påvirket et saksutfall. På denne måten ble det i noen grad opprettholdt en legitim balanse, selv om den var skjev, ved å gi medhold til en misfornøyd allmue i visse saker.

---

⁴¹ Wennemo, Arnfinn: *Gull og grønne skoger... - skogbrukets økonomiske forutsetninger i Høland prestegjeld 1723-1865*. Hovedoppgave i historie, Oslo (1999), s. 49 og 119.

⁴² Rian (1992), s. 134-135.

Bøndenes kulturelle kapital som lokale rettsutøvere ga dem derfor et forhandlingskort i forholdet til lokal øvrighet og tilstedeværende interessenter innen trelasthandelen. Bøndene var dessuten i en forhandlingssituasjon med trelasteksportørene på grunn av deres kunnskaper og arbeidskraft i å pleie skogen og få tømmeret til havnene. Bøndene var i mine øyne signifikante aktører, selv om graden av betydning var avhengig av samspillet med de andre aktørene.

Storborgerskapet i og rundt Christiania

Næringsgrunnlag og familieforhold

Storborgerskapet i Christiania var et storborgerskap av europeisk.⁴³ Trelasthandelen i Christiania nådde flere høydepunkter og økte suksessivt fram til det endelige krigsutbruddet i 1807. Storborgerskapet i Christiania oppnådde sin posisjon av flere grunner. Deres økonomiske posisjon ble styrket kraftig gjennom den lange lavkonjunkturen 1725-1745, da de vant kontrollen med en større del av produksjonsapparatet i omlandet rundt.⁴⁴ Storborgerskapet hadde videre flere bein å stå på i sitt økonomiske fundament. Flere drev ulike forretninger samtidig. Foruten trelasthandelen var bergverksdrift, industriforetak og skipsfart med på å forsterke stabiliteten i den økonomiske veksten hos storborgerne. I større grad enn storborgerskapet tidlig på 1700-tallet, var trelasthandlerne også sagbrukseiere, noe som betydde en sentralisering av sagbruksnæringen. Større enheter ble skapt ved at mindre sagbruk ble lagt ned, og privilegiene ble overført til andre sager. Også nye sagbruksprivilegier ble utstedt. ”Lønnsomheten i andre halvdel av 1700-tallet var så stor at kapitaldannelsen i stor utstrekning løp hurtigere enn den uunngåelige nedbrytningen av hvert arveskifte,” for å sitere Ståle Dyrvik.⁴⁵

Videre ble familiene også ”samlet” i nye slektskapsformasjoner. Dette skjedde i stor grad på 1760-tallet, det tiåret Knut Sprauten kaller Christiania for ”Enkenes by”. Da døde fem av de mest fremtredende representantene for det trelasthandlende storborgerskapet i Christiania: Paul Vogt (1761), Morten Leuch Elieson (1763), Christian Ancher (1765), Peter Vogt (1767) og Morten Leuch d.y. (1768). Dette skapte nye formasjoner og maktdannelser innen

---

⁴³ Med unntak av størrelsen.

⁴⁴ Sprauten, Knut: *Oslo bys historie, bind 2. Byen ved festningen, 1536-1814*. Oslo (1992), s. 323.

⁴⁵ Dyrvik (1978), s. 262.

trelasteliten.⁴⁶ Dette kan vises ved den slektsmessige forbindelsen mellom de to Nordmarksgodsaktørene jeg vil ta for meg i kapittel 4 og 5, Morten Leuch d.y. og Peder Anker. Etter at Karen Elieson kalte hjem sin sønn Bernt fra studier i utlandet etter Christian Anchers død i 1765, ble Bernt Anker nytt overhode i Anker-familien (men i sin mors navn) fra 1767.⁴⁷ Først fra 1772 ble han leder for Christian Anchers virksomheter i navnet, og to år etter giftet han seg med enken etter Morten Leuch d.y., Mathia Leuch. Samtidig som Bernt Anker formelt tok over Anker-familiens virksomhet, tok Peder Anker over Nordmarksgodset i overenskomst med enken Mathia Leuch. Tre år senere solgte Mathia (nå Anker) Bogstad til sin pleiedatter Anna Elisabeth Cold (datter av justitiarius i Overhoffretten, Isaac Andreas Cold), som da var nylig gift med Peder Anker.⁴⁸ Tilsvarende forløp resulterte i at zahlkasserer Peder Holter fikk bygget opp sitt omfattende gods. Dette resulterte i at Anker- og Holter-familien tok over makthegemoniet på bekostning av andre storborger-familier i ”Enkenes by”. Jeg vil komme tilbake til hvordan forholdene mellom disse familiene i realiteten ble ytterligere sammensveiset og hvordan Anker-familien tok over dominansen etter Peder Holters død i 1786. En teknikalitet som viser noe av kompleksiteten i storborgerbegrepet er at medlemmene av familien Anker ikke tok byborgerskap etter at de mottok adelskap i 1778, og dermed teknisk sett ikke var ”reelle” borgere av Christiania by.⁴⁹

Som resultat av denne svært lukrative trelasthanhandelen, ble det også en distanse i livsførsel mellom denne eliten og andre sosiale lag i og rundt Christiania. Gjenstander og skikker av mer europeisk art ble mer vanlig, og storborgerskapet tok opp i seg kosmopolitisk kapital som økte de sosiale forskjellene til bondestanden ytterligere. Dette var dessuten resultat av kontakten gjennom utenrikshandelen, spesielt med England. Godsdannelser og herregårdshold viste maktkonsentrasjonen og elitens egen livsførsel i ulike sammenhenger. Nordmarksgodsets utbredelse under familiene Leuch og Anker, i likhet med sammenslåingen av Borregaard og Hafslund av Peder Holter⁵⁰, indikerte at nye familier tok over leder-rollen i eliten i Christiania. Bogstad, Ullevål, Fladebye og andre steder ble arena for en ny form for sosial omgang som økte den kulturelle avstanden til andre sosiale lag i Christiania

---

⁴⁶ Sprauten (1992), s.320-321.

⁴⁷ Anker, C.J.: *Kammerherre Bernt Ankers Liv og virksomhed 1746-1805*. Kristiania (1840), s. 3.

⁴⁸ Hauge, Yngvar: *Bogstad 1773-1955*. Oslo (1969), og Sprauten (1992). Se også slektsoversikten, Modell 1.

⁴⁹ Weidling (2002).

⁵⁰ Eliassen, Sven G.: *Hafslund hovedgård og sagbruk. Oversikt over Hafslunds historie i tiden 1600-1786*. Hovedoppgave i historie, UiO. Oslo (1973).

ytterligere.⁵¹ Den nye bosettingsstrukturen med private gods i utkanten skapte også avstand til øvrige kjøpmenn innen kjøpmannstanden. Storkjøpmenn som Bernt Anker flyttet til Frogner, Peder Holter til Stubljan, John Collett til Ullevaal, Peder Anker til Bogstad og Haagen Mathiesen til Linderud.

Storborgerskapet som maktfaktor

Den dansk-norske stat var avhengig av storborgerskapet på flere måter. Først og fremst på grunn av skatte- og tollinntektene storborgerskapet tilførte statskassen. Dette varierte svært fra år til år, men overføringene fra Christiania til København var betydelige og var en vesentlig inntekt for statskassen.⁵² Videre var storborgerskapet sterkt involvert i byens embetsverk. Med unntak av de sentrale embeter som stiftamtmannsembetet i Akershus, var trelasthandlerne personlig eller personer i deres nettverk plassert rundt om i flere av de sivile og militære embeter i og rundt Christiania. Jeg vil komme tilbake til problemstillingen at trelasthandlerne bedrev handel og embetsførsel om hverandre under diskusjonene senere.

Staten

Dansk-norsk statsadministrasjon 1750-1814

Som nevnt vil oppgaven omhandle embetsmenn i flere ulike posisjoner på ulike nivåer i embetsverket. Det vil av den grunn være nødvendig å si noe om embetsverket i Norge for å sette aktørene inn i en riktig ramme for den videre diskusjonen.

Den dansk-norske statsadministrasjonen i Norge har blitt kalt den mest konsekvente statsadministrasjonen i en autokratisk styrt statsforfatning.⁵³ Dette kommer av at Norge med sin relativt lave andel gjenlevende adel og mangel på en stor aristokratisk stand, hadde færre og svakere personlige bånd mellom statsutøverne og den rådende lokale elite enn det som var tilfelle i det øvrige Europa på kontinentet.

---

⁵¹ Dyrvik (1978).

⁵² Tollen utgjorde til tider over halvparten av alle de samlede norske statsinntektene. Nagel (1985), s.97.

⁵³ Mykland, Knut: "Firehundreaarig natten" i: *HT* (dansk) (1986), s. 228.

Statsadministrasjonen var delt opp i ulike kategorier og ulike nivåer. Anne Hilde Nagel deler opp embetsverket i sivilt, geistlig og militært embetsverk.⁵⁴ I det sivile embetsverket i Norge ble landet delt opp i fire stiftamt, med underliggende amt. Det mest sentrale embetsområde var Akershus hvor konfliktene i denne oppgaven finner sted. Samme person var stiftamtman og amtmann i Akershus. I perioden da det verken var stattholder eller visestattholder i Norge (fra 1771 til 1807), fungerte stiftamtmannen i Akershus som Norges øverste embetsmann, mye grunnet tilknytningen til Overhoffretten fram til 1797 og Den norske zahlkasse.⁵⁵

På mer lokalt plan er det greit å opprettholde det sivile embetsverkets tre styringssøyler som struktur: vanlig sivil forvaltning, oppebørselsapparatet (skatte- og tollinnkrevingen) og rettsvesenet. I den sivile forvaltning stod fogdene underlagt stiftamtmannen i Akershus, hver i sitt fogderi eller futedømme. Fogden hadde dessuten oppgaver innen skatteinnkrevingen. Innen rettsvesenet skulle *sorenskriveren* utføre de juridiske plikter innen samme distrikt som fogden, da fogderier og sorenskriverier hovedsaklig var identiske geografiske områder innen Akershus stiftamt. Sorenskriverens oppgaver var først og fremst å være enedommer på bygdetinget, med unntak for odels- og eiendomstvister og i livs- og æressaker, der 8 lagrettemenn var meddommere. Sorenskriveren hadde videre oppgave med å føre rettsprotokollene, være skifte- og auksjonsforvalter, skrive/underskrive supplikker for allmuen, og hadde til oppgave å gjøre dokumenter rettskraftige utenfor tinget. Fogden fungerte som offentlig anklager i straffesaker. Som andre rettsinstans fungerte lagtinget, som skulle dømme i alle saker som kom fra underrettene. Fra lagtinget ble en sak så sendt til Overhoffretten men dette ble fjernet til fordel for stiftsverrettene etter 1797.⁵⁶

Under fogden og sorenskriveren stod *lensmannen* som skulle bidra både i rettsstellet og i skatteinnkrevingen. Lensmannen stod i en særstilling, som statens representant i lokalsamfunnet. Han var opprinnelig en av bøndene i lokalsamfunnet som ble utpekt av fogden som hans hjelper lokalt. Etter 1746 skulle derimot lensmannen ansettes av amtmannen og ble etter dette en lønnet statstjenestemann.⁵⁷ Allikevel kunne lensmannen ha divergerende lojalitetslinjer dersom det oppstod konflikter, slik vi skal se i kapittel 5.

---

⁵⁴ Nagel, Anne Hilde: "Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet" i *Administrasjonen i Norden på 1700-tallet*. Oslo (1985).

⁵⁵ Weidling (2000), ss. 22-26 og 32-33.

⁵⁶ Nagel (1985), s. 80-94, og Sprauten (1992), s.348.

⁵⁷ Nagel (1985), s. 86.

Tilsvarende som lensmannen var også *sognepresten* en viktig embetsperson i lokalsamfunnet. Som leder for de kirkelige handlinger skulle han ha omsorg for de fattige, se til syke og svake og dem som satt i fengsel. Han var altså ikke bare tilstede som forkynner i gudshuset, men også et aktivt medlem av lokalsamfunnet. Over seg hadde sognepresten, prostens, som igjen hadde biskopen som overordnet instans. Biskopen i Christiania ble ansett som den øverste geistlige i Norge, og kongen hadde øverste myndighet også for kirken.⁵⁸

I Christiania by forholdt dette seg noe annerledes. Her var *magistraten* det fremste styringsorgan. Dette ble ledet av magistratspresidenten, mens et borgerutvalg av 12 eligerte menn overvåket magistraten. Magistraten var underlagt stiftamtmanden i Akershus, og magistratspresidenten var ansatt av sentralmakten og måtte ha avlagt juridisk embetseksamen. De tolv eligerte menn derimot var et borgerutvalg med representanter for Christianias befolkning, hvor byens storkjøpmenn var sterkt overrepresentert.⁵⁹ Foruten magistratspresidenten var det en borgermester, to rådmenn (etter 1774), en rådstueskriver, en byskriver og byfogd som utgjorde forvaltningsapparatet i magistratet.

Magistraten hadde både dømmende og administrative funksjoner. Rådstueretten var overordnet bytinget i Christiania, men ble også avskaffet til fordel for stiftoverretten i 1797. Av administrative oppgaver hadde magistraten flere oppgaver som tilsvarte fogdenes ansvar i Akershus stiftamt for øvrig, hvor skatteinnkrevingen var viktigst. Av "kommunale" oppgaver i Christiania var byens ve og vel av høy prioritet og magistraten hadde politimyndighet. Magistraten innvilget dessuten byborgerskap, fastsatte priser og mål, kontrollerte håndverksnæringens laugsvesen og førte tilsyn med bymarka og allmenninger.⁶⁰

Utover de tre normale styringssøylene i 1700-tallets sivile statsadministrasjon, fantes mange fagetater hvor tollvesenet, bergadministrasjonen, forstvesenet (skogvesenet), postverket og veivesenet fant sin forvaltning. Som vi skal se i kapittel 5, kunne det komme til konflikt mellom personer i det normale sivile embetsverket og personer fra fagetatene.

Videre i oppgaven vil jeg blant annet se på samspillet mellom disse ulike nivåene og instansene, og hvordan dette gikk i favør eller ufavør bøndene og det lokale storborgerskapet. Sentralmakten i København vil jeg behandle mer spesifikt der det er

---

⁵⁸ Nagel (1985), s. 105-107.

⁵⁹ Sprauten (1992), s.353.

⁶⁰ NHL, s. 218-219.

nødvendig, men jeg er oppmerksom på at København som sådan ikke talte med en tunge men hadde ulike aktører med ulike meninger i likhet med deler av embetsverket i Norge.

Embetsverket som maktfaktor

Embetsverket hadde all formell makt som kongens stedfortredere i Norge. Dette hadde i tillegg en symbolsk verdi da kongeverdigheten hos den danske konge, var ervervet langt tilbake i tid og derfor hadde opparbeidet seg en naturlig legitimitet. At kongen i København var Norges konge, gjorde ikke at alle hans representanter i Norge ble respektert på samme måte. Allikevel var det klart hvilke maktmidler som stod i ryggen på embetsverket: fogden med politimyndighet og sorenskriveren som representant for rettsvesenet, og i siste instans det militære voldsapparatet, dersom behovet skulle vise seg. Men fremfor alt var den sentraliserende linje og legitime autoritet fra lensmannen og sognepresten, gjennom fogder, sorenskrivere, amtmenn, biskoper, stiftamtmenn, videre til kollegiene, kammerne, kanselliet og endelig til kongen, som var viktigst for statens maktposisjon.

Christiania-eliten som maktfaktor

Jeg mener det er riktig å se embetsmenn og storkjøpmenn som en felles elite i perioden 1750-1810. Å bli en del av denne eliten var et viktig mål å strebe mot for begge gruppene. Det ga stor sosial status og var viktig for å vedlikeholde et handelsmiljø blant storborgerne. De fornemste embetsmennene var også tilstrekkelig nær den symbolske kapital i eliten til å bli del av den, med sitt embetsnettverk innad i Norge og til København (sosial kapital) og sin utdanning og større kjennskap til europeisk-kontinental kultur og dannelse (kulturell (deriblant kosmopolitisk) kapital). Som vi skal se varierte andelen økonomisk kapital blant embetsmennene, avhengig av hvilke private ordninger de hadde med hensyn til næringsdrift og personlige avtaler. De var dessuten med i felles nettverk som deltakere i det sosiale liv i Christiania.

Christiania – et sentrum i periferien

Christianias elite var på flere måter den sterkeste perifere gruppering i Oldenburgmonarkiet. Sentralmakten i København var avhengig av et godt samspill med denne eliten for å bevare enevoldshegemoniet i staten Danmark-Norge. Kjøpmenn og

embetsmenn hadde mye av de samme interessene, både fordi flere kjøpmenn tok embeter og embetsmenn tok del i handelen i og rundt Christiania, og fordi de som ikke blandet sammen disse rollene likevel var med i hverandres nettverk. Den geografiske avstanden mellom København og Christiania spilte en rolle for denne sentrum-periferispenningen innad i Oldenburgmonarkiet. Dansk kjøpmannselite fikk fordeler framfor den norske på flere måter. Den hadde nærhet til de politiske prosesser i København og kunne dermed oppnå representasjon i regjeringskommisjoner som skulle forvalte handelen eller utrede handelsspørsmål og hadde også faktisk førsterett til statsleveranser. Den danske kjøpmannseliten hadde bedre fasiliteter for sin handel gjennom å ha nærhet til et bankvesen og børs. En kommunikasjonsmessig utfordring som Nordsjøen gjorde at nettverkene innen eliten ble av større viktighet for å konsolidere makten i Christiania, spesielt for de med embetstilknytning. Selv om Norge var en periferi i Oldenburgmonarkiet, var Christiania og Oslofjordregionen et sentrum i periferien.

Flere historikere har påpekt at Norge som enhet i den dansk-norske staten ble trengt tilbake jo nærmere man kom 1814.⁶¹ Flere særnorske organer ble lagt ned, hvor oppgavene ble fordelt til København og til stiftene. Ble Christiania-eliten svekket av dette i makt- og næringsmessig forstand? Med den regionale patriotisme for Christiania og den internasjonale kontaktflate patrisiatet hadde, tror jeg ikke det hadde større betydning. Med den økende velstand og konsoliderte maktposisjonen i Christiania-elitens favør, mener jeg de ikke kunne se det som en trussel at disse sentralorganene ble omplassert innad i Oldenburgmonarkiet. Jeg mener ikke her å undervurdere Christiania-elitens patriotiske ånd som nordmenn eller statsborgere av Danmark-Norge, men heller at det var andre faktorer som spilte inn, som egen velstand i eget nærmiljø. Den formelle lovdefinerte maktoverføringen fra Christiania til København ble altså ikke fulgt opp ved reell maktforskyvning, da Christiania-eliten opprettholdt lik mengde materiell velstand og uformell makt i *sin* by.

I nettverksteoretisk forstand innebar den geografiske avstanden mellom Christiania og andre handelsmessige og politiske tyngdepunkter, en utfordring for Christiania-eliten. For å ta familien Ankers viktigste aktører som eksempel ble det løst på følgende måte: Brødrene Bernt og Peder Anker hadde behov for å pleie gode kontakter med både statlige og private kontakter i København og handelskontakter i London. Til denne oppgaven var det beleilig å ha to fettere plassert i de to hovedsteder; Peter Anker i London og Carsten Anker i København. Alle fire

hadde vært sammen på ”dannelsesreiser” i Europa for å styrke sin utdanning og øke sin kunnskap (kosmopolitisk og annen kulturell kapital) tidlig på 1760-tallet. De ble sammen tatt opp i adelskapet i 1778 som en dansk-norsk fornyelse av slektens svenske adelskap.⁶² Peter Anker ble fra 1772 dansk-norsk konsul i Hull og flyttet videre til posten som generalkonsul i London hvor han ble værende til 1786, da han ble generalguvernør for de danske besittelser i Trankebar.⁶³ Foruten å drive teknologispionasje for den dansk-norske stat mot saltverkene i Liverpool,⁶⁴ var han en viktig talsmann og forhandlingspartner for Anker-familien og kunne skaffe nødvendige kontaktpersoner. Spesielt gjaldt dette i samarbeid med firmaet Wolffs & Dorville som formidlet trelasthandel for både Bernt og Peder Anker.⁶⁵ Georg Wolff var firmaets overhode samtidig som han bekleddet stillingen som dansk-norsk generalkonsul i London etter Peter Anker.⁶⁶ Sønnen Jens Wolff tok senere over begge poster og ble en god venn av Peder Anker. Han delte dessuten interessen for frimureriet med ham og Bernt. Som mottaker av teknologispionasjen satt broren Carsten Anker i Bergverkskollegiet i København. Han fungerte samtidig som forhandlingspartner med danske selskaper i København, framfor alle firmaet Abreham Falch.⁶⁷ Carsten Anker var også en viktig kontaktperson overfor sentrale statlige organer og enkeltpersoner. Som sekretær for kommerskollegiet fra 1772 og med stillinger i Handels- og kanalkompaniet, Bergverksdirektoriet og Dansk-asiatisk kompani opparbeidet han seg kulturell kapital innen statsforvaltningen i København som var nyttige for brødrene Anker i Christiania. Disse tjenestene kom også firmaet Wolffs & Dorville til gode, ved at Carsten Anker formidlet ”fortrolig hjelp” fra Kommersekollegiet.⁶⁸ I tillegg opparbeidet han seg et betydelig sosial kapital ved å utvide sitt eget nettverk i hovedstaden.

Bernt og Peder kunne derfor nyte godt av fetternes nettverk i London og København. For å bruke Granowetters terminologi, fungerte her fetterne som *liason personer* som formidlet kontakt og opprettet *nettverksbroer* mellom Bernt og Peders nettverk i Christiania og

---

⁶¹ Maurseth, Per: *Sentraladministrasjonens historie*, bind 1: 1814-44. Oslo (1979), s. 8 og Nagel (1985) s. 117-118.

⁶² Anker, H.N.: *Familien Anker*. Oslo (1990), s. 34 og 60, og Anker (1884), s. 28. Alle fire og Bernt og Peders to øvrige brødre, Iver og Jess, møttes i London i 1761, hvor de alle møtte en senere viktig kontaktperson, konsul Jens Wolff.

⁶³ Anker (1989-90), s. 35.

⁶⁴ Christensen, Dan C.: *Det Moderne Projekt. Teknikk og kultur i Danmark-Norge*. København (1996), s.375-379.

⁶⁵ Polak, Ada: *Wolffs & Dorville. Et norsk-engelsk handelshus i London under Napoleonskrigene*. (1968)

⁶⁶ Polak (1968), s. 9.

⁶⁷ Hauge (1969), s. 11.

⁶⁸ Polak (1968), s. 74.

handelsnettverket i London og både stats- og handelsnettverk i København.⁶⁹ På denne måten kunne noe av ulempene med den geografiske avstanden til handelspartnere og statlig sentralmakt kompenseres gjennom en nettverksbro basert på slekts- og vennsrelaterte bånd.

Embetskjøpmannen og de embetstilknyttede kjøpmenn

Embetsmennene var ikke rene personlige tjenere for kongen. Deres forhold til statsmakten var som en kontrakt, hvor en tjeneste ble belønnet gjennom formelt regulert lønn og privilegier. Stillingsinstruksjonen ga ikke føringer på alle hold.⁷⁰ Som innehaver av et embete hadde vedkommende også rett til det vi i dag kaller et privatliv, og det er i dette skillet mellom det offentlige og private at det kunne oppstå indre konflikter mellom den statlige interesse og enkeltpersonens interesser. Privatlivet utfoldet seg innen embetstjenesten og noe klart skille mellom arbeidstid og privatliv fantes trolig ikke.

På grunnlag av denne sammenblanding av embetsførelse og kjøpmannsskap skapte Øystein Rian begrepet *embetskjøpmannen*. Begrepet var ment å vise hvordan en ny elite kombinerte sin øvrighetsmakt med et omfattende ekspanderende kjøpmannsskap, og hvordan disse bidro til å være ”byrdeoppdrappingens eksekutører” gjennom regulær skatteinnkreving og skattlegging av handelsvarer.⁷¹ I kjernen av begrepet ligger det at vedkommende stod i en sammenheng med oppebørselapparatet (innkreving av toll og/eller skatt). Peder Holter står i en særstilling innenfor denne definisjonen som en av de ledende trelasthandlerne i Christiania da han samtidig var zahlkasserer i perioden 1760-1774. Denne gruppen hybridborgere mener jeg utgjør toppen innen Christiania-eliten, selv om det nok fantes få rene embetskjøpmenn hvor handel og oppebørselsforvaltning ble utført av en og samme person.

Jeg velger å benytte meg av begrepet i noe mer utvidet forstand, til å inkludere også de som fikk fordeler av sin statstilknytning i sitt kjøpmannsskap, og ikke nødvendigvis koplingen til oppebørselapparatet. Disse kan kalles embetstilknyttede kjøpmenn. Den sosiale og kulturelle kapital det ga å være i statens tjeneste, må ha vært et fortrinn når det gjelder kontakter og kunnskaper i forhold til øvrige storkjøpmenn og spesielt andre samfunnslag. Dette bidro også til at eliten hadde mer kontroll over andre samfunnslag gjennom dette. De eligerte menn i

---

⁶⁹ Granowetter (1973), 205-206.

⁷⁰ Nagel (1985), s. 121-122.

⁷¹ Rian (1992), s. 158, og Rian, Øystein: ”Sentrum og periferi i Norden på 1600- og 1700-tallet”, i: *Regionen i Norden. Rapport fra Norske Historikerdager 1996, Historisk institutts skriftserie*, UiB, Bergen (1998), s. 249.

Christiania var nesten utelukkende av kjøpmannsslekt og fremmet ofte saker for å kve høkere og kremmere, og for å beholde restriksjoner på ladestedenes handel utenfor Christiania.

Statsapparatet opprettholdt statens interesser og skulle uegennyttig og uavhengig forholde seg til sine lokale omgivelser. Denne idealtilstanden var allikevel ikke lik realitetene. Personlig og offentlig sfære var ikke klart definert fra hverandre. Av flere historikere har Max Webers normer for byråkratiet blitt brukt som målestokk for å vise hvor langt tidligere tiders byråkrati var unna et moderne byråkrati.⁷² Ved ikke å relatere normer og regler til den samtidige virkelighetsoppfatning er det åpenbart at man kan sette de fleste av 1700-tallets embetsmenn i bås som korrupte. Jeg mener at dette ikke kan ses på som tilstrekkelig for å gi et mest mulig korrekt bilde av embetsmenn på 1700-tallet. Embetsinnehavere var som den britiske historikeren John Brewer har hevdet, i en mellomstilling mellom sine egne private forbindelser og den offentlige plikt som lå i embetet.⁷³ Denne betraktningen mener jeg i likhet med Ola Teige har overføringsverdi til Oldenburgmonarkiet på 1700-tallet, selv fram til 1814. Situasjonen var et samspill hvor det gjaldt å finne den gyldne middelvei for hva som var akseptabel embetsførsel, både hos sentralmakten og hos den lokale eliten. Det forutsatte gode forbindelser; et godt patron-klient-forhold til København og et godt forhold til nettverkene i lokalsamfunnet. Dersom embetskjøpmannen eller den embetstilknyttede kjøpmannen mestret dette samspillet, mener jeg han var dømt til å lykkes.

Stiftamtmanden i Akershus – kun sentralmaktens representant?

Stiftamtmandsembetet i Akershus var som nevnt det øverste embetet i Norge i brorparten av perioden jeg tar for meg. Stiftamtmanden som var plassert i Christiania var dermed eneveldets øverste representant og skulle føre tilsyn på kongens vegne. Kongelige ordrer gikk gjennom han, saker fra lokale organer skulle gjennom han og han kunne fremme egne saker overfor lokal- og sentraladministrasjon.⁷⁴ Han var i en særskild posisjon som det viktigste bindeleddet mellom sentralmakten og lokal administrasjon og elite.

I henhold til mine studier vil jeg påstå at det også var et spill om å lykkes også for ”rene” embetsmenn. God og effektiv embetsførsel kunne best utføres i harmoni med den lokale

---

⁷² Weber (2000), s.107-114.

⁷³ Brewer, John: *The sinews of power. War, money, and the English state 1688-1783*. Harvard (1989), s.73-74, og Teige (2001), s. 6-7.

⁷⁴ Supphellen, Steinar: “Byadministrasjonen i Noreg på 17. h.talet”, i: *Stadsadministration i Norden på 1700-talet*. Oslo (1982), s. 165.

eliten. Knut Sprauten hevder i sin Oslo-historie at det med stiftamtmennene etter 1750 fremstod en ny type stiftamtman, med færre økonomiske interesser og en friere stilling til å vurdere tiltak som fikk konsekvenser for trelastpatrisiatet.⁷⁵ Stein Tveite har et tilsvarende syn i sin *Skogbrukshistorie*:

*'Trelastaristokratiet hadde gått fram i makt og velstand. Økonomisk, sosialt og kulturelt kunne ikkje embetsmennene hamle opp med dei lenger. Det var ein sosial strid som låg bak, ein strid om kva for ei gruppe som skulle vere den førande i det norske samfunnet.'*⁷⁶

Jeg vil kort gjøre rede for det eksemplet jeg mener har skapt denne misforståelsen og som både Sprauten og Tveite bruker som sitt kron eksemp el. Eksempelet viser etter min mening en aktør som ikke lykkes i sin statsutøvelse. Albrecht von Levetzau kom fra stillingen som stiftamtman i Bergen til Christiania for å overta stillingen der sommeren 1774. I forhold til slik hans forgjengere hadde forvaltet embetet, engasjerte Levetzau seg sterkt i å endre stiftamtmanembetets innhold og arbeidsform. Allerede 8. oktober samme år sendte han brev til Rentekammeret hvor han ba det utstede ordre til alle som sendte inn- og utbetalinger til Zahlkassen om at de også skulle gi melding til ham. I tillegg skulle Rentekammeret forby Zahlkassereren å remittere penger til Zahlkassen uten å varsle stiftamtmannen ("...da det altid har tjent til Paaskud for ikke at indlægge Pengene i Casserne paa Fæstningen," som Levetzau formulerte det.⁷⁷). Zahlkassereren var Jacob Juel som tok over etter Peder Holter i 1774.⁷⁸ I tillegg fikk han igjennom et påbud for trelasthandlerne om at bøndene skulle få sin betaling kontant i rett tid i 1775, og han foreslo at det skulle foretas eksakt kontroll av trelastangivelsene i toll- og tienderegnskapene.⁷⁹ Levetzau hadde også planer om å kjøpe tømmer av bønder i Østerdalen og Solør på statens regning, for så å selge til eksportørene ved kysten.⁸⁰

De to siste forslagene ble ikke realisert, men alle forslagene, påbudene og tiltakene skapte uro blant eliten i Christiania, da den brøt med eksisterende praksis. Gudmund Sandvik mener

---

⁷⁵ Sprauten (1992), s. 358-359.

⁷⁶ Tveite, Stein: "Skogbrukshistorie" i *Skogbruksboka*. Elverum (1964), s. 50.

⁷⁷ Sandvik, Gudmund: *Det gamle veldet. Norsk finansar 1760-79*. Oslo (1975), s. 132-133.

⁷⁸ Han ble trolig også Levetzaus banemann, da Levetzau ble degradert og forflyttet fra stillingen i 1784 etter at Juel var dømt for underslag. Gudmund Sandvik har behandlet denne saken i lys av sin forskning på norske finanser i andre halvdel av 1700-tallet, og tviler på at Levetzau har forstått virkningene av sine nye befalinger, selv om Juels kassamangelsak fra 1783-84 viste at hans kontrolliver hadde sin berettigelse. Juels underslag skal ha beløpt seg til 556.000 riksdaler (Sandvik (1975), s.135).

⁷⁹ Sprauten (1992), s. 359.

⁸⁰ Tveite (1964), s. 51.

Levetzau etter hvert resignerte i sin reformiver etter å ha forsøkt fånyttes. Han setter også spørsmålstejn ved Levetzaus viljestyrke til å være så uavhengig. Mulig forklaring på at han var så uavhengig kan være at han opprettholdt et godt forhold til eliten i Bergen, fremfor alt med Danckert Krohn som han også stod i gjeld til.⁸¹ Levetzau ble forflyttet/degradert til embetet som landdrost i Pinneberg i Holstein.⁸²

På grunnlag av de kildene og den litteraturen jeg har vært i gjennom, mener jeg at flertallet av stiftamtmenne ikke ble så uavhengige som hevdet. Levetzau er et unntak, og foruten Frederik Moltkes tidlige fase som stiftamtman fra 1789 til 1793, mener jeg å kunne klassifisere de øvrige stiftamtmenne som storborgernes medspillere. Dette gjelder for Levetzaus forgjenger Caspar Herman von Storm (1763-1772), hans etterfølger Jørgen Erik Scheel (1784-1789) og i særdeleshet Frederik Julius Kaas (1795-1802 og 1809-1810). Kaas kom først til Christiania som assessor i 1783, ble samme år medlem av Christianias frimurerlosje, ble gift med den velholdne enken Christin Claussen med Bærums Værk som medgift i 1786 og fungerte som verkseier fram til 1789. Da reiste han tilbake til København og ble der assessor i høyesterett før han returnerte til Christiania året etter for ta over lagmannsmbetet der. Så avanserte han til magistratspresident i Christiania 1792, generalauditør i Norge 1794 og tok over etter Frederik Moltke som stiftamtman i 1795. Her ble han værende til han i 1802 ble utnevnt til høyesterettsjustitiarius i Danmark/Norge.⁸³ Han forlot byen ved store festligheter og mottok store hedersgaver i den anledning.⁸⁴ I 1804 ble han president i Danske kanselli før han for en kort periode gjeninntok embetet som stiftamtman i Akershus i de stormfulle årene 1809-10. Kaas ble ansett som en av byens store menn og som del av Christiania-eliten både formelt (i kraft av sine embeter) og uformelt (sosialt sett).

Oppførselen til Levetzau og ”den tidlige” Moltke ble ikke godt mottatt av den etablerte eliten. Levetzau ble hånet offentlig og var ingen ønsket person innen eliten i Christiania. Frederik Moltke forsøk på uavhengig og uegennyttig embetsførsel må ha strandet på en kombinasjon av isolasjon, økonomiske problemer og sviktende kontaktnettverk i København.⁸⁵ Men

---

⁸¹ Sandvik (1975), s. 133.

⁸² Weidling (2000), s. 232.

⁸³ Jørgensen i DBL (1937), s.285-287.

⁸⁴ NIS, nr. 37, 39 og 42, 1802.

⁸⁵ Han sendte flere brev til sin ”nettverksbro” til myndighetene i København, marskalk Johan von Bülow, med ønske om å låne penger. Moltke stod i gjeld til Bernt Anker selv etter Ankers død. Johan von Bülow falt i unåde

forskjellen mellom dem var klar. Levetzau aksepterte situasjonen og lot være å strebe etter å bli venn med den øvrige Christiania-eliten. Moltke derimot, var i for store økonomiske problemer og hadde mistet et av sine viktigste kontaktpunkter i København. Han så det som mer hensiktsmessig som privatmann å gjenoppbygge sin kapital ved å bli med som en integrert del av Christiania-eliten, der han tok del i det sosiale og politiske nettverket og fikk økonomisk hjelp gjennom lån av Bernt Anker.⁸⁶ Levetzau og den tidlige Moltke var heller ikke frimurere og skapte gjennom det større avstand til den indre krets i Christiania-eliten i motsetning til Caspar Herman von Storm, Jørgen Erik Scheel og Frederik Julius Kaas.⁸⁷

Nye nettverksforbindelser innen Christiania-eliten – Halfdans Cloub og frimureriet

De ulike nettverkene som fantes i Christiania baserte seg på slektskap, ekteskap, økonomiske forbindelser, vennskap, relasjoner knyttet til offentlige stillinger og nettverk i forbindelse med foreninger. Denne siste kategorien ble mer viktig på siste halvdel av syttenhundredetallet på grunn av oppkomsten av et mer omfattende sosialt, kulturelt og politisk foreningsliv. Av sosiale foreninger som ble stiftet i perioden 1750-1810 vil jeg nevne to eksempler. De mer selskapelig og sosiale, og de som var rettet mot kunnskap og opplysning. Folkeopplysning kan man ikke snakke om i bred forstand, da disse foreningene bidro til å skape et ytterligere gap i kulturell kapital, mellom eliten i Christiania og øvrige samfunnslag.

Av sosiale foreninger ble *Halfdans Cloub* stiftet i 1790 av daværende assessor i Overhoffretten og senere stiftamtmann Frederik Julius Kaas. Kaas var inngiftet i Christiania-eliten og tok del i det sosiale livet der. ”Klubben” skulle være samlingssted for festligheter og åndelig fordypning, og klubbens ledelse arrangerte ball, skuespill og musikkstykker for eliten og disponerte et bibliotek.⁸⁸ Den skal ha hatt 100 medlemmer i 1793, i følge Kaas.⁸⁹

---

hos Kronprinsen i 1793 og ble avsatt som marskalk ved hoffet i København (DBL, bind IV, (1934), s.406). Korrespondansen mellom Moltke og Bülow stoppet også da.

⁸⁶ Anker (1840), s. 6.

⁸⁷ Verken de to kortidsansatte stiftamtmenn mellom Storm og Levetzau, Diderik Otto von Grambow og Gustav Frederik Holck-Winterfeldt eller Gebhard Moltke-Hvitfeldt (1802-1809) står nevnt som frimurere i kildene. Frederik Moltke er heller ikke nevnt i arkivene fra St.Olai-losjen i Christiania, men sannsynligheten for at han ble frimurer er stor. (Det er som nevnt et stort i gap i medlemslistene i Den norske frimurerordens arkiver fra 1789 til 1810.) Den hyllesten han mottok da han ble fulgt av et stort følge ved sin avskjed som stiftamtmann i 1795, viser at Moltke må ha vært svært høyt aktet i eliten da (Anker (1884)). Levetzau derimot, ble fulgt av rakkeren til grensen da han ble forflyttet til et annet embete elleve år tidligere. Dette som en gest fra Christiania-eliten, i følge Sprauten (1992).

⁸⁸ Daae, Ludvig: *Det gamle Christiania*. Christiania (1871), s. 231.

⁸⁹ Daae Daae, Ludvig: *Af Geheimeraad Johan von Bülow's Papirer*. Christiania (1864), s.131. Ludvig Daae, som transkriberte brevene fra Frederik Julius Kaas til Johan von Bülow, hevder at navnet ”Halfdans Cloub” kom av

Den sosiale omgangen som fant sted gjennom selskapslivet på Bogstad, Fladebye, Stubljan og Ullevaal vedvarte i sin frie form, og her var sentrale embetsmenn invitert med. Noe av det sosiale livet ble allikevel organisert i en felles klubb som delvis var i den lokale øvrighets blick og som samtidig inkluderte øvrighetspersonene i det mer storborgerdominerte selskapslivet. Resultatet ble at øvrighetens diskrete overvåking skjedde samtidig med en tettere inkludering av sentrale øvrighetspersoner i Christiania-eliten.

Av kunnskaps- og opplysningsselskaper velger jeg å sette fokus på *frimurerbevegelsen* og losjevirkosomheten i Christiania, og hvordan den påvirket den politiske samhandlingen i Christiania og omegnen. Den første frimurerlosjen i Christiania, ”St. Olaus til den hvide Leopard”, ble stiftet under et kongebesøk sommeren 1749 av grev Christian Conrad Danneskjold-Laurvigen. Losjen ble opprettet som en datterlosje av ”St. Martin zum Nordstern” i København som ble stiftet 1743.⁹⁰ Losjens virksomhet er minimal fram til det mer reelle stiftelsesmøtet eller ”restorasjonsmøtet” fant sted i 1757. Som ”restauratører” står åtte personer oppført, hvorav både embetsmenn, kjøpmenn og embetskjøpmenn er nevnt. Som nummer 8 er oppført en viss ”Neptunus”, som i henhold til tradisjonen og muntlige kilder skulle være kong Frederik den femte, som også skulle ha vært med på stiftelsesmøtet i 1749.⁹¹ Dette skal ha blitt gjort for å vise losjens lojalitet til statsmakten. I henhold til Bernt Anker skulle losjen ha 72 medlemmer i 1787, som nok kan stemme ifølge de kildene som er tilgjengelig.⁹²

Losjevirkosomheten i Europa ses som et allment fenomen i 1700-tallets opplysningstid. Den første losjen ble stiftet i London i 1717, med en misjon om å være et kulturelt redskap for

---

at det samtidig fantes en ”Harald Haarfagres Cloub” i Frederikshald (Halden). I henhold til korrespondansen mellom Kaas og ”prinseoppdrageren” Johan von Bülow i København, og tilsvarende mellom stiftamtman Moltke og von Bülow, ble årene etter 1789 sett på som urolige tider i Christiania. Hendelsene i Frankrike gjorde også inntrykk i Christiania, og det refereres til uttalelser fra sentrale storborgere i Christiania og britiske handelsforbindelser med tilhold i Christiania til fremme for frihet, likhet og brorskap. Kaas hadde sine spioner ute i Christiania, men valgte i samråd med stiftamtman Moltke å la saken ligge. Noen større oppløp i kjølvannet av revolusjonsårene i Frankrike fant ikke sted i Christiania. Hans egen kjennskap til disse ”franske” strømningene i Christiania fikk Kaas gjennom selskapslivet i ”Halfdans Cloub” etter at flere storborgere kom med ”revolusjonære skåler”. (Daae (1864), s.120-126.)

Bugge, K. L.: *St. Olaus til den hvide Leopard i Kristiania. Jubileumsskrift for St. Johannes-logen 1907*. Kristiania (1907), s. 1-3. Sentrale aktører ved stiftelsesmøtet var Peder Holter og Christopher Hammer, norske studenter fra København som var tatt opp i den danske losjen Zorobabel. Navnet ”St.Olaus til den hvide Leopard” skal henspille på menneskehetens ufullkommenhet, med sjelelige ”leopard-flekker”. Valget av den norske helgen St. Olav understreker det norske særpreget ved losjen.

⁹¹ Bugge (1907), s. 44, og samtale med ansatt i Den norske frimurerorden. Følgende har jeg ikke belegg for, men det kunne tenke seg at denne ”Neptunus” kunne være en stedfortreder for kongen, som for eksempel visestattholder Jacob Benzon incognito.

⁹² Sprauten (1992), s.422 og bilag i Bugge (1907). Medlemsarkivene er ufullstendige, og mangler helt for perioden 1789-1810. Se for øvrig Vedlegg, bak i oppgaven.

instauratio magna, det vil si gjenopprettelse av Guds skaperplan med henvisning til antikkens naturfilosofi (som Pythagoras), byggmestere (som Vitruvius) og byggverk (som pyramidene og Salomos tempel). Frimureriet skulle bidra til en ny kulturell storhetstid. De innviede skulle fullføre skaperverket, gjennom en vekking av individets indre krefter. Denne individuelle forbedring skulle føre til hele verdens forbedring.⁹³ Frimureriets kall ble oppfattet som en misjon utenfor statens kontroll og virksomhet. Som Bernt Anker formulerte det:

*'De som styre Staterne have ei Tid – ofte ikke Kundskab – til at oplyse dere Lige, derfor maae Fornuftens falske Bygning rettes af den Classe, hvis Stand og Vilkaar tillade dem at nytte i Roet Tankens storhed, og at sætte den i Bevægelse for den almindelige Lyksalighed.'*⁹⁴

Foruten at frimurervirksomheten skulle fremme den enkelte broders åndelige og moralske utvikling, førte virksomheten med seg annet i kjølvannet. Frimurerordenens organisering og virksomhet, med fokuseringen på ritualer, eksklusivitet, taushetsløfte og broderlig nestekjærlighet, gjorde den til et svært sterkt nettverksbånd. Som den danske historikeren Dan Christensen har påpekt kunne medlemskap i frimurerordenen være en døråpner, eller nettverksbro, til andre geografiske områder hvor frimureriet også ble praktisert. Personfellesskap i frimurerlosjer, lærde selskaper som Landhusholdningsselskapet og Videnskabernes Selskab i København og Trondheim, Royal Society of Arts i London, og statlige institusjoner som Kommersekollegiet, Bergverksdirektoriet og Københavns universitet, gjorde at det ble overført kunnskaper innen teknologi og andre vitenskaper på tvers av statlige og geografiske skillelinjer. Taushetsløftet, hemmeligholdelsen innen ordenen og det internasjonale nettverket de ulike frimurerlojse var del av, la dessuten til rette for mulig teknologispionasje, som Christensen skriver om i sin avhandling ”Det moderne projekt” fra 1996.⁹⁵

Den amerikanske historikeren William Weisberger, som for øvrig er frimurer, påpeker i sin bok ”Speculative freemasonry and the enlightenment” hvilke andre prosesser som frimureriet førte med seg blant andre medlemmer.⁹⁶ Hans studie over frimurervirksomhet i fire europeiske byer på syttenhundretallet (London, Paris, Wien og Praha), gir blant annet innblikk i hvordan frimurerbevegelsen kunne legge til rette for vitenskapelig, religiøs og politisk diskusjon i de autokratisk styrte franske og habsburgske bysamfunn. Han bekrefter

⁹³ Christensen, Dan: *Det moderne projekt. Teknik og kultur i Danmark-Norge 1750-(1814)-1850* (1996), s. 108.

⁹⁴ Bernt Anker i Christensen (1996), s.108.

⁹⁵ Christensen (1996).

⁹⁶ Weisberger, William: *Speculative freemasonry and the enlightenment*. New York (1993).

Christensens syn på personfellesskapets betydning (frimurere og medlemmer av lærde selskaper) for mulige overføringer av kunnskap, uten å diskutere Christensens teknologiske vinkling spesifikt. Disse fellesskapene fantes for øvrig også i Norge. Mens frimurerlosjene i Christiania, St.Olai-losjen og ”Dovre”-losjen (se nedenfor), hadde forgreninger til London og København, hadde losjen ”Christian til den sorte Hjelm” i Trondheim forbindelser til London, København og Stockholm, losjen ”Carl til den norske Løve” i Bergen til St.Petersburg, Nantes og Skottland, losjen ”De toevollige Vereenigin” i Bergen til Holland, og losjen ”True Fidelity” i Kongsberg til England og Irland.⁹⁷ Det internasjonale aspektet var foruten disse konkrete medlemsrelasjonene, forsterket gjennom frimurernes plikt til å behandle utenlandske ”brødre” med tilnærmet samme broderlig omtanke som sin ”medbroder” i samme losje.

Den norske frimurerorden bedyrer fortsatt at dens virksomhet ikke befatter seg med politiske og religiøse stridsspørsmål.⁹⁸ For syttenhundredallets vedkommende har flere frimurere vært mer åpne på dette. Weisberger mener flere franske frimurere diskuterte politiske reformer i forkant av revolusjonen, og professor ved København universitet, Frederik Nielsen (også frimurer), mente at kong Gustav den tredje aktivt ønsket å bruke frimureriet i politisk sammenheng i sin regjeringstid i Sverige.⁹⁹ Jeg vil støtte meg til det standpunkt at frimureriet ga gode betingelser for personer med sterke relasjoner seg i mellom til å diskutere politisk temaer og enkeltsaker selv om dette ikke ble gjort på et møte i St. Olai-losjen. Som jeg vil komme tilbake til i oppgaven ga det også gode muligheter for personer å ”snakke sammen” i en mer fortrolig tone. Taushetsløftet og frimurerens forpliktelser overfor sin ”medbroder” ga føringer på hva vedkommende måtte gjøre i situasjoner hvor en ”medbroder” trengte hjelp.¹⁰⁰

St.Olai-losjen i Christiania var ikke bare en arena for den ypperste eliten. Den inkluderte både studenter, tjenere og håndverkere. Studentene var som regel sønner av fremstående storborgere eller personer tilsatt i et embete i løpet av sin studietid, med et fremtidig status-opprykk fra student-tilværelsen i vente. Tjenerne benevnes som ”tjenestebrødre” men er i likhet med studentene tidlig med som medlemmer i losjen. Det var nødvendig for utførelsen

---

⁹⁷ Bugge (1907), s. 124-131.

⁹⁸ Frimurerordenens hjemmeside: <http://www.frimurer.no/informasjon.htm>, og samtaler med ansatt i Den norske frimurerorden. (For ordens skyld skal det opplyses at oppgaveskriveren ikke er frimurer selv.)

⁹⁹ Weisberger (1993), s. 162, og Nielsen, Frederik, *Frimureriet i Norden – et lejlighedsskrift* (1882), s. 53.

¹⁰⁰ Stewart, K.J.: *The Freemason's manual; - a companion for the initiated* (1853), s. 334-337. Dette har gitt grobunn for mange høytflyvende konspirasjonsteorier opp gjennom historien. Zahlkasserer Jacob Juels flukt fra Norge i 1784 er et eksempel.

av ritualene og avviklingen av losjens møter at tjenestefolk ble innviet. Håndverkere ble inkludert også, men først i løpet av 1780-tallet.¹⁰¹ Det var altså ulike sosiale lag presentert i losjen. Allikevel må det sies at disse var rekruttert av øvrige medlemmer, og disse øvrige lags medlemmer var bundet i patron-klient-forhold til ”eldre” medlemmer. I kildene står det nevnt hvilke personer ”tjenestebrødrene” er i tjeneste hos. Benevnelsen tyder på at visse patron-klient-forhold ble videreført også innenfor frimurerlosjen.

Denne likhetslinjen innen St. Olai-losjen kan ha vært en årsak til at en ny losje ble opprettet i 1784 av verkseier Conrad Clausen på Bærums Verk. Han hadde selv blitt tatt opp i Royal Arch-kapitlet i London samme år.¹⁰² Den nye losjen fikk navnet ”Dovres Hellige Hvelvings Forsamling” og Clausens medstiftere var alle blant Christiania-eliten og medlemmer av ”St.Olai-losjen”. Hvorvidt det var behovet for ytterligere eksklusivitet, eller å innføre en ny engelsk mote i Christiania, skal jeg ikke spekulere i. Weisberger mener at frimureriet hadde ulik sosial karakter i de europeiske byene han tar for seg i sin bok. De habsburgske byene Wien og Praha hadde en stor overvekt av adelige i losjene, mens losjen i London og Paris i større grad hadde borgerlige deltakelse. Han mener at dette viser at losjene i Paris og London viste større sosial åpenhet ved å inkludere samhandling mellom stendene.¹⁰³ St. Olai-losjen var påvirket fra britiske losjer, og disse utjevne trekk kan ha blitt overført derfra.

Både storborgere, embetsmenn, embetstilknnyttede kjøpmenn og embetskjøpmenn var frimurere. Også frimurer-virksomheten hadde hierarkiske trekk i sin organisering, men dette hierarkiet gikk dels på tvers av de ”eldre” patron-klient-forholdene som lå langs de formelle embetslinjene i Oldenburgmonarkiets statsstruktur og var frie fra dansk sverdadel overoppsyn. Opplysningsidealene om å fullføre skaperverket ved hjelp av kunnskapen og kristen moral, sammen med eksklusiviteten og samholdsfølelsen, gjorde losje-medlemskap til et svært sterkt nettverksbånd. Frimureriet førte til en sterkere kollektiv følelse blant medlemmene, og virket til å sveise sammen Christiania-eliten. Ikke alle i Christiania-eliten var frimurere, men de mest signifikante aktørene i Christiania var involvert i virksomheten. Som vi kan se av medlemslistenes kategorisering av ”Livsstilling ved intrædelse” og ”Anmærkninger” som påviser stilling ved dødsfall, har alle medlemmene økt sin sosiale status i tiden de har vært medlem av losjen. Det kan ikke bevises at dette utelukkende var

---

¹⁰¹ Se Vedlegg.

¹⁰² Christensen (1996), s. 111. Royal Arch-graden innen frimureriet er en høyere grad enn mestergraden og ble innført i 1744 i London.

¹⁰³ Weisberger (1993), s. 157-158.

frimureriets skyld, men medlemskapet i losjen har i hvert fall bidratt til medlemmenes sosiale opprykk.

Avslutningsvis vil jeg igjen påpeke poenget med samtidens oppfatning av nettverk og relasjoner. Det vil være feil å si at de så et maktpotensiale i å være en del av frimurvesenet. Medlemmene så seg mer som et broderskap med en misjon for åndelig opplysning i sin samtid enn en politisk konspirasjonsbase. Men at de kunne kreve hemmelighold, diskresjon og gjenytelser i enkelttilfeller på bakgrunn av organisasjonens retningslinjer, bør det heller ikke være tvil om. Grensen for hva som var å regne som misbruk og hva som var tillatt har jeg selvsagt ikke svar på.

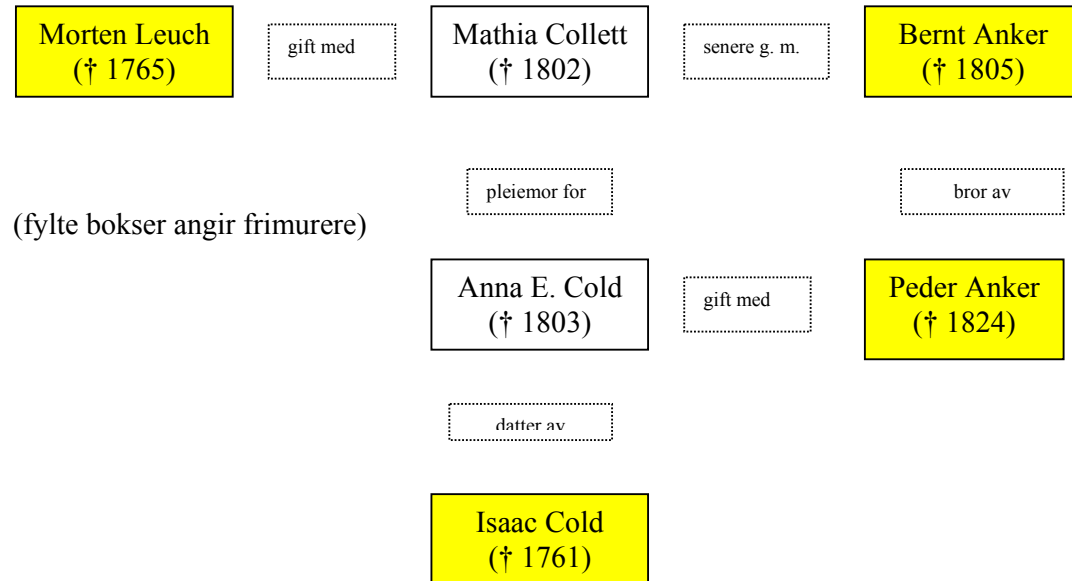
Oppsummering

Utviklingstrekkene for grupperingene i by og land gikk i ulike retninger. Bøndene i omegnen lot den sedvanerettslige heimeretten utvikle seg, om ikke uavhengig så i hvert fall noe skjermet fra øvrighetens rettspraksis og forvaltning på sine arenaer (kirkebakken, ølstuene, tingsamlingene og private samlingssteder). De lokale embetsutøvere kunne komme i konflikt mellom sentralstatlige og lokale interesser der de kom i kontakt med dette. I Christiania var det handelsmenn med storkjøpmennene i spissen som satte premissene for den lokale rettsforvaltning. Også her kunne rettspraksis være avvikende fra den sentralstatlige rettsforståelse, men lokalsamfunnet hadde her andre mekanismer til å hindre konflikt. Storborgerne innlemmet øvrighetens tilstedeværende personer. Statens representanter var en egen interessegruppe formelt, men aktørene ble sosialisert sammen med storborgerne i Christiania-eliten gjennom arenaer som vist i forrige delkapittel. Denne forskjellen mellom by og omegn gjorde således at det ble et ytterligere gap i kulturell kapital. Norsk bondekommunalisme i omegnen og en integrert sameksistens mellom handelsinteresser og statsinteresser i Christiania by skapte dette gapet.

I de kommende kapitler vil jeg se på eksempler hvor samholdet innad i eliten og relasjonene til andre signifikante personer og andre eliter kunne gi av fordeler for Christiania-eliten i dens makthegemoni.

Modell 1

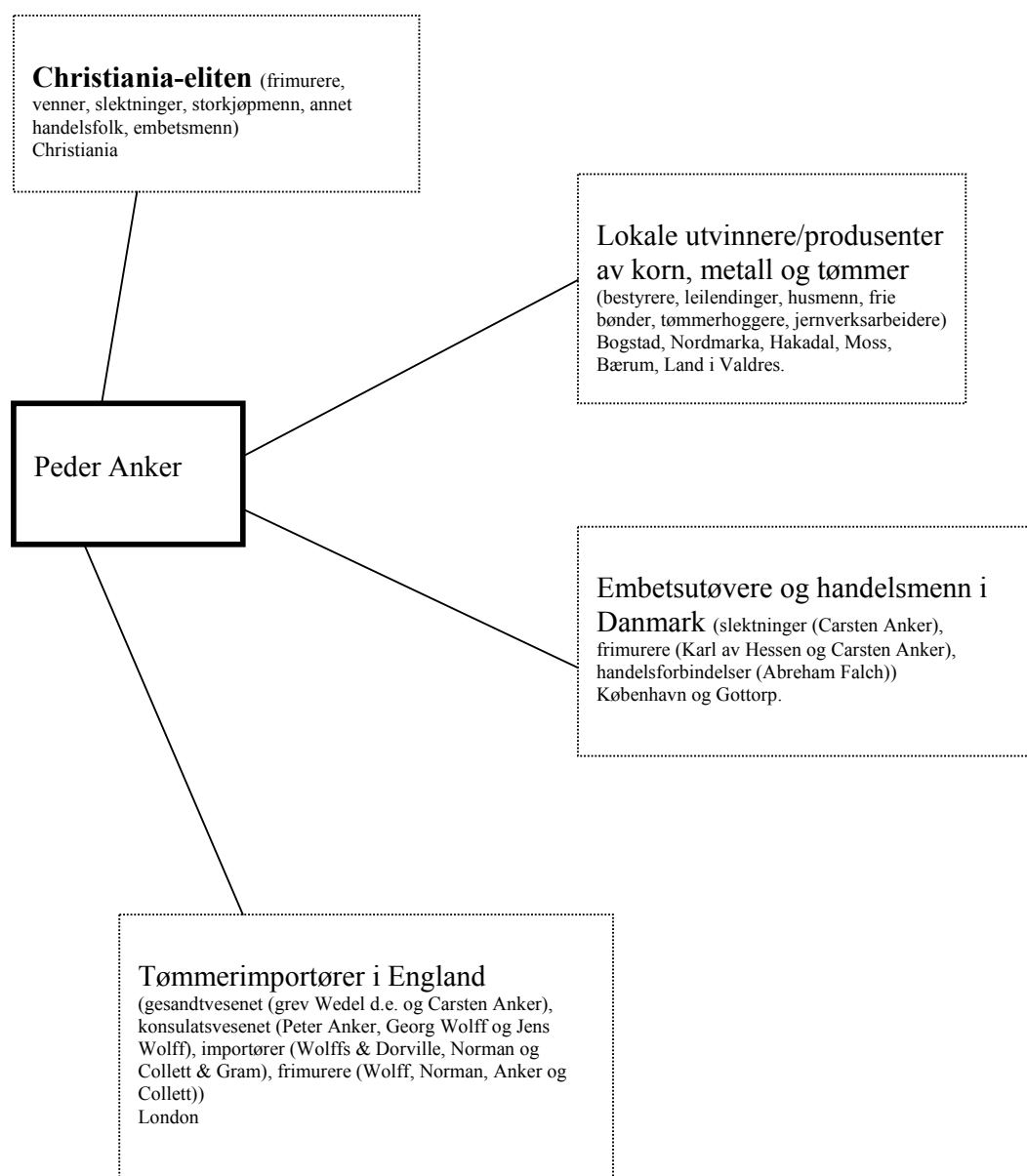
Slektskapsoversikt over forbindelsen mellom familiene Leuch og Anker:

Modell 2

Peder Ankers nettverk:

Ulike typer nettverksbånd har eksistert her. For Christiania-eliten, Danmark og England er personlige, økonomiske, familiemessige og foreningsrelasjoner viktigst. Et patron-klientforhold til hertug Karl av Hessen har nok eksistert, samtidig som personene tilknyttet Nordmarksgodset har stått i et økonomisk og politisk patron-klientforhold til Anker.

Ressurs- og eiendomskonfliktene i tilknytning til Nordmarksgodset

I dette kapitlet vil vi se hvordan ressursene i Christianias oppland var gjenstand for dyptgripende konflikter mellom bondeinteresser og kjøpmannsinteresser, og på hvilken måte de lokale statsutøvere tok del i konfliktene. Sosial og kulturell kapital hadde stor innvirkning for hvem som kom seirende ut av konfliktene og bruken av de sosiale nettverk lå sentralt for konfliktenes endelikt. Bøndernes representanter, familien Leuchs representanter og embetsmennene hadde ulike interesser og motiver, og benyttet ulike metoder for å vinne fram i ressurs- og eiendomskonfliktene.

1600-tallet var krigføringens århundre for Danmark-Norge. Denne form for statsutøvelse var svært kostbar, og toll og skattlegging strakk ikke alltid til i finansieringen. En finansieringskilde som ble hyppig brukt av statsmakten, var å ta opp lån ved å gi pant i jordegods. Dette markerer også starten for *Nordmarksgodset*.¹⁰⁴ Sorenskriveren Morten Lauritzen Ugla i Aker lånte kongen penger i forbindelse med Hannibal-feiden (1643-1645). Etter krigen var finansene i København i så dårlig forfatning at innløsning av pantet ikke var et alternativ. Den da nyutnevnte slottsfogd Ugla mottok derfor skjøte på Bogstad, store deler av Sørkedalen og andre tilliggende eiendommer den 13. januar 1649. Videre fikk han utvidet sitt område gjennom et nytt skjøte for lån i forbindelse med Carl Gustav-krigene (1657-1660), den 9. april 1663.¹⁰⁵ Etter hans død i 1665 overtok hans svigersønn Peder Leuch

---

¹⁰⁴ Med begrepet Normarksgodset mener jeg hele godsdannelsen som Peder Anker stod for i den tid han benyttet Bogstad som administrasjonssentrum, jf. formester Ove Langes: *Nordmarka og Nordmarksgodset* (1966). På 1600-tallet ville det muligens være mer dekkende å kalle området for Bogstad-godset eller Sørkedalsgodset som Gunnar Raabe gjør i *Nordmarka og Krokskogen. Sommer og vinter* (1947).

¹⁰⁵ Bull, Edvard: *Akers historie* (1918), s.173-174.

Nordmarksgodset og bragte det i familien Leuchs eie til Mathia Anker (født Collett og tidligere gift Leuch) solgte det til sin daværende svoger, Peder Anker i 1772.¹⁰⁶

I denne tiden utviklet godset seg videre og bidro til å plassere familien Leuch blant de ledende innen storborgerskapet i Christiania. Grensene for skogen og eiendommene ble stadig utvidet, gjennom rettsprosesser, nye skjøter og det såkalte *Stubdalsforliket* av 1759. Dette forliket mellom Morten Leuch den yngre og bøndene på Ringerike har blitt brukt som et særlig viktig rettsdokument opp til våre dager. Men denne eiendomsretten og kontrollen over Nordmarkas ressurser fikk ikke familien Leuch tilegnet seg uten motstand.

De rettslige forholdene i forbindelse med Nordmarka på seksten- og syttenhundretallet er et komplisert felt. En ikke tilstrekkelig konkretisert lovgivning, hyppig utstedelse av nye forordninger og skrivelser fra sentraladministrasjonen i København, og ulike statlige aktører med ulike interesser som uttalte ulike standpunkt, gjorde dette saksfeltet uoversiktlig og inkonsistent. Dette ga muligheter for enkeltaktører til å plukke de argumenter man syntes passe i sin egen argumentasjonsrekke. Konflikter om *eiendomsrett* og *allmenningsrettigheter* var sentralt så vel for statens embetsmenn, storborgerne i Christiania og bøndene i omegnen.

Medvirkende årsak til denne forvirringen var datidens rettslære. Bøndene hevdet *sedvanerettigheter* i spørsmål knyttet til allmenningene. Denne retten ble dannet ved at sedvane til stadighet hadde vært fulgt og blitt bekreftet over lengre tid. Allmenningsrettighetene hadde blitt nevnt så tidlig som i Magnus Lagabøtes landslov, men det var ikke nødvendigvis Landsloven som var viktigste argument. Sedvaneretten var en del av det Jørn Sandnes kaller ”Heimeretten”, nemlig en uskreven lov med gyldighet for bestemte sosiale grupper, i dette tilfellet bøndene, som var utformet gjennom mer eller mindre formaliserte overenskomster på arenaer som fra gammelt av var tillagt intern rettstiftende funksjon.¹⁰⁷ *Romerretten* som hadde vært gjeldende rettstradisjon ved de nordiske lands domstoler, hevdet læren om ”keiserens” overeiendomsrett til all eiendom og om deres høyeste myndighet. I andre halvdel av syttenhundretallet ble derimot et annet rettsprinsipp gjeldende, også for Danmark-Norges del. *Naturretten* søkte å legge ett grunnlag for all rett, statsrettslig som privat, om hva som datiden kunne anse som rett og rimelig i forholdet mellom individer og staten. Begrep som menneskerettighet ble utledet av dette som et selvstendig og ukrenkelig prinsipp, som skulle være ledesnoren for all statens myndighet over individet. Hva denne

---

¹⁰⁶ Hauge, Yngvar: *Bogstad 1649-1772* (1955).

¹⁰⁷ Sandnes, Jørn: ”Lex non scripta. Den norske heimeretten” I: HT 2/1999, s. 141 og 143.

naturretten egentlig bestod i ble gjenstand for omfattende juridisk diskusjon og utløste et nytt detaljert begrepsapparat som igjen skapte stor forvirring blant statutøverne.¹⁰⁸ Denne forvirringen skapte et strukturelt konfliktpotensiale som skulle slå ut i full blomst på syttenhundretallet. Domstolene og de ulike embetsmenn måtte derfor utøve en stor grad av skjønn i tvister og uenigheter. I forbindelse med utmark og allmenninger oppstod det dermed uenighet om kongen hadde reell eiendomsrett (i romerrettslig forstand) eller om den eventuelle bygdas bønder hadde den virkelige eiendoms- eller rådighetsrett, som en ”opprinnelig” naturrett eller som rett fra sedvane. Den skrevne loven utstedt av kongen kunne komme i konflikt med heimeretten. Disse rettsoppfatningene kunne igjen komme i konflikt storborgeres oppfatning av privat eiendomsrett.

Konflikter før Stubdalsforliket

Den første konfliktkategorien tilknyttet Nordmarksgodset relateres til finnebefolkningen som innvandret fra grense-områdene mot Sverige ved Finnskogen (og opprinnelig fra Storfyrstedømmet Finland i Sverige). De ble gjenstand for flere rettsprosesser i tidsrommet 1666 til 1713, og finnene var stort sett den tapende part.¹⁰⁹ I disse prosessene spilte likevel finnene en birolle, som et middel framfor å være målet i seg selv. Anklagene dreide seg om at finnene drev bråtebrenning, som var deres måte å skape tilstrekkelig fruktbar jord for å dyrke rug, i tillegg til rovhogst, tyveri og at de skulle ha gjemt ettersøkte kriminelle. I en prosess fra 12/6-1672 anklaget bonden Oluf Næs fogden Christen Christensen for å ha latt finner drive rovhogst fra sin seter. Året etter ble Peder Nielsen Leuch på Bogstad dratt inn i en prosess om en finne på gården Stubdal som Leuch hadde skjøte på. Leuch sendte forespørsel til stattholder Ulrik Frederik Gyldenløve om finnenes rettslige stilling i Krokskogen og Nordmarka. Svaret stattholderen ga i 1674 ble brukt som grunnlag videre og finnen ble tilkjent mulighet til å bli på plassen under visse forutsetninger om å ikke begå lovbrudd, ikke drive rovhogst og han betalte landskyld.¹¹⁰ Bøndene gikk altså inn i prosesser mot både embetsmenn og storborgere for å komme til livs de finnene som befant seg i de områdene der bøndene hevdet allmenningsrettigheter. I den siste dommen mot en finne fra

---

¹⁰⁸ Schiefloe, Asm.: *Hovedlinjer i norsk almenningsrett* (1955), s.109-111. Et eksempel på dette er følgende setning fra Kongeloven av 1665, §3: ”Skal derfor ogsaa Kongen ene have høieste Magt og Myndighed til at gjøre Love og Forordninger efter sin egen gode Vilje og Behag, (...) og at undtage hvad og hvem han lyster ud af Lovens almindelige Befaling.”

¹⁰⁹ Tank, Gunnar: *Skogfinners rettslige stilling i det 17. aarhundrede* (1924).

¹¹⁰ Tank (1924), s. 2-4.

6/4-1713, ble begrepet bygdeallmenning benyttet for å beskrive de deler av Nordmarka hvor finnene hadde drevet bråtebrenning og rovhogst.¹¹¹ Domstolen hevdet dermed at det var bygdas allmenning.

Et annet konfliktfelt som kom til på syttenhundretallet, var forholdet mellom Bogstad og Bærums Værk. Fra 1720-årene var begge brukene styrt av kvinner, henholdsvis Anna Krefting på Bærums Værk og Karen Müller Leuch på Bogstad.¹¹² Både Krefting og Leuch hadde vært i rettsprosess mot andre aktører. Anna Krefting hadde vært i prosess med flere bønder som drev bråtebrenning og ulovlig hogst innen Bærums Værks sirkumferens,¹¹³ altså det området hvor verket kunne hente tømmer til å brenne kull fra. Problemet mellom Krefting og Leuch var at sirkumferensen til Bærums Værk var overlappende med skogene som hørte til Nordmarksgodset.¹¹⁴ Selv om tonen mellom dem alltid skal ha vært kjølig, ble konflikten mellom Krefting og Leuch aldri løst ved domstolene. I følge Reidar Holtvedt var det et spent forhold som stort sett ble holdt varmt gjennom krasse muntlige overenskomster.¹¹⁵ Først med Peder Anker ble problemet løst ved en avtale mellom frimurer-brødrene Conrad Clausen og Anker i 1778. Videre kjøpte Anker Bærums Værk av en annen fremstående frimurer i Christiania, den senere stiftamtman i Akershus Frederik Julius Kaas, i 1791.¹¹⁶

Stubdalsforliket

I tilknytning til Nordmarksgodsets ekspansjon på 1700-tallet står en hendelse fram blant de øvrige, fordi den er godt dokumentert og kildebelagt, godt debattert og viser konfliktskillelinjene på en ny og kompleks måte. Denne hendelsen har blant lokal- og rettshistorikere blitt kalt *Stubdalsforliket*, etter et forlik som ble gjort mellom en gruppe ringeriksbønder med almenningsinteresser i Nordmarka (Leuchmarka) og representanter for eieren av Bogstad på denne tiden, Morten Leuch. Forliket ble underskrevet av partene 6.juni

---

¹¹¹ Tank (1924), s. 6.

¹¹² I henhold til Yngvar Hauge skulle stiftamtman Vilhelm de Tonsberg ha vært i dispuitt med begge ”skjorte-regimentene” som han kalte dem. (Hauge (1955), s. 58)

¹¹³ Blant annet mot lensmennene Ole Evensen (1747) og Ellev Erlandsen Blakstad (1739) (Høvås, Elisabeth: *Anna Krefting, født Vogt – et husholdsoverhode på 1700-tallet*(2000), s.72.)

¹¹⁴ Larsen, Jan Erik: ”*Det var kølratrafikken som holdt liv ti dom.*” *Om bygdefolkets trekølproduksjon for de gamle bergverkene* (1997), s. 9-11.

¹¹⁵ Holtvedt, Reidar: *Historier fra krokskauen* (1953), s. 31-32.

¹¹⁶ Kaas giftet seg med enken etter Conrad Clausen, Kirstine, i 1786 (Weidling (2000), s. 224).

1759 på gården Stubdal øverst i bygda Åsa på Ringerike, og har vært et omstridt tema helt opp til våre dager.¹¹⁷

Foranledningen til Stubdalsforliket

Forhistorien for saken har indirekte sammenheng med konfliktene fra tidligere på syttenhundredtallet. Konfliktene med kullmilene og bråtebrenningen motiverte til økt årvåkenhet når det gjaldt bruken av skogressursene og økt kontroll for å forhindre misbruk og lovbrudd. Kontrollen ble utvidet til å gjelde større skogområder, og for familien Leuchs del gjaldt dette foruten Bærumsmarka, nordover i Krokskogen, i området senere kalt Leuchmarka. En og annen kullmile til begrenset bruk ble også funnet i disse områder, men det var den mer omfattende *barkeflåingen* som her var hovedproblemet. Med barkeflåing menes flåing av bjørkenever, furu- eller granspon/-bark. Barken ble benyttet til takteking og isolering av seter- og gårdsbygg. Grunnen til at dette fremstod som et omfattende problem var at det regelrett tok livet av store skogsområder (tørrskog). Opptil 200 trær måtte til for tekking av et normalt setertak.¹¹⁸ Dette hadde vært tradisjon blant ringeriksbøndene, noe som også ble forfektet med sedvanerettslig "...siden Arilds Tiid.." -retorikk i rettsprosessene forut for og i forbindelse med Stubdalsforliket.

I tillegg til kullmilekonfliktene mellom familiene Krefting og Leuch, må også den generelle økonomiske situasjonen ses som årsak. Konjunktorene var positive og i oppgang på 1750-tallet. Oppgangen på tømmermarkedet etter depresjonen i 1740-årene¹¹⁹ inspirerte tømmerhandlere som familien Leuch til økt fokus på effektiv tømmereksport. Dette resulterte også i at man i sterkere grad overvåket faren for rovhogst i et område så nær havnene i Christiania. Samlet sett var det nødvendig for familien Leuch å komme barkeflåerne til livs.

Barkeflåere hadde også blitt tatt tidligere og allerede i 1729 hadde Karen Müller Leuch (enken etter Morten Leuch den eldre) på Bogstad bragt problemet på banen. Et forbud mot dette forelå tinglyst samme år.¹²⁰ To av bøndene som senere undertegnet Stubdalsforliket, Lars Madsen og Anders Sørum, hadde dessuten blitt stevnet av Karen Leuch i 1739 for ulovlig hogst og barkeflåing til sine setre i Nordmarka.¹²¹ Og igjen tre år før forliket ble ført i pennen,

---

¹¹⁷ Skiøde- og Panteprotokoll nr.11 for 1760 for Ringerike og Hallingdals sorenskriveri, fol 381 og 384.

¹¹⁸ A.D. Kjørnæs, *Ringeriksbøndenes rettigheter i Nordmarksgodset* (1979), s.38.

¹¹⁹ S. Tveite: "Skogbrukshistorie" i *Skogbruksboka* (1964), s.43

¹²⁰ Skiøde- og Panteprotokoll nr.6 for 1729, fol 169-170.

¹²¹ Tingbok nr.55 for Ringerike og Hallingdal sorenskriveri for 1739, fol 131.

ble to gårdeiere på Ringerike stevnet hver for seg. Det spesielle ved denne prosessen var at den ene, Christian Palludan, var en dansk embetsmann ved at han var sorenskriver for Hallingdal og Ringerike. Sakene ble utsatt til rett etter Stubdalsforliket ble inngått og Palludan ble frikjent for forholdet, da retten ikke fant grunn nok til å fastslå at det var hogd tømmer og flådd bark på Karen Leuchs grunn.¹²² De områdene Karen Leuch hadde kongeskjøter på var enkelte plasser i Nordmarka, med en viss skog-sirkumferens i direkte tilknytning. Familien Leuch hevdet privat eiendomsrett på hele området. Frikjennelsen av Palludan bygget på at det var rettens oppfatning at setrene hvor barkeflåing og hogst skulle vært utført i nærheten av, lå i bygdealmemming. Retten la til grunn at skogområdene rundt plassene familien Leuch hadde skjøte på, ikke var familiens eiendom. Den andre stevningen var mot bonden Jon Schiørvold for "...schadetilføielse paa hendes (Karen Leuchs, *min anm.*) Schoug..." Her endte saken med et forlik hvor Schiørvold påtok seg å erstatte 25 riksdaler for ulovlig hugst.¹²³ Også dette skjedde etter Stubdalsforliket ble inngått.

Twisten ble ikke liggende med dette. Året etter disse stevningene skrev tolv ringeriksbønder som benyttet seg av almenningsrettigheter i Nordmarka til kongen i København, hvor de påklaget at Karen Leuch anså Nordmarka som sin eiendom. At fire bønder ble stevnet for ulovligheter ble ikke vektlagt som hovedproblemet. Derimot stred det mot bøndenes oppfatning av området som bygdealmemming, at familien Leuch anså dette som sin eiendom. Bøndene poengterte videre at kongen aldri hadde solgt "deres" almenning, og at de felles rettigheter som bøndene kunne nyte godt av, skulle opprettholdes:

*'...om beskiærmelse imod en af de mægtigste familier her i landet, der nu søger at ville tilegne seg en skov og mark, som fra ældgammele tider af har været holden for en bøygdealmending, uden at der er bevist at Hans kongelige majestæt eller allerhøist lovlige forfædre haver egentlig bortsolgt nogen almendingsskov, ...'*¹²⁴

Det er svært sannsynlig at den samme sorenskriver Palludan har vært en av de medsammensvorne i denne saken. Han er den eneste gårdeier fra Ringerike som ikke nevnes ved navn i oversendelsesbrevet, og argumentene er sammenfallende med Palludans utspill i

---

¹²² Tank, Gunnar: *Leuchmarkens retsforhold i det 17., 18. og 19. aarhundrede* (1928), s. 57.

¹²³ Tingbok nr.75 for Ringerike og Hallingdal sorenskriveri for 1756, fol 77b. 20 riksdaler skulle betales til Leuch-familien og 5 til Christianias fattige.

¹²⁴ Buskerud Amts arkiv for 1757, pk.nr. 252.

andre kilder. Palludan hadde tilegnet seg flere gårder på Ringerike i sin embetstid og hadde tilsvarende allmenningsrettigheter som andre som drev jordbruk.¹²⁵

I forbindelse med en undersøkelse om rettighetene i Krogskogens almenning etter ordre fra amtmann Just Must i 1758, kan man se noe av bøndenes oppfatninger av rettighetsforholdet. Dette tingsvitnet¹²⁶ ga den klare uttalelsen fra de tilstedeværende bønder at Leuch-familien hadde skaffet seg plassene på lovlig vis med kongeskjøter, men at de urettmessig hadde tilranet seg retten for hele området som var bygdas allmenning. I tingsvitnet er det dessuten referert til en kommisjon hvor allmenningsspørsmålet skulle avklares.¹²⁷ Kommisjonen ble ledet av generallandmåler og oberstløytnant Christian Frederik Knoph, og bestod videre av bygdelensmannen for Norderhov prestegjeld og fire kyndige lagrettemenn. Kommisjonen fikk inn flere henvendelser fra ringeriksbønder med allmenningsrettigheter i Nordmarka. De mest ytterliggående anklagene mot familien Leuch gikk i retning av at deres sagtømmerhugst i skogområdet var ulovlig. Sagtømmeret skulle ha gått til sagbrukene i Sørkedalen og var rettet mot eksport og vedlikehold av egne og leilendingenes bygninger. Bøndene fikk ikke medhold i denne påstanden. De fikk likevel medhold av Knoph i at kongeskjøtene til Leuch-familien, ikke omfattet hele allmenningen. Men i motsetning til bøndenes påstand og Palludan-sakens kjennelse, mente Knoph og kommisjonen at det tilfalt en viss sirkumferens skog til hver plass Leuch-familien hadde skjøte til.¹²⁸ Kongeskjøtene var ofte vage om hvor mye dette skulle tilsi, og lovgivningen ga heller ingen spesifikasjoner. Rentekammerets skriv av 28/9-1754 befaler at ingen skog eller utmark skal regnes som del av enkeltplasser i allmenningen, selv om dette står spesifisert i skjøtene.¹²⁹ Generallandmåler Knoph, som var oppnevnt av Rentekammeret, valgte dermed å inngå et kompromiss mellom de to ytterpunktene. Dette skjedde sannsynligvis fordi skogområdene som skulle ha tilhørt enkeltplassene var svært tydelig beskrevet i skjøtene for plassene.¹³⁰

---

¹²⁵ Palludan hadde begynt i sitt embete som leieboer på gården Bjerke fra 1728 da han ankom Ringerike. Han tok over Bjerke året etter og eide senere også Hverven, Langengen og Store Vaker gård i Norderhov prestegjeld på Ringerike. (Schjander, Fredrik: "Sorenskriver Christian Palludan" i *Ringerike* (1955/56), s. 5.)

¹²⁶ Et *tingsvitne* er et vitnemål fra retten eller den samlede tingallmue, NHL 1974.

¹²⁷ Skogkommisjonen av 6/5-1754.

¹²⁸ Skriv av 25/11-1757, Buskerud Amts Breve 1757-59, og brev av 6/5-1758 fra Knoph til Rentekammeret, Rentekammerets arkiv. Kopi i Gunnar Tanks privatarkiv, RA.

¹²⁹ Rentekammerets skrivelse, datert 28/9-1754 i Wessel-Bergs: *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge : i Tidsrummet 1660-1813* (1847), bind 2, s. 154-155.

¹³⁰ Kongeskjøteprotokollene, Norsk Conf. Skjøder, pakke 1, fol. 222 (Aggersli), fol. 20 (Heggeli), og fol. 164 (Dybendal), RA. Kopi i Gunnar Tanks privatarkiv, RA.

Videre samme år, 1758, ble det holdt en landmålingsforretning¹³¹ av generalkonduktør Christopher Hammer etter forlangende av Karen Leuchs sønnesønn, Morten, den nye talsmann for Leuch-familien.¹³² Landmålingsforretningen var en grenseoppgang for å avklare Bondeskogens grense mot allmenningen.¹³³ Foruten Hammer, var Leuch-familien representert ved Morten Leuchs kompanjong Peter Collett, prokurator Leonard Scheitlie og noen skogsarbeidere, sannsynligvis leilendinger fra Sørkedalen. Bøndene var representert ved Anders Juel og Iver Wiig fra Hole Prestegjeld, personer fra naboprestegjeldet til Norderhov hvor de impliserte bøndene kom fra.¹³⁴ Det kan spørres om disse bøndene egentlig var representative. Verken var de inneforstått med alle sidene ved konfliktene og hadde ikke de samme interessene for innholdet eller utfallet av saken. Ingen representanter for bondestanden på Ringerike var med under grenseoppgangen, med andre ord var kun en av partene representert ved et av de viktigste avgjørelsene som skulle ligge til grunn for Stubbalsforliket. Selve grenseoppgangen ble utført ved at man staket ut landemerker i lendet, og merket punktene med "L"-er i fast fjell eller større steiner. Jeg vil komme tilbake til betydningen av denne grenseoppgangen i drøftelsen senere.

Selve forliket

Etter disse prosessene og grensemarkeringene fikk sakene en relativ merkelig utvikling. Det var som om selve saken mistet interesse fra bøndenes side, hvor man gikk fra en stor grad av opposisjon til et forlik hvor bøndene frasa seg de fleste rettigheter i allmenningsområdet, et område som fra forlikets ikrafttreden var å betegne som privat eiendom.

Stubbalsforliket ble skrevet under av 19 bønder fra Ringerike og inneholdt gjensidige betingelser for videre bruk av skogområdene. Det var langt flere rettighetsinnehavere blant bøndene på Ringerike, men kun de med de nærmeste brukene fra Norderhov prestegjeld som var delaktig i prosessen har underskrevet. Grenseoppgangen mellom Krogsbogen Allmenning

---

¹³¹ Begjæring og protokoll over landmålingsforretning av 14.juli 1758. Generalkonduktørens arkiv, Landmålingsforretninger 1-86, nr.51 (1758). Begjæringen er i seg selv et lite mysterium, da den er en kopi, med alle underskrifter påskrevet av samme hånd (underskriftene til Peter Collett, prokurator Scheitlie, fogd Lembach, sorenskriver Michelsen, så vel som tidligere sorenskriver Palludan). Det eneste originale er generalkonduktørens underskrift og kommentar til begjæringen. "Protokollen" er et originaldokument og svært detaljert, men mangler underskrifter. Den har for øvrig rettelser hvor prokurator Scheitlie gir en kort forklaring med underskrift for hver av rettelsene han har gjort i protokollen.

¹³² Karen Müller Leuch døde allerede 4/11-1756. Hennes prokurator Leonard Scheitlie fortsatte saken og satt inne med den historiske kunnskap og kompetanse som trengtes for å føre saken videre.

¹³³ Bondeskogen var (og er) en vanlig betegnelse på denne delen av Krogsbogen som grenset mot Leuch-marka.

¹³⁴ Rapport over landmålingsforretning av 14.juli 1758, s. 1-2. Generalkonduktørens arkiv, Landmålingsforretninger 1-86, nr.51 (1758).

(Bondeskogen) og Leuchs skogområde (Leuchmarka) kom detaljrikt fram i forliksdokumentet, og det ble henvist til generalkonduktør Hammers kart over grenseområdene. Morten Leuch trakk tilbake alle tidligere stevninger og tillot bøndene med eksisterende setre i området fortsatt hevd på allmenningsrettigheter, med unntak av hogst og barkeflåing. Bøndene frafalt alle tidligere påstander,¹³⁵ erkjente generalkonduktørens nye grenseoppgang av 1758 og lovte å drive hogst for Morten Leuch i det samme området.

Stubdalsforlikets konsekvenser

Med Stubdalsforliket sa bøndene fra seg flere allmenningsrettigheter i Leuchmarka. Ingen fra embetsverket kom med innsigelser, verken fra fogden på Ringerike, Buskeruds amtmann eller fra Rentekammeret sentralt. Familien Leuch fikk dermed full tilslutning for eiendomsretten til Nordmarka. Når så mange parter hadde så mye å forsvare og det var et visst potensial for reell gevinst for flere, er det lov å spørre seg hvordan og hvorfor dette skjedde. Jeg velger å se på konsekvensene fra de tre partenes ståsteder:

-Statens interesser

Statskassens inntekter var en av embetsmennenes viktigste anliggender. At det her foregikk en endring av allmenning fra statlig til privat, medførte et potensielt tap av inntekter for den dansk-norske stat. Foruten selve allmenningslovgivningen, ble det 28/9-1754 sendt ut et skriv som var en spesifisering om hvordan man skulle forholde seg til enkeltpersoners kongeskjøter på plasser i allmenningen. Her ble det sagt at innehavere av kongeskjøter: "...er ikke berettiget til noget af almindingssskouen, uagtet at i skjøtene efter den almindelige skjødestiil findes anført, at med gaarden følger den skov og mark, som dertil ligget har."¹³⁶

I forliket ble det tatt høyde for at grenseoppgangsforretningen kunne ha tatt med en del av Kongens allmenning, men den impliserte fogd Lembach hevdet at så ikke var tilfelle. Men da også Skogkommisjonen la ned om allmenningsrettighetene, ble det nødvendig å foreta videre undersøkelser om disse. Fogden William Lembach¹³⁷ tok Leuchs side, og det var gode grunner til det. Leuch var blant de familier som bragte store inntekter til staten gjennom toll og andre

---

¹³⁵ "...hvorom vi ere komne i erfaring om vores mistagelse og derfor til Processens neddæmpelse hermed frastaaer vores hidintil med Sr. Morten Leuch og hans Grandmamma opkastede Dispute og paastaaelse saaledes,...", Skiøde- og panteprotokoll nr.11 for 1760, Ringerike og Hallingdals sorenskriveri, fol 381 og 384.

¹³⁶ Rentekammerets skrivelse, datert 28/9-1754 i Wessel-Bergs: *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge : i Tidsrummet 1660-1813* (1847), bind 2, s. 154-155.

avgifter på tømmereksperten og andre handelsvarer. Morten Leuch hadde et stort kontaktnettverk blant andre storborgere og statlige tjenestemenn, enda større enn sin bestemor. For lokale embetsutøvere som fogd William Lembach og den nylig utnevnte sorenskriveren Niels Michelsen, som tok over etter Palludan da han fratradte eller ble fratatt sitt embete i 1754, var det viktig å opprette et godt forhold til den politisk og materielt sterke eliten Morten Leuch var en del av. Dessuten var det åpenbart at familien Leuch, helt siden den slo seg ned på Bogstad på midten av 1600-tallet, hadde tilført statskassen store og viktige inntekter gjennom kjøp av krongods. Staten og dens representanter hadde generelt sett mest å tjene på å alliere seg med Leuch. Spørsmålet er da å forklare forholdene forut for Stubbalsforliket, hvor Hallingdals og Ringerikes sorenskriver spilte en ganske annen rolle. Det er sannsynlig at fogden og den gamle sorenskriveren ikke var enige i alt som skjedde på Ringerike.¹³⁸

-Bøndenes interesser

Allmenningens ressurser var viktig for alle gårdbrukere på Ringerike. Seter- og beiteretten ("havneretten") fikk de opprettholde, men det ble ikke tillatt å bygge nye setre i Leuchmarka. Jakt- og fiskeretten var uberørt av forliket, men det ble innskrenkninger på hogst- og barkeflåingsretten. Bare hogst til vedlikehold av seter-bygg ble tillatt. All barkeflåing på rot ble avskaffet og hogst til vedlikehold av egne gårdsbygninger ble forbudt.¹³⁹ En opprettholdt noen av de sedvanlige allmenningsrettigheter, men ikke på langt nær av samme omfang som tidligere. Hvordan kunne en så akseptere et slikt tap av ressurser? Det var nok en reell fare for tap ved domkjennelse. Dette kunne innebære tap av alle allmenningsrettigheter, noe som ville være katastrofalt for flere av gårdbrukerne. I tillegg ville større pengebøter også være skjebnesvangert for mange av bøndene. Svaret kan også her ha sammenheng med bortfallet av en ressurssterk talsmann som sorenskriveren Palludan.

---

¹³⁷ William Lembach var fogd for Ringerike og Hallingdal fogderi, under Christian Palludans sorti, og Niels Michelsens inntreden som sorenskriver for Ringerike og Hallingdal sorenskriveri. Fogderiet og sorenskriveriet var sammenfallende områder.

¹³⁸ Den gamle sorenskriveren kan ikke ha hatt mange venner blant de yngre og jevngamle embetsmenn på Ringerike. Kampen mellom fogden Iver Wiel og Palludan kan man se i de to konkurrerende topografiske journalene som ble produsert i 1743 (Wiel) og 1744 (Palludan). Det kan ikke ha vært en behagelig posisjon for den nye fogden og sorenskriveren å ha den gamle sorenskriveren tilstede i fogderiet med overvåkende blick. Michelsen ventet i fire år på å overta etter Palludan (ekspektansebevillingen til Michelsen ble utstedt 4/12-1750). Palludan og Michelsen var dessuten av ulike sorenskrivertradisjoner. Palludan var det Arnet Olafsen i sin sorenskriver-historie kaller "lakej-sorenskriver", det vil si at han ble tildelt embetet for å ha utført tjeneste hos en innflytelsesrik person (Olafsen, A: *Våre sorenskrivere*, bind I, s. 4). Palludan hadde vært kammertjener og krigssekretær hos general von Rörbitz i Fredensborg (Schjander (1955/56), s.4), og hadde ikke juridisk embetseksamen da den ble først innført i 1736.

¹³⁹ Kjørnæs, A.D.: *Ringeriksbøndenes rettigheter i Nordmarksgodset*, (1979), s.76-92.

-Familien Leuchs interesser

Som vi har nevnt tjente familien Leuch mye på Stubbalsforliket: en avklaring i barkeflåing-problemet, et utvidet innsyn over hvem som benyttet seg av allmenningsrettighetene og dermed større mulighet til kontroll, og et klart større tømmerutvinningspotensial i disse skogene. Som nevnt var tømmereksporten på denne tiden i en ekspansiv fase på Østlandet og muligheten for store gevinster gjennom salg var økende. Hva var så fordelene med dette forliket, og ingen avgjørende dom? Vi må igjen se på faren for at en av partene skulle tape som overhengende. Dommen kunne gå i favør av bøndene dersom de fikk medhold i innholdet av supplikken og oversendelsesbrevet til kongen i København og dersom retten ga tilslutning til Knophs støtte om at Leuch kun eide en viss sirkumferens til hver av plassene de hadde skjøte på. Viktigere var nok allikevel at ringeriksbøndene utførte et stort arbeid som skogsarbeidere for Leuch. Med en for streng dom, ville det være vanskelig for Leuch å opprettholde et godt arbeidsgiverforhold til bøndene. Men et rettsoppgjør ble også vurdert som svært tid- og kostnadskrevende som vi kan lese i Morten Leuchs dagbok:

*'Den 5te Junij nemlig 3die Pindse Dag om Formiddagen reiste Procurator Scheitlie til Aastædet paa Ringeriget udi een Sag imellem mig og eendeel Bønder formedelst deres voldsomme Adfærd j mine Skove, hvor det endelig kom til et mavert forliig, som ieg holdt bedere end 10 feede Processer.'*¹⁴⁰

Morten Leuch deltok sannsynligvis aldri direkte i eller forut for Stubbalsforliket. Hans fysikk var kjent for å være svak, og han stolte fullt og helt på sin klient prokurator Leonard Scheitlie, som også behandlet de tilsvarende sakene for bestemoren Karen Leuch.¹⁴¹

Hvordan forklare Stubbalsforliket ?

Problemet i denne saken er hvorfor bøndene gikk fra å være aktive igangsettere til å bli passive tilhørere, som om de mistet interesse for saken. De gikk fra å være i opposisjon mot Leuch til å bli med på et forlik hvor de sa fra seg de fleste rettigheter i allmenningsområdet. Hvordan kunne en mengde bønder som på sitt mest aggressive hevdet at Leuch ikke hadde lov til å hugge i Leuchmarka, gå med på et forlik av denne art? Faren for tap og bøter er i mine øyne ikke sterke nok argumenter i seg selv.

---

¹⁴⁰ PA 278 i RA, pk.239.

¹⁴¹ Scheitlie må ha vært i et patron-klient-forhold til familien Leuch. Leonard Scheitlie er nevnt som en svært dyktig prokurator og fikk kongelig bevilling som prokurator for alle retter i Norge 12/8-1748. Prokuratorer tok arbeid for større familier og ble værende i deres tjeneste over lengre tid. Han ble utnevnt til sorenskriver i Øvre Romerike i 1770 hvor han tjente til 1799. (Finne-Grønn, S.H.: *Norges prokuratorer, sakførere og advokater 1660-1905, bind I* (1932), s. 193.)

Jeg tror det kan være fruktbart å se på enkeltpersonene i denne konflikten. Den viktigste aktøren i hele striden, har for meg vært den aldrende sorenskriveren for Hallingdal og Ringerike, Christian Palludan. Palludan tilegnet seg fire gårder i Norderhov i perioden 1729-39, og benyttet seg av de fleste allmenningsrettighetene i Nordmarka. Beite- og seterretten må ha vært svært viktig for Palludan, da "Vakersetra" uten tvil var den største seter i området, og også arena for en av prosessene forut for Stubdalsforliket. Palludan var altså aktiv gårdbruker samtidig som han utøvet et statlig embete. Tilsvarende som embetskjøpmannen var både embetsmann og kjøpmann samtidig (se kapittel 3), hadde Christian Palludan to roller, embetsmann gjennom sitt virke som sorenskriver, gårdbruker ved å være eier av flere gårder. I sin gårdbruker-rolle hadde han dermed fellesinteresser med ringeriksbøndene. Hans Eyvind Næss fremhever viktigheten av dette i sin sorenskriver-historie: "Sorenskriverne kjøpte seg land- og skogeiendommer for å kunne opprettholde og videreutvikle private økonomiske interesser i tillegg til embetet."¹⁴² Palludan giftet dessuten bort sine barn til lokale storbønder og satte i gang en begynnende dynasti-bygging i lokal forstand. Datteren Anna Sophie (født 1755) ble eksempelvis giftet bort til Andreas Tandberg på stor-gården Tandberg.¹⁴³ Det lå klare egeninteresser i Palludans disposisjoner og allianse med bøndene.

Palludan ble forsøkt stevnet av Karen Leuch for ulovlig hogst og barkeflåing. En ressurssterk person som Palludan visste råd for å motarbeide en slik handling. En må tro at Palludan hadde gjennomgått et livsløp som ga han et visst erfaringsgrunnlag, i og med at han hadde tiltrådt som sorenskriver i 1726. Foruten den tilstrekkelige kulturelle kapital gjennom viten om lover og rettigheter, hadde han kunnskaper om prosedyre, saksbehandling, og dermed den historiske oversikt over de rettsavgjørelser som hadde blitt gjort i dette sorenskriveriet, og i de ulike tinglag i Hallingdal og Ringerike. Videre hadde han det retoriske arsenal som var nødvendig for å fremstå med autoritet i slike prosesser. Palludan var ikke blant de yngste embetsmenn i 1750-årene og burde være vel skikket til å få igjennom en prosess i "sitt eget" sorenskriveri.

Mens behandlingen av stevningen pågikk, mobiliserte Palludan bøndene til en sak mot Karen Leuch, og en supplikk ble forfattet og sendt til kongen. Som nevnt er det svært sannsynlig at dette er ført i pennen av Palludan selv.¹⁴⁴ Andragendet og følgebrevet inneholder datidens korrekte underdanighetsretorikk (for eksempel: "...paa det Deres kongelige Majestæts eiendomsret og herlighed derved ikke skulle lide..."), henvisninger til tidligere dommer som

---

¹⁴² Næss, Hans Eyvind: *For rett og rettferdighet i 400 år. Sorenskrivere i Norge 1591-1991* (1991), s. 33.

¹⁴³ Schjander, Fredrik: "Sorenskriver Christian Michelsen Palludan og hans ringeriksbeskrivelse," i: *Ringerike 1955/56*. Hønefoss (1955), s. 6.

gikk i favør av bøndene, spissformulerte utredninger om ulike fogderiers og amts grenser, og bønn om utsettelse til allmenningskommisjonen hadde ferdigstilt sitt arbeid.¹⁴⁵ Bøndene støttet også sin gamle sorenskriver ved å komme med et felles støttebrev til hans fordel, i saken hvor han senere ble frikjent for anklager om ulovlig hogst og barkeflåing.

Forholdet mellom Palludan og bøndene viser et typisk patron-klient-forhold basert på tillit og gjenyttelser: "Patronen" var den gamle sorenskriveren som med sin sosiale kapital og autoritet i sitt lokalsamfunn, og sin kulturelle kapital gjennom formuleringskompetanse og den faglige kunnskap om rettsprosesser, bistod bøndene i deres konflikt. "Klientene" var bøndene, som i sin takknemlighet lojalt støttet sin gamle "herre" i deres region. De var gjensidig avhengige av hverandre for å komme seirende ut av saken.

Proessen rundt Stubdalsforliket kan derfor mer ses som en kamp mellom regioner enn mellom ulike samfunnsgrupperinger, en region der autoritetspersonens interesser sammenfaller med allmuens, og deres felles kamp rettes mot en annen regions autoritetsperson. Yngvar Hauge påpeker også denne regionale konfliktlinjen i sin bok om Bogstad. Her siterer han noe han framstiller som betraktninger fra lokalbefolkningen i Sørkedalen, selv om det med stor sannsynlighet er et syn som er representativt for familien Leuch eller forfatteren selv:

*'Grensene mot Nordmarka, Jens Hiorths og justisråds Ankers skoger, ble sjelden overskredet av fremmede. Kullbøndene fra Lommedalen var mer pågående og med dem ble det ofte spetakkel og små personlige oppgjør, men ringerikingene var de verste. Sørkedølene hadde svært små tanker både om deres intelligens og hederlighet; "tømmertjuer", sa de.'*¹⁴⁶

Palludan hadde fratrudd sitt embete og var sannsynligvis en gammel mann i tiden forut for Stubdalsforliket. Han kunne da fortsatt prosessen mer uavhengig enn tidligere. Men i 1757 forsvant Palludan fra Ringerike. Han flyttet til en bygård i Christiania og solgte Vaker-gården (Sorenskriver-gården) til sin etterfølger Niels Michelsen. Her ble han værende til sin død 1773.¹⁴⁷ Dette skjedde før endelig utfall av stevningen mot han forelå. Det er betimelig å spørre seg om det forelå en forhandling i forkant av dette. Michelsen hadde interesse av å bli kvitt den gamle sorenskriveren og tilegne seg en gård det var knyttet lokal autoritetsmakt til.

---

¹⁴⁴ Kjørnæs, A.D.: *Ringeriksbøndernes rettigheter i Nordmarksgodset*(1979), note 111, s.38.

¹⁴⁵ Buskerud Amts arkiv, pk.nr. 252.

¹⁴⁶ Hauge, Yngvar: *Bogstad 1649-1772*(1955), s.133.

¹⁴⁷ Schjander (1955/56), s. 5.

Med Palludan mistet bøndene en viktig brikke i sin prosess mot Leuch-familien. De kunne ikke lenger støtte seg til en person med den prosesserfaring, ”formuleringskompetanse” og autoritet som Palludan var innehaver av. Den nye sorenskriveren Niels Michelsen viste ingen iver i denne saken, ei heller fogden William Lembach. Bøndene hadde dermed ingen lokal autoritet å støtte seg til i interessekonflikten mot Morten Leuch. De nye representanter for det lokale embetsverket skiftet sannsynligvis allianse. Årsaken til dette må igjen baseres på mer eller mindre kvalifisert gjetning: De så ikke den samme gevinst som Palludan gjorde (ingen eiendommer med allmenningsrettigheter), og ville sannsynligvis rette opp igjen embetsverkets konfliktfylte forhold til familien Leuch. Visse konflikter kan det også ha vært mellom fogden og den gamle sorenskriveren. På den annen side kan det ha vært Morten Leuch selv eller prokuratoren og kompanjongen som var den aktive parten i dette forholdet. Uformell påvirkning, bestikkelser, og trusler kan ha funnet sted, men det kan ikke bevises. Dette var svært vanlig på denne tiden, men med Palludan ”ring-side” ville mulighetene for slikt være atskillig mindre. Ringeriksbøndene sto like fullt igjen som den tapende part.

Noen urettmessigheter kan allikevel spores, blant annet i sammenheng med grenseoppgangen. Den ble satt i verk etter Morten Leuchs bestilling, og ved å lese om denne forretningen i generalkonduktørens arkiv kan en se at direktivene går i Leuchs favør.¹⁴⁸ Bonderepresentantene som var med på forretningen var høyst sannsynlig Sørkedalsleilendinger utpekt av Leuch selv. Navnene stemmer best overens med slekter fra Sørkedalen. Videre var Leuchs folk godt representert som det kommer fram av Morten Leuchs dagbok:

’...den 13de(.juni) om morgenen Reiste min Kiære Compagnon Collett, Sheitly og Øvergaard op til Stubbahl paa et Situations Carts optagelse. - udj en trætte med nogle bønder paa Ringerige, mine skove angaaende.’¹⁴⁹

At han sendte sin forretningskompanjong og fetter Peter Collett i dette ærendet, viser at arbeidet var svært viktig for Leuch. Grensene ble som kjent avmerket med karakteristiske og ikke tilfeldig valgte "L"-er som også kan ses i dagens topografi. På flere steder er grensene trukket vestover for å øke Leuchmarkas areal. Dette kan også påvises i forhold til en annen grenseoppteignelse som ble gjort av Morten Krogh for å kartlegge skogforholdene i Akershus stift i forbindelse med innføringen av Generalforstamtet 1739-46.¹⁵⁰ Andre østligere

¹⁴⁸ Generalkonduktørens arkiv, Landmålsforretninger 1-86, nr.51.

¹⁴⁹ PA 278 i RA, pk.239 ”Morten Leuchs dagbok”.

¹⁵⁰Olafssen, O.: *De norske Almenninger i Fortid og Nutid med et kort Omrids af enhver enkelts historie*(1916), s. 97.

grensepunkter er brukt flere steder. "L"-ene er dessuten ofte godt skjult, også for topografien i 1758.¹⁵¹ Å hevde som O. Olafssen at Morten Leuch framla for bøndene "...et Situationskart, hvor han havde avmerket Grænsenne for sine Eiendomme saaledes som han selv fant mest passende,...", er å gå for langt. Hele grenseoppgangen lå i direkte tilknytning til tidligere grenseoppteignelser. Men en viss favorisering av Leuchs interesser kan det synes har funnet sted. Hvordan kunne generalkonduktøren tillate Leuchs menn å meisle inn "L"-er dersom Leuchmarka hadde vært tilkjent kongen som statsallmenning?

Det kan være nødvendig å se på enkeltaktørene også her. Generalkonduktør Christopher Hammer var en viktig brikke forut for Stubbalsforliket. Som generalkonduktør i Akershus stift fra 1753 skulle han utføre landmålsforretninger i eiendomstvister, ved hjelp av kart og beskrivelser av grenser.¹⁵² Hammer var dessuten en virksom mann som var sterkt involvert i jordbruk¹⁵³ og hadde en studieperiode i København. I 1749 kom han i kontakt med frimurerlosjen Zorobabel i København sammen med sin nære studievenn Peder Holter. Samme år ble den første norske frimurerlosjen opprettet: "I samme møde androg blant annet to studiosi, Peder Holter og Christopher Hammer, begge fra Norge, om Optagelse og blev imod Sædvane samme Dag optagne i I og II grad."¹⁵⁴ I 1757 ble St.Olai-losjen restaurert etter noen års stillstand. Blant disse "brødre" finnes overkrigskommisær og brukseier Peder Holter og hans fetter brukseier Morten Leuch til Bogstad.¹⁵⁵ Det eksisterte altså sterke nettverksbånd mellom Leuch og Hammer. Dersom man videre aksepterer prinsippet om at en broder skulle hjelpe sin medbroder dersom nødvendig, kan det være svært sannsynlig at Hammers frimurerrelasjon med Leuch har hatt direkte virkning slik at Hammer forvaltet denne oppgaven i favør Leuch.

Jeg skjønner at det kan skape skepsis til argumentasjonen ved å inkludere frimurervirksomheten som del av den. Jeg mener likevel at det er svært sannsynlig at det hadde innvirkning på grenseoppgangen i landmålingsforretningen at både generalkonduktøren og "forretnings-bestilleren" var frimurere. Dette var svært eksklusivt i 1758. Omlag 40 nordmenn var frimurere i 1758. Over 30 av disse var stasjonert i København.¹⁵⁶ I forretningen

---

¹⁵¹ Topografiske undersøkelser utført av Arve, Audun og Bård Frydenlund, forsomrene 1995-99.

¹⁵² HfRA, s.44.

¹⁵³ Engelstad, Eivind: "Christopher Hammer og John Collett" i *By og Bygd, årbok VII Norsk Folkemuseum*, s. 27-48.

¹⁵⁴ Bugge, K.L.: *St. Olaus til den hvide Leopard i Kristiania. Jubileumsskrift for St. Johannes-logen 1907* (1907), s. 30.

¹⁵⁵ Bugge, K.L. (1907), s. 44.

¹⁵⁶ Bilag i Bugge (1907), og Vedlegg (bak i oppgaven).

er det påfallende at Leuchs prokurator Leonard Scheitlie ikke bare fører ordet, men også spør ut de andre som er med på grenseoppgangen.¹⁵⁷ At ringeriksbøndene fra Norderhov prestegjeld heller ikke var involvert gjør representasjonen skjev. Slik forretningen fremkommer i kildene er den partisk og evner i liten grad å fremme bøndernes syn i lik grad som familien Leuchs. Der lovanvendelsen ikke var opplagt ga det rom for bruk av skjønn. Ved bruk av skjønn kunne personlige sympatier og antipatier avgjøre utfallet.¹⁵⁸

Hammer var involvert i flere slike saker, hvor han ikke hadde samme oppfatning av hva han mente var privat allmenning og bygdeallmenning. I forbindelse med en tvist om skattlegging av tømmerhugst tidlig på 1750-tallet ble en allmenningsskommisjon nedsatt for å undersøke kongens eiendommer i Toten, Valdres, Land og Hadeland den 13.februar 1753. Christopher Hammer og sorenskriveren på Toten, David Sommerfeldt ble satt i kommisjonen for å lede arbeidet. Det fantes store regionale forskjeller på oppfatningen av hva som var utmark eller allmenning. Mens bønder på Hadeland kalte allmenningen for bygdeallmenning (bygdens sameieskog), kalte Toten-bøndene det kongens allmenning.¹⁵⁹ Bøndernes syn hadde direkte innflytelse på kommisjonens rapport som ble sendt til København i 1759. Dette flersidige synet på allmenningen finner man ikke igjen fra landmålsforretningen i Nordmarka i 1758.

Generallandmåler Knoph er en annen aktør som kommer lite i fokus senere i saken.¹⁶⁰ Som nevnt uttalte han seg til forsvar for bøndernes syn på hvor mye sirkumferens som hørte til hvert kongeskjøte som den enkelte storborger var innehaver av. Rentekammerets skrivelse av 28/9-1754 må han også ha vært klar over. Knoph og Hammer var ansatt om lag samtidig og har til dels overlappende virksomhetsområder. Hammer skulle utelukkende ha Akershus stift som sitt område. Knoph var generallandmåler for hele Norge, men drev i realiteten det meste av sin virksomhet i Akershus stift i forbindelse med rydningsvesenet på 1750-tallet.¹⁶¹ En stor del av sakene han var i befatning med dreide seg om allmenningsspørsmål. I instruksjonen til generalkonduktøren i Akershus stift er det ikke nevnt hvilket myndighetsforhold han skulle ha til generallandmåleren i Norge.¹⁶² Det kunne også her være snakk om en faglig konflikt mellom to landmålingsinstanser med overlappende ansvarsområder. Generallandmålerembetet

---

¹⁵⁷ Generalkonduktør Hammers arkiv, pk. III: "Landmålsforretninger 1-86", nr.51.

¹⁵⁸ Dette poenget benytter dessuten Knut Sprauten i sin artikkel om Hans Hornemann, ("Hans Hornemann - Med embetsverket i lomma" (1993)).

¹⁵⁹ Fryjordet, Torgeir: *Skogadministrasjonen i Norge gjennom tidene, bind 1* (1992), s. 268-270.

¹⁶⁰ Han virket som generallandmåler frem til sin død i 1763 (Weidling, 2000, s. 215.

¹⁶¹ Fryjordet, Torgeir: *Skogadministrasjonen i Norge gjennom tidene, bind 1* (1992), s. 271-278.

¹⁶² "Instruksjon for generalkondukteuren i Aggershuus Stift" av 26/5-1753 i Generalkonduktør Hammers arkiv, pk. I: "Reglementer o.a."

opphørte etter Knophs død i 1763, noe som gjorde Hammer til øverste myndighet i Norge innen oppmålingsvesenet.

Vi ser her et eksempel på viktigheten av Granowetters begrep om *styrken i de svake bånd* (kapittel 2) innen nettverksteorien. Hammers bånd til Leuch kunne ikke vært av det sterkeste sorten i utgangspunktet, da Hammer ikke hadde fast bopæl i Christiania og dermed ikke omgikk Leuch hyppig. Hammer ønsket å være på slektsgården Melbustad på Hadeland og utføre sin gjerning der som forfatter innen norsk landhusholdning, jordbruksprodukter, botanikk, og annet, som jordbruker og som embetsmann.¹⁶³ Hammer kunne benyttes som en kontakt i en bestemt sammenheng for sitt formål, og jo flere slike enkeltrelasjoner Leuch hadde med tilsvarende svake bånd, jo sterkere kunne hele nettverket bli med utgangspunkt i kjernenettverket i Christiania hvor båndene var sterke og kontakten hyppig. Frimureriets prinsipper om å støtte opp om sine medbrødre, styrket denne relasjonen. *Styrken i de svake bånd* var sterkere i frimurenes nettverk enn hos andre.

Tvang, trusler og ulovligheter ?

Stubdalsforliket har opptatt mange. Størst oppmerksomhet fikk saken i 1972 da Carl August Fleischer lanserte sin betenkning om eiendomsforholdene i Osломarka på bestilling fra Oslo kommune. Fleischer utløste sterke reaksjoner fra den øvrige advokatstanden. Nummer 10/1973 av det juridiske fagtidsskriftet "Lov og rett" ble i sin helhet viet en slakt av Fleischers avhandling og et forsvar av Løvenskiolds eiendomsrett i Nordmarka. Fleischer er relativt entydig i sitt syn på Stubdalsforliket:

"Nettopp trusler (om straff for ulovlig barkeflåing av trærne) gjorde at en av Løvenskiolds forgjengere - Morten Leuch - og hans prokurator fikk noen bønder på Ringerike til å undertegne det såkalte Stubdalsforliket i 1759. Her gikk bøndene med på at det som i reliteten var statens almenning, skulle betraktes som Leuchs private eiendom."¹⁶⁴

Selv om Fleischer med rette er blitt kritisert for et lite nyansert historiesyn i avhandlingen,¹⁶⁵ kan han være inne på noe som har en viss sannhetsgehalt. Han er heller ikke alene om disse påstandene. Flere lokalhistorikere hevder at bøndene ble tvunget inn i Stubdalsforliket. De to det mest refereres til er A.B. Hygen og O. Olafssen. Hygen var fra Ringerike og hans bidrag

¹⁶³ Hvattum, Harald: "Christopher Hammer – en utypisk granasokning på 1700-tallet" (2000), s. 13. Den type opplysningsarbeid som preger hans forfatterskap er svært tidstypisk for datidens frimurere i Nord-Europa.

¹⁶⁴ Fleischer, C.A.: *Makt og rett. Om sikring av Osломarka*, (Oslo, 1972), s.116. Løvenskiold er familienavnet til dagens eiere av Nordmarksgodset med unntak av Bogstad.

¹⁶⁵ Tveite, Stein: "Misbruk av historie: Fleischer og Nordmarka." I: *Lov & Rett* 10/73 (1973).

hvor Stubdalsforliket nevnes er en del av en bygdebok om Norderhov Kommune.¹⁶⁶ Den andre er O. Olafssen, som etter foranstaltning av Landbruksdepartementet utarbeidet et oversiktsverk over almenningenes historie. Her nevner han "Leuchmarken" i særdeleshet, og påpeker at "...ved at skrømme og overtale fik han (Morten Leuch) dem til at underskrive et forlig 6.juni 1759."¹⁶⁷ Andre skribenter som har vært av en annen oppfatning er Gunnar Tank, Yngvar Hauge, Sjur Brækhus og Arne Didrik Kjörnæs.¹⁶⁸ Disse kritiserer de før nevnte dels for partiskhet og at de ikke har hatt oversikt over rettsprosessene forut for forliket. Etter min mening kan de likevel ikke på en tilstrekkelig troverdig måte forklare hvorfor bøndene gikk med på Stubdalsforliket.

Faren for å bli dømt er allerede nevnt, men begge parter kunne risikere å tape. Dersom den nye sorenskriveren og fogden hadde alliert seg med familien Leuchs representanter kunne det være klokest for bøndene å inngå et forlik i frykt for at en dom kunne medføre strenge bøter. Ut fra samtidens normer kan en heller ikke si at direkte ulovligheter fant sted. En bevisst bruk og påvirkning av retten til egen vinnings skyld og informasjonsunntatelse om forlikets konsekvenser, vil jeg påstå fant sted. Dette var heller ikke unntaket i samtiden. Stubdalsforliket er etter mitt syn et godt eksempel på samfunnsgruppers avhengighet av en reell og vedvarende alliansekonstellasjon for å nå fram med sine interesser, og spesielt for bøndenes del. De var avhengig av egeninteressene hos andre aktører/grupperinger for å kunne få støtte. Da Palludan fant det for godt å forsvinne, av egen vilje eller etter press fra andre, stod bøndene igjen maktesløse og skrev under på et forliksdokument hvor en partisk landmålsforretning lå som juridisk grunnlag.

---

¹⁶⁶ Hygen, A.B.: "Krokskogsalmeningens historie de sidste 300 aar" i *Norderhov* (1914), s.294-295.

¹⁶⁷ Olafssen, O.: *De norske Almenninger i Fortid og Nutid med et kort Omrids af enhver enkelts historie* (1916), s. 97.

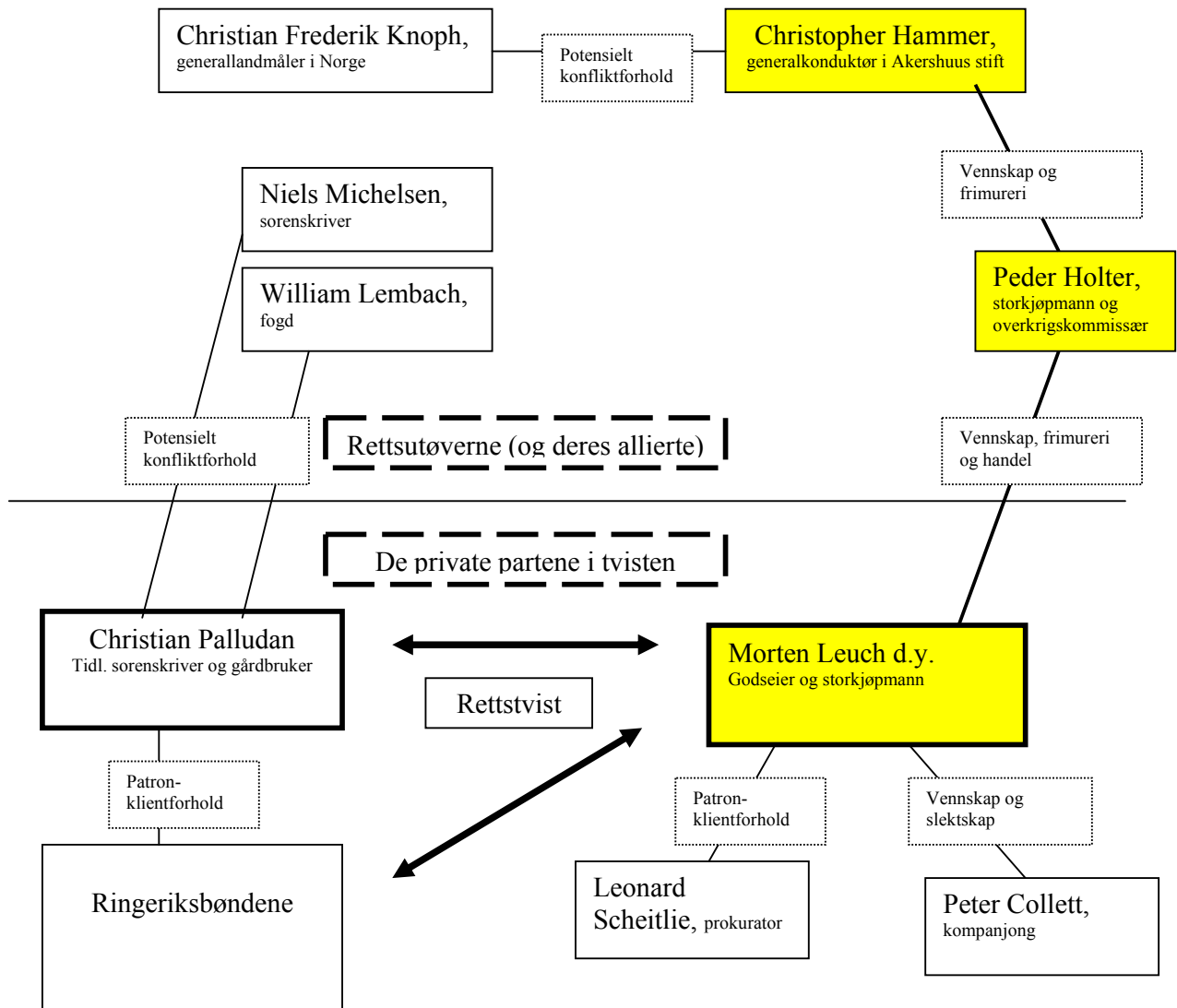
¹⁶⁸ Tank, Gunnar: *Leuchmarkens retslige stilling i det 17., 18. og 19. aarhundrede* (1921), Hauge, Yngvar: *Bogstad 1649-1772* (1955), Brækhus, Sjur i *Lov & Rett* 10/73, "Eiendomsretten til Nordmarksgodset" (1973) og Kjörnæs, A.D.: *Ringeriksbøndenes rettigheter i Nordmarksgodset* (1979). Særlig objektiv er Yngvar Hauge i sin beskrivelse av Madame Karen Leuch og Stubdalsforliket (s.76): "For hennes egen del trakk det opp til en prosess med ringerikingene om ulovlig hugst og barkeflåing i Heggeliskogen. Men der skulle de såvisst få seg en smekk over fingrene som hun hadde gode adkomster og gode vitner å støtte seg til. Hun overlot saken til Leonard Scheitlie, og den første åstedsretten ble satt om sommeren 1756, men de kom ikke langt. Med snakk og tingstueknep og oppgangsbejæring fikk ringerikingene skjøvet det ut til neste sommer,..."

Modell 3

Konfliktlinjer og sosiale relasjoner i forbindelse med Stubdalsforliket:

(fylte bokser indikerer frimurere)

Andre konflikter etter Stubdalsforliket

Et annet tilfelle som har vært av interesse for mange lokalhistorikere på Ringerike, er prosessene rundt det såkalte *Timanns-stykket*. Dette er en konflikt av en annen art, med et annet utfall enn Stubdalsforliket. Saken er ikke av samme omfang, men har vært benyttet som underlag for høyesterettsdommer senere.¹⁶⁹ Persongalleriet er heller ikke av samme dimensjon som i Stubdalsforlikets tilfelle.

Striden startet med en uoverenskomst mellom bønder fra Haug prestegjeld på Ringerike og kjøpmennene Christian Ancher og Jens Hiorth fra Christiania, om et skogstykke nord i Nordmarka kalt Timannsstykket. Bøndene hevdet at stykket var en del av Bondeskogen, mens Ancher og Hiorth mente det var del av deres eiendom i Nordmarka. Stevningen fra Ancher og Hiorth kom den 4/7-1761, men dom i underretten falt ikke før 28/2-1765. Her fikk bøndene medhold i at området var å betrakte som del av Bondeskogen. Saken ble anket av Hiorth og Anchers enke. Christiania Lagting satte underrettsdommen til side ved dom 10/7-1767, og ga Hiorth og Ancher rett i at de hadde eiendomsrett til området. Ringeriksbøndene anket dette inn til Overhoffretten som dømte overensstemmende med Lagtingsdommen, den 7/6-1769. Bøndene anket saken videre til Høyesterett i København, som avsa dom 13/11-1771. Her fikk bøndene medhold i at de hadde rett til hogst i området da det var å regne som allmenning.¹⁷⁰

Dommen i Høyesterett var endelig, og det juridiske handlingsalternativet strakk ikke til for dem som tapte. Men det fantes andre veier å få tak i eiendommen på for familiene Ancher og Hiorth. Peder Anker og Jens Hiorths arvinger fikk faktisk kjøpe området av ringeriksbøndene i 1785.¹⁷¹ Denne oppfatningen av eiendomsrett hos bøndene var i strid med Høyesterettsdommen, og en høyst ”eiendommelig” fortolkning av rettighetene til allmenningen uansett om det er bygdeallmenning eller kongsallmenning. Familiene Ancher og Hiorth fikk kjøpt området av noen som ikke hadde reell eiendomsrett.

---

¹⁶⁹ Høyesterettsdom av 22/11-1905: Gaardbruger Hans Fekjær mod baron Harald Wedel-Jarlsberg eller nu hans Arvinger, s. 37-39. Kopi i Gunnar Tanks privatarkiv, RA.

¹⁷⁰ Udtog til høyesteretssak Hans Fekjær mot baron Harald Wedel-Jarlsberg og senere arvinger (Retstidende 1906), s. 19-37.

¹⁷¹ Skjøtet er datert 8/3-1785 og er skrevet under av ti personer fra Haug på Ringerike derav navnet ”Timannsstykket” og ”Timannsskjøtet”. Pantebok nr. 14/234 for Ringerike og Hallingdal sorenskriveri.

Igjen kan man spørre seg om rettsoppfatningen bidro til dette. Uoverensstemmelsene mellom de ulike rettsoppfatningene sedvanerett, romerrett og naturrett.¹⁷² Bøndene må ha trodd på sedvaneretten og omdefinert allmenningsrettighetene til privat eiendomsrett. I andre deler av landet ble det på denne tiden nevnt at bygdas allmenning var et bygdesameie, men ingen gikk så langt som å selge allmenningen. Igjen ser vi dessuten et eksempel på mangel på statlig inngripen. Dommen i Christiania Lagting sier at: "... at det ej er Alminding viiser Sagens Anlæg, da Fogden sig ej dermed haver befattet."¹⁷³ Fogden skulle ha grepet inn for å hevde statens interesser, men så skjedde ikke. Familiene Ancher og Hiorth fikk tilegnet seg eiendommen på grunn av sin økonomiske og kulturelle kapital, og statens manglende inngripen.

Oppsummering

Stubdalsforliket og sakene før og etter som omhandlet allmenningsspørsmål i Nordmarka fikk svært ulike utfall. Mens *finneproblematikken* ble løst gjennom godseierens korrespondanse med staten, ble *kullmilekonfliktene* løst ved en muntlig overenskomst brukseierne i mellom. *Stubdalsforliket* ble løst gjennom et rettslig forlik, hvor den mest ressurssterke aktøren kom seirende ut av prosessen. Prosessene rundt *Timanns-stykket* viste en uvanlig fortolkning av allmenningsrettighetene, hvor den ene parten (bøndene) solgte allmenningen til den andre parten (storborgerne fra Christiania), uten at den tredje parten (staten) grep inn.

Bøndene medvirket forskjellig fra sak til sak. Fra å hevde sine sedvanerettigheter overfor staten i prosess mot en "ytre fiende" (finnene), til å hevde de samme rettighetene overfor storborgere med andre interesser i samme område er ingen stor forskjell. Men at bøndene omdefinerer sine allmenningsrettigheter til privat eiendomsrett for deretter å gå til salg, er et brudd i rettsoppfatningen hos bøndene. Hvorvidt dette har med bøndenes økende industriøse holdninger,¹⁷⁴ med sans for økt produksjon og pengeøkonomi, skal jeg ikke vurdere nærmere her, men det er klart at de opprinnelige (urgamle) allmenningsrettighetene ble vurdert opp mot den materielle kapitalverdien av allmenningområdet. Om dette også markerte

---

¹⁷² Schiefloe (1955), s. 109.

¹⁷³ Udtog til høyesteretssak Hans Fekjær mot baron Harald Wedel-Jarlsberg og senere arvinger (Retstidende 1906), s. 20.

¹⁷⁴ Sandvik, Hilde: "Den industrielle revolusjon: Et fruktbart begrep for forskning innen tidlig nytids historie?", Prøveforelesning for graden doktor philosophiae ved HF-fakultetet, UiO, 1.februar 2002.

holdningsendring i rettsoppfatningen, en overgang fra den uskrevne heimeretten til større aksept for skrevne lover, kan også diskuteres. En økning i kulturell kapital må vi allikevel anta har kommet bøndene til gode over tid, selv om rettsoppfatningen ikke er konsistent i favør av de uskrevne sedvaneretter som bøndene hadde hevdet og bekreftet over tid.

Statens forhold til prosessene var også flersidig. Fra å ha en autorativt rådgivende rolle i forbindelse med finnekonfliktene til ikke å gripe inn i kullmøllekonfliktene lot staten seg utsette for alliansespill og splittelse i forholdet mellom sentralmakt i København og lokal statsforvaltning rundt Christiania i forbindelse med Stubbalsforliket. Statlige utøvere lot seg høyst sannsynlig påvirke av betydningsfulle enkeltpersoner som stod i en nær nettverksforbindelse til den enkelte embetsmann, og Kongens befaling og Rentekammerets skriv ble ikke fulgt opp av lokale embetsutøvere. De av statens menn som ønsket det annerledes og/eller tok en annen part i saken, kunne lett bli tilsidesatt. I forbindelse med salget av Timanns-stykket, tillot staten at områder Høyesterett hadde erklært som allmenning ble solgt som privat eiendom. Statens uforutsigbarhet og manglende inngripen viste at den dansk-norske statsforvaltning ikke hadde en særlig sterk stilling alene dersom det oppstod konflikter. Avstanden fra København tillot statsutøverne å fortolke friere hva som skulle anses som sannhet og legal rettferdighet i denne type saker hvor noe usikkerhet rådde.

Representantene for *storborgerskapet* tilpasset seg godt de ulike forhold og var den seirende part i forhold til rettighetsspørsmålet i områdene der bøndene tidligere hevdet allmenningsrettigheter. Der det oppstod konflikter ble mulighetene alltid benyttet til enten å påvirke de enkelte aktørene i prosessene eller ved å alliere seg med en part til ulempe for en annen part. Der det var tvil mellom ulike rettsoppfatninger og den skrevne loven ikke var fullstendig, viste prosessene i forbindelse med Stubbalsforliket at den mest ressurssterke parten, når det gjelder kulturell, sosial og materiell kapital, greide å påvirke de lovfortolkende og dømmende aktører til sin fordel. Denne seirende parten var *Christianiaeliten*, her representert ved familien Leuch og Peder Anker. Sistnevnte skal vi stifte nærmere bekjentskap i neste kapittel.

Peder Anker og veibyggingen vest for Christiania

Veiutbyggingen som skjedde i Peder Ankers regi før og etter 1800 viste at nye statlige pålegg ofte ble møtt med skepsis og motstand i lokalsamfunnet. Det var større begeistring ved skissebordet i Danske kanselli og hoffet i København enn i lokalsamfunnet når planene skulle settes ut i praksis. Når veibyggeren hadde private interesser i arbeidet, kunne konflikter oppstå. Igjen spilte bøndene den sentrale motstandsrolle, men andre aktører viste også interesse i å trenere og direkte motarbeide veiutbyggingsplanene. At embetsmenn i ulike stillinger i den dansk-norske statsadministrasjonen kunne ha forskjellige oppfatninger av hvem som var ansvarlig for veiutbyggingen, gjorde saken ytterligere komplisert. Igjen dreide det seg om konfliktlinjer som ikke fulgte rene stands- eller klassegrenser i klassisk-historisk forstand. Egeninteresser og statlige interesser var ikke like forenbare. Sosial status og sosiale nettverk (sosial kapital), og evnen til å vinne gehør for sin sak hos de avgjørende instanser (kulturell kapital), var igjen av stor betydning for å vinne frem i en konflikt.

Veiutbyggingen som fant sted fra 1784 til 1814 med tilknytning til den daværende hovedbesitter av Nordmarksgodset, generalveiintendant Peder Anker, vil være utgangspunktet for dette kapitlet. Tyngdepunktet av konfliktene lå noe senere i tid enn ressurs- og eiendomskonfliktene som ble omtalt i forrige kapittel. Geografisk vil det dreie seg om området vest for daværende Christiania, i fogderiene Aker, Vestre Bærum, Østre Bærum, og Ringerike og Hallingdal. I dagens terminologi vil det tilsi områdene fra Oslo vest, gjennom Bærum til Sandvika og opp gjennom Krokskogen til Sundvollen ved Tyrifjorden.

Veiutbyggingen før Anker

Opprettholdelsen av et tilstrekkelig funksjonelt veisystem har alltid vært en omfattende oppgave i den norske topografen. Sentralmakten i København så det som et stort problem at veinettet var i en såpass dårlig forfatning som det var. Et godt veinett skulle sikre

både innenriks postføring (krigskorrespondanse, det sivile postvesenet, statlig rapportering), effektiv skatteinnkreving og mannskaps- og varetransport (militære tropper og handelsnettet).

Reguleringen av vegvesenet er allerede nevnt i Magnus Lagabøtes landslov av 1274, hvor veivedlikeholdet ble nevnt som en plikt for bøndene å utføre.¹⁷⁵ Noe sentralt styrt vegvesen nevnes ikke før på 1600-tallet, og veistandarden skal ha vært i en primitiv forfatning siden middelalderen.¹⁷⁶ I en forordning av 24/2-1636, ble det pålagt den norske administrasjonen å fordele vegarbeidet mellom seg, og i et kongelig missiv av 7/6-1643 utstedt av Hannibal Sehested, ble det poengtert at bøndene skulle tildeles hvert sitt veistykke. Igjen ble det spesifisert at lensherren var den ansvarlige for at arbeidet ble utført i en forordning av 24/12-1648.¹⁷⁷ Den første som utnevnte spesialiserte embetsmenn for vegvesenet var Ulrik Fredrik Gyldenløve som tilsatte to veginspektører i 1664. Kravene til de første veginspektørene var ikke de mest krevende, da det først og fremst gikk ut på at de skulle holde veiene farbare og at de fikk en riktig bredde, stort sett de samme krav som stod i Magnus Lagabøtes landslov. Den store forskjellen var tilsynsplikten, at veginspektørene skulle sørge for at fogdene og sorenskriverne inndelte veiene i bestemte veistykker, hvor bøndene hadde vedlikeholdsplikt.¹⁷⁸ Vegvesenet hadde ingen høy status innen statsadministrasjonen og ble mer eller mindre tatt godt hånd om i perioden fram til 1770. Vegmesterne hadde sitt å stri med, med motvilje dels fra høyere sivile embetsmenn i Norge, dels fra lokale fogder og lensmenn og fra bønder på tross av kongelige instruksjer.

Omtrent 1770 gikk brødrene Nikolai Frederik og Georg Anton Krogh inn i embetene som generalvegmestre henholdsvis nordenfjells og søndenfjells. Av flere historikere blir disse nevnt som de ansvarlige for de hovedveiløp vi har i Norge i dag, i tillegg til Peder Anker.¹⁷⁹ Georg Anton søkte avskjed allerede 1786, men Nikolai Frederik Krogh ble værende i embetet helt fram til 1801. Hans innsats var særlig knyttet til Trøndelag. Der var han en viktig figur innen den sosiale eliten i Trondheim.¹⁸⁰

---

¹⁷⁵ *Magnus Lagabøtes landslov*, oversatt av Absalon Taranger, Kristiania 1916, kap.43-47.

¹⁷⁶ Nielsen, Yngvar: "Det norske veivæsen før 1814", s.240, i *Historisk Tidsskrift* IV, 1.4. (1877)

¹⁷⁷ Paus, H.W.: *Norges generalvegmestre. Generalvegmesterperioden 1665-1824* (1966), s.13.

¹⁷⁸ Paus, H.W.: *Militæres innsats i norsk veibygging. En historisk oversikt* (1964), s.13.

¹⁷⁹ Blant andre Edvard Bull i *Akers historie* (1918), s. 248. (Ludvig Daae og Yngvar Nielsen hevder det samme.)

¹⁸⁰ Bugge (1907), s. 127. Blant annet som frimurer i losjen "Christian til den sorte Hjelms" sammen med sentrale personer som Hans Hornemann.

En av de mer utslagsgivende årsaker til at en mer omfattende og planmessig veiutbyggingen satte i gang 1790-1814, var kronprins Fredriks besøk i Norge i 1788. Her fikk det norske embetsverket mulighet til å fremme sitt syn på behovet for ny satsning på det norske veisystemet. Dette synet ble fremmet til Danske kanselli og generalveiintendant-posten ble opprettet ved kongebrev av 30.01.1789.¹⁸¹ Selv om Nikolai Frederik Krogh hadde stått ansvarlig for veianlegget mellom Christiania og Trondheim og satte det i stand til kongelig overfart, ble det etter kongebesøket også klart at denne veien trengte ytterligere reparasjoner.¹⁸² Året etter ble dessuten Østlandet rammet av en storflom, den såkalte Storofsen av 1789, som gjorde omfattende skade på veinettet i flere dalfører, og spesielt i Gudbrandsdalen. Kronprins Frederik mente dette var tilstrekkelig for å tilsette Peder Anker som generalveiintendant med særlige fullmakter for veiutbyggingen i det sønnafjellske Norge.

Peder Ankers veikonflikter før 1789

I forbindelse med oppbyggingen av Nordmarksgodset, kom Anker for første gang i kontakt med veiutbygging. Behovet for transport av naturaliavarer og økt persontrafikk mellom Bogstad og Christiania, gjorde at Anker så det som nødvendig å forbedre veinettet mellom Bogstad og Lysaker.¹⁸³ Dette var ikke problemfritt for en person som skulle etablere seg i et lokalsamfunn hvor plassen etter familien Leuch kunne være vanskelig å fylle. Som nevnt i forrige kapittel var personer som Karen Müller Leuch og Morten Leuch d.y. sentrale skikkelser i Christiania på syttenhundretallet. Den rotfaste elite av storborgere som kanselliråd August Wilhelm Thams på Dikemark (fra Bragernes), lokale embetsmenn som presten Johann Christopher Vogelius i Asker, og storbønder som Petter Øverland i Østre Bærum, kunne se det som en trussel at en stormann fra Ankerslekten skulle etablere seg i deres nærmiljø. For å forsvare egne interesser kunne det være viktig å lage allianser med det bestående lokalsamfunn.

I forbindelse med denne veiutbyggingen ble Anker involvert i sin første konflikt med bøndene i Bærum. Den gjaldt vedlikeholdet av broen over Lysakerelva, som markerer skillet mellom Aker og Bærum. Som eiendomsbesitter på Aker-siden, ble Peder Anker tilegnet rollen som

---

¹⁸¹ Generalveiintendantens arkiv pk.II, del 6.

¹⁸² Nielsen (1877), s. 262-264.

¹⁸³ Når Peder Anker tok over Bogstad ble dette administrasjonssentrum for Nordmarksgodsets drift og også senere kontor for generalveiintendant-embetet.

*rodemester*¹⁸⁴ for veien fra Lysakerelva i retning Christiania. Rodemestertittelen gjorde ham ansvarlig for å organisere det jevnlige vedlikeholdet av den veiroaden man hadde ansvar for. Bøndene i Østre Bærum hadde ansvar for sin del av broen over Lysakerelva, men det fantes ingen ordning for hvordan dette arbeidet skulle koordineres. Broen var sist satt i stand i 1772 på Bærumsiden, og da var den i såpass dårlig forfatning at den måtte bygges opp fra grunnen av. Arbeidet ble utført av daværende generalveimester Georg Anton Krogh. Den lokale lensmann Østen Ringi førte det daglige tilsynet med arbeidet. Først ni år senere ble Aker-siden av broen satt i stand under Peder Ankers ledelse. Han bekostet arbeidet fra sin personlige kasse, men satte opp en veibom på sin side av broen for å tjene inn noe av kostnadene. Veiavgiftene skulle foruten å dekke byggekostnadene av broen, også dekke lønn for bomvakt. Bomavgiftens størrelse ble bestemt etter avtale med det sentrale embetsverket i Christiania (stiftamtmanden) og i København (Danske kanselli). Heste- og kreaturtakst var 1 skilling. En viss kvantumsrabatt fantes ved at det kostet 3 skilling for 1-5 dyr, og kun ½ skilling pr. dyr over 10. Sauer og geiter ga en avgift på 2 skilling for opptil fem stykker. Da det var helt nødvendig å komme til Christiania for å selge landbruksproduktene ble disse avgiftene en ytterligere byrde for bøndene.¹⁸⁵

Reaksjoner fra bøndene i Østre Bærum kom de påfølgende årene. De klaget til det lokale embetsverket og til Anker over den ekstra byrde det var å betale bompenger, i tillegg til de byrdene de hadde ved istandsettelsen og vedlikeholdet av Bærumsiden av broen. Bøndene visste råd med å kontakte sitt nettverk. De allierte seg med sognepresten i Asker, Johann Vogelius, som forfattet et forsvarsskrift for bøndene som ble sendt til generalveimester Krogh. Vogelius hadde vært organisatoren for veiforbedringene i Asker og hadde høstet mye ære for dette arbeidet.¹⁸⁶ Krogh avviste allikevel Bærumbøndenes og Vogelius' krav om lettelser, med svar om at dette kunne få andre deler av allmuen til å følge Bærumbøndenens eksempel. Et slikt unntak kunne gjøre at bøndene i Vestre Bærum, Asker, Røyken og Lier kunne kreve samme fritak for bomavgiftene.¹⁸⁷

Bøndene ga seg ikke med det. Nye klagebrev ble formulert og denne gangen sendte man henvendelsen til kongen. Stiftamtmanden i Akershus ga sin tilslutning til bøndene om at

---

¹⁸⁴ Rodemesteren hadde også andre plikter enn veioppsynet innenfor sin rode. Han skulle dessuten stå for branntilsyn, oppkreving av avgifter, manntall og utskriving til det militære., NHL, s.277.

¹⁸⁵ Jacobsen, Jacob: *Ridesti, Kongevei, Motorvei* (1998), s.55.

¹⁸⁶ Marthinsen, Liv og Harald Winge: "Asker og Bærum til 1840", s 381, i *Asker og Bærums historie* (1983).

¹⁸⁷ Jacobsens private arkiv i Bærumsamlingen ved Bærum bibliotek, Bekkestua, og brevsamling fra denne tvisen i PA 278 i RA, pk. 393 "Rettsaker 1759-1838."

klagene var vel begrunnet.¹⁸⁸ Samme år ble det forfattet et brev fra en annen del av allmuen i Akershus. Denne gangen kom det klager fra bøndene i Vestre Bærum, i tråd med generalveimester Kroghs antakelser i hans avvisning. De gjentok samme klagemål som sine likesinnede i øst og la til en klage om de ekstra byrdene som vedlikeholdsplikten for de to broene i Sandvika innebar. I tillegg ble følgende faremoment fremhevet:

*'...at flere fattige bønder der neppe have noen Skilling, førend de kommer til Christiania, søger at undgaa denne Bekostning, og da høst og vaar paa Isen nedenfor Broen setter Liv og Helse i Vove.'*¹⁸⁹

Magistratspresidenten i Christiania, Wilhelm Willumsen, ga sin tilslutning til klageskriftet på vegne av den nytilsatte stiftamtmann Scheel etter å ha konferert med veiinspektøren for Asker- og Bærumveiene, Conrad Clauson, som også var verkseier på Bærums Værk på denne tiden.¹⁹⁰ Igjen ser vi at personer med en annen og sterkere form for kulturell kapital (formuleringskompetanse og uttrykksmåte) og sosial kapital (nettverk og forbindelser), her representert ved Asker-presten Johann Vogelius, gikk i front for å hjelpe andre grupperinger i sin sak, her representert ved bærumsbønder med eller uten vikarierende motiver.

Etter disse henvendelsene bad stiftamtmannen Peder Anker om å gjøre rede for. Redegjørelsen skulle omhandle Ankers utgifter i forbindelse med istandsettelsen av sin del av Lysakerbroen og hans inntekter på veibommen. Dette ble også fremlagt sammen med utgiftene til bøndene fra Østre Bærum for deres del av broen. Anker ga uttrykk for at hans totale utgift hadde vært på 836 riksdaler hvorav han hadde fått inn over halvparten i veiavgifter. Bommen ble satt opp i 1781 og denne korrespondansen fant sted fire år senere. Bærumsbøndene holdt fast ved at de hadde brukt 400 riksdaler, men Anker påklaget dette senere ved å hevde at de ikke kunne ha brukt mer enn 80 riksdaler på arbeidet. I Ankers svar til stiftamtmannen lå det også inne et forslag om å forpakte bort veiavgiftsinnkrevingen. Dette forslaget ble senere iverksatt av stiftamtmannen.¹⁹¹

En syns- og besiktigelseskommisjon ble berammet for å avklare hvor store utgifter de to partene hadde hatt. Selve avgjørelsen skulle stiftamtmannen ta på grunnlag av kommisjonens

---

¹⁸⁸ Brev av 10.februar 1784 fra Bønder i Østre Bærum til Kongen, i PA 278, pk. 393 "Rettsaker".

¹⁸⁹ Brev av 16.november 1784 fra Bønder i Vestre Bærum til Kongen, i PA 278, pk. 393 "Rettsaker".

¹⁹⁰ Brev av 5.mars 1784 fra magistratspresidenten i Christiania til stiftamtmannen i Akershus, i PA 278, pk. 393 "Rettsaker".

¹⁹¹ Korrespondanse mellom stiftamtmann Scheel, Peder Anker og Bærumsbøndene (ledet av Petter Øverland (Østre) og Ole Pedersen Thanum (Vestre)), i PA 278 i RA, pk. 393 "Rettsaker 1759-1838."

konklusjoner. Tingsvitne ble holdt på gården Lysaker, den 3. oktober 1785, og kommisjonsinnstillingen forelå den 21. samme måned.¹⁹²

Kommisjonsforretningen viser skjevheter i tilstedeværelse fra de ulike berørte partene i saken. Bærumsbøndene møtte mannsterkt opp fra både øst- og vestfra. Fra statens side møtte den lokale lensmannen for Østre og Vestre Bærum, Østen Ringi.¹⁹³ I tillegg møtte sorenskriveren for Akers fogderi, Jacob Aars. Ingen møtte fra stiftamtets administrasjon eller fra generalveimesterens kontor. Verken Anker eller noen av hans representanter møtte til tingsvitnet.

Seks lagrettemenn ble utpekt av fogden i Aker, Poul Bukier, som også plukket ut håndverkere til å gjøre overslag over utgiftene på broen fra et faglig uavhengig synspunkt. Kommisjonen kom til at Ankers utsagn om egne utgifter stemte, men at bøndenes utgifter var kraftig undervurdert av Anker. Kommisjonens overslag over bøndenes utgifter ble satt til 807 riksdaler, altså det dobbelte av hva bøndene selv mente og det ti-dobbelte av hva Anker hadde ment. Kommisjonen konkluderte med å anbefale bortforpaktning av bompengene.¹⁹⁴

Bortforpaktningen ble ingen suksess. Ingen interesserte meldte seg, og veiavgiftsinnkrevingen ble overdratt til Ankers representant på Lysaker, Ole Torgersen. I et brev fra stiftamtmann Scheel til Det danske kanselli, nevnes det hvordan de utestående utgiftene skulle innkreves. Allmuens ytelser skulle ikke erstattes, med begrunnelse i at dette var en del av deres allmenne forpliktelser til veivedlikehold. Ankers regnskap ble vurdert annerledes. Hans utgifter skulle erstattes gjennom økte skatter på allmuebefolkningen i Asker og Bærum. Stiftamtmannen vurderte det som riktig at kun allmuen på Bærumsiden skulle bære utgiftene, da Akers allmue ikke benyttet seg av broen på samme måte (Christiania lå også den gang øst for Lysakerelva). Det ble videre redegjort for hvilke tiltak som burde gjennomføres for å tilbakebetale Ankers utgifter. Fortsatt veiavgift ble det endelige resultatet.¹⁹⁵ Bærumsbøndene fikk igjen noe for

---

¹⁹² Korrespondanse mellom stiftamtmann Scheel, Peder Anker og Bærumsbøndene (ledet av Petter Øverland (Østre) og Ole Pedersen Thanum (Vestre)), i PA 278 i RA, pk. 393 "Rettssaker 1759-1838."

¹⁹³ Lensmannen Østen Ringi er en fremtredende figur i dette dokumentet, da han tillates å gi flere vitneprov på bøndene fra Vestre Bærums vegne, noe som ikke var vanlig i slike kommisjonsforretninger (han var embetsmann og staten skulle ikke ta side (normativt sett i hvert fall)).

¹⁹⁴ "Syns- og besiktigelses Foretningen ved Lysakerbroen 21-10 1785" i PA 278, pk. 393.

¹⁹⁵ Brev "Til Det høikongelige Danske Canselie, Pro memoria 17. februar 1787, fra Stiftsbefalingsmand de Scheel" i PA 278, pk. 393.

”strevet” ved at alle bønder som skulle til markedet i Christiania med landbruksvarer ble gitt en viss moderasjon.

Handelsmannen Anker kom her i konflikt og ble ingen ”seierherre” til forskjell fra andre tvister han var involvert i. En årsak kan være at han ikke hadde tilegnet seg nok kulturell og sosial kapital i forhold til lokalsamfunnet (lokalkunnskaper og lokale kontakter/allierte/venner).

Peder Anker som generalveiintendant

-Embetsutnevnelsen

Peder Anker markerte seg altså sterkt i sitt nye hjemdistrikt med sin oppfatning av hva av den offentlige sfære som kunne kombineres med hans private virksomhet. Veiutbygging var allikevel et offentlig anliggende, og Anker skulle i årene etter denne tvisten for alvor bli introdusert for de mer ”destruktive” sidene ved statlig virksomhet. Han ble i 1788 med i det dansk-norske felttoget inn i Bohuslän (den såkalte Tyttebærkrigen), i egenskap av å bli utnevnt til medlem av feltkommisariatet som generalkrigskommissær.¹⁹⁶ Dette embetet hadde han fra 22. august 1788 til kommisariatets oppløsning 5. september 1794.¹⁹⁷ I denne tiden ble han kjent med prins Karl av Hessen, som da var øverstkommanderende for den norske hær. Prins Karl var svoger av kronprins Frederik og var av den grunn en ettertraktet mann som stod kronprinsen nær.¹⁹⁸ Men det var ikke i denne del av statlig tjeneste Peder Anker skulle fortsette. Han skulle fortsette med det han beskjeftiget seg med i sin oppbygging av eget gods, nemlig veibyggingen.

I eneveldets tidligste periode var tilsetninger i statlige stillinger mer preget av personlige bekjentskaper og sosiale nettverk enn formelle krav til skikkethet. En subjektiv bedømmelse av realkompetanse hadde større betydning enn formalkompetanse.¹⁹⁹ Selv om dette utviklet seg i retning av større vektlegging av formalkompetanse, ble andre ”kvaliteter” fortsatt

---

¹⁹⁶ Evensen, Anna M. E., *Sorgløst og forvirret? Det sivile og det militære embetsverkets rolle i organiseringen av forsyningene til felttoget i 1788*. Hovedfagsoppgave i historie, UiO, våren 2001, s. 27.

¹⁹⁷ Koht, Halvdan i *NBL* (1923), s. 188.

¹⁹⁸ Jørgensen, Harald i *DBL* (1934), s. 502-503. Tilbaketoget fra Tyttebærkrigen ble en tragedie med store mannskapsfall på norsk side. Karl av Hessen var en av Christianias fremste frimurere før han flyttet tilbake til København i 1789. Her fortsatte han med en aktivitet som minnet om en blanding av tradisjonelt frimureri og okkult spiritisme (sterkt kritisert av samtiden for øvrig det også).

¹⁹⁹ Med unntak av kravet om juridisk embetseksamen som kom i 1735/36 (Olafsen (1940)).

vektlagt i utstrakt grad på slutten av syttenhundretallet. I tiden rett etter kronprins Fredriks besøk i Norge skal Peder Anker ha deltatt på ball i København, hvor hans fetter Carsten Anker skal ha introdusert ham for kronprins Frederik. Kronprinsen hadde etter dette møtet, etter Norgesbesøket og etter å ha hatt samtaler med Carsten Anker og Prins Karl av Hessen, gitt sin tilslutning til å ansette Peder Anker i veibyggingsembetet.²⁰⁰ Høyst sannsynlig var det Kronprinsens vilje at det kom i stand et slikt møte mellom ham og Peder Anker. Kronprinsen ville innsette ham som generalveiintendant etter sine rådgiveres anmodninger. Peder Anker hadde som tidligere nevnt hatt mye kontakt med veiutbygging generelt. Først som rodemester på veien fra Lysaker bro til Christiania, deretter som veibygger for veien fra Bogstad til Lysaker. Lite visste kronprinsen om Ankers befatning med den øvrige lokalbefolkningen i Bærumtraktene, men denne samhandlingen kunne nok tolkes i både positiv og negativ forstand fra kronprinsen og Carsten Ankers side. Det var allikevel ikke Peder Ankers ønske å tiltre dette embetet. Som nevnt var veivesenet i en slik forfatning at det ikke var knyttet særlig høy status til arbeidet, og selve arbeidet medførte en stor arbeidsinnsats. Alle embeter var ikke like arbeidskrevende på denne tiden. Peder Anker uttrykte også skepsis om embetsposten i brevform til sin fetter:

*'Lad mig vide nogen Tid førend Prindsen af Hessen kommer til København, jeg veed ikke om jeg fortalt Dig at han og Kronprindsen vilde med Djævelsk Magt have mig til General-veimester. Jeg svarede dem reent ut at Embetet var nu saa foraget, at det er aldeles upassende for mig, at modtage det, som det nu er, og forlanger ingen større Naade ed den, at faae mi Afsked. Kronprinsen svarede, at gaee du at Kongelig Tieneste maa De aldri tænke paa; Forlang hvorledes De vil have Vey-Tienesten saa skal De faae den. Jeg sagde Prindsen af Hessen, at man maatte gjøre mig til Intendant Søndenfelds og lade veimesterne staae under mig. Ja gjør Deres plan, sagde han mig. Mer blev ikke talt. Nu maa Du hjælpe mig i Denne Plan; mine Tanker ere disse og paa ingen anden maade gaar jeg ind: 1) Man skal gjøre mig til Generalvei-intendant søndenfelds med General-Majors Rang, samt Tilladelse at bære Generals-uniformen. 2) Konfirmere alle de Anordninger, som den gamle Veimester udvirkede, saaledes at jeg i ingen Deel staar under nogen, uden Kollegierne i København. 3) At Veimesteren i Akershuus og Christiansands Stifter alene staar under mig og i Alt følger mine Befalinger. 4) Alle Lensmend i disse Stifter skal af mig tillige Amtmændene nyde dere Udnævnelse, da disse er i henseende til Veiene meget viktige Folk. (...og potentielt motvillige... min anm.) 5) At hans Majestæt vil med særdeles Maade ansee til Forfremmelse, som have bidraget til Veienes forbedring, naar de have General-Veiintendantens paategning.'*²⁰¹

Ved kongebrev av 30.januar 1789 ble Peder Anker utnevnt til generalveiintendant for Akershus Stift (fra Dovre i nord og alt øst for Langfjellene).²⁰² En instruks for sitt embete fikk

²⁰⁰ Illustreret Nyhedsblad nr. 9, 3.mars 1853.

²⁰¹ Kopi i PA 278 i RA, pk.348 "Korrespondanse med Carsten Anker". Teksten ble også trykket i Illustreret Nyhedsblad nr. 9, 3.mars 1853.

²⁰² Danske kanselli: Norske register, sak 51-1789. Folio 445,5 og 446. Danske Rigsarkiv. Kopi i Jacob Jacobsen i Bærumsamlingen.

han først 15.april 1791.²⁰³ Dette skjedde da det forelå en uenighet mellom Anker og Det danske kanselli om embetets innhold, oppgaver, avlønning og generalveiintendanten underordnede. Ordreveiene mellom Anker og den eksisterende veiforvaltning var det også uenighet om. Uenigheten kommer fram i korrespondansen med Carsten Anker, som Peder hadde nytte av i flere sammenhenger (jamfør kapittel 3).

Ikke alle Ankers krav førte fram med en gang. Hans krav om å få generalveimesteren for Akershus stift, Lars Ingier, som sin underordnede ble ikke godtatt av Danske Kanselli. Det måtte nye korrespondanser under til for at Anker kunne tvinge gjennom kravet. Fetteren Carsten og Prins Karl av Hessen fungerte igjen som mellommenn. Hans personlige gasje ble etter Peder Ankers eget initiativ senket først fra 1600 til 1000 riksdaler i samlet gasje, for til slutt ende opp med 200 riksdaler årlig, eller ”reisepenger” som han selv kalte det. Dette ble gjort for å få inn generalmajor Lars Ingier og student Svend Blix som Ankers direkte underordnede. Ingier fikk ansvaret som generalveimester for den søndre delen av Akershus stift, mens Blix fikk ansvaret som veiadjutant for den nordre delen. Ingier mottok en gasje på 600 riksdaler, og Blix mottok 200. Anker påpekte i brevene at han måtte ha disse underordnede for å kunne drive sin egen private virksomhet på en tilfredsstillende måte i tillegg til embetsførselen. 10.juni 1793 ble Ingier på ny ansatt som generalveimester i Akershus stift som Ankers underordnede, og Blix som veiadjutant.²⁰⁴ I denne korrespondansen mellom fetterne Anker, kommer det etter mitt syn klart fram at kravet om Ingiers og Blix’ underordning var av høyere prioritet enn den økonomiske siden av embetet. Hans økonomiske situasjon (på grunn av godsdriften og tømmer- og jerneksporten) ga ham mulighet til å forhandle bort gasjen. Det faktum at Danske kanselli ga sin aksept til Ankers krav vil jeg i så måte komme tilbake til avslutningsvis. At Anker som tidligere generalkrigskommisær og etter en del påtrykk fikk tillatelse til å ha en generalmajor som sin underordnede vitner også om den posisjon han og hans familie hadde i den dansk-norske samtiden. To embetsmenn med generalitetsrang skapte autoritet overfor det øvrige embetsverket i Christiania og Akershus stift.

Lars Ingier og hans kone Gjertrud Maren Juel var blant dem som deltok i storborgerskapet i Christianias til tider utsvevende selskapsliv på slutten av syttenhundretallet. Blant stedene

---

²⁰³ Generalveiintendantens arkiv RA, pk. II del 6. Instruksen er svært vagt formulert.

²⁰⁴ Illustreret Nyhedsblad” nr.9 3.mars 1853. Peder Anker bruker et svært friskt språk i sine forbannelser over kanselliets disposisjoner.

hvor det ble feiret, var både Ankers Bogstad og Ingiers Stubljan.²⁰⁵ Ikke bare hadde Ingier den rette utdannelse og erfaringsbakgrunn, han var også en person innen Ankers sosiale krets og dermed en han kunne være fortrolig overfor og benytte som rådgiver. Likeledes gjaldt det for veiadjutanten som fikk ansvaret for den nordre del av Akershus stift, studenten Svend Blix. Det er svært sannsynlig at han ble foretrukket til denne stillingen på grunn av sine sosiale egenskaper han hadde vist Anker gjennom deres felles interesser i frimureriet. Han ble med i St. Olaus-losjen den 27/5-1780 som student.²⁰⁶ Ingier ble tatt opp i St.Olaus etter Ankers fratredelse som generalveiintendant, men kan ha vært medlem i andre losjer hvor det ikke eksisterer medlemslister så langt tilbake. I det sosiale nettverket til hans kone Maren Juel var det flere frimurere, i tillegg til hennes onkel Peder Holter (jamfør kapittel 3).²⁰⁷

Etter denne korrespondanse ble det fra kanselliets side utstedt en detaljert instruks for embetet.²⁰⁸ Her gjøres det rede for hvilke plikter og rettigheter det ligger i embetet om utbedringen av broer, sundsteder og veier. Av punkter i instruksjonen som bør nevnes, er hvilke parter som skulle kalles inn til rådføring når det gjaldt nye veianlegg. De berørte amtmenn skulle kontaktes for å høre hvordan arbeidet praktisk kunne løses, og allmuens representanter skulle også kontaktes for å kunne fremme sitt syn. Deretter skulle en kommisjon overbringe kansellet en plan over de utbedringer som måtte gjennomføres for ny veistrekning. Embetsinnehaveren kunne dessuten pålegge den lokale embetsforvaltning oppgaver når amtmennene ble varslet samtidig. Han hadde dessuten rett til å utnevne veiinspektører, noe som de tidligere veimesterne, brødrene Krogh, også hadde hatt rett til og benyttet seg av, som da de utnevnte Conrad Clauson på Bærums Værk). Han hadde rett til å bøtelegge lensmenn, rodemestre og veiinspektører som ikke adlød ordre eller som ikke skjøttet sine pålagte oppgaver. Generalveimesterne hadde rapporteringsplikt til generalveiintendanten, som igjen rapporterte til Danske kanselli. Han hadde dessuten rett til å utstede friskyss-pass til de som ble ansett som verdig for det.²⁰⁹

---

²⁰⁵ Finn-Erhard Johannessen, "Villabebyggelsens tid" i *Fint folk i bratte bakker. Ljans historie* (1990), s.73. Lars Ingier var utdannet som "chaussee"-anlegger på Sjælland.

²⁰⁶ Bugge (1907), s. 101. ("I mødet 27.Mai blev optagne: ..Svend Blix, studiosus juris, Kristiania..."). Blix kunne ikke ha vært en svært effektiv student, da han fortsatt ble titulert som "studiosus" ved sin inntreden som veiadjutant den 10/3-1790 (i våre dager et sannsynlig slaktoffer for Giskes "kvalitetsreform").

²⁰⁷ Den mest kjente må være hennes andre onkel, den beryktede zahlkasserer Jacob Juel. Se Vedlegg.

²⁰⁸ "Instruction for General-Veiintendanten I Aggershuus Stift General-Krigscomissair Peter Anker", av 15.april 1791 i Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813..

²⁰⁹ "Instruction for General-Veiintendanten I Aggershuus Stift General-Krigscomissair Peter Anker", av 15.april 1791 i Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813..

Etter at Lars Ingier og Peder Anker hadde gjort besiktigelsesreiser i hele stiftet, la Anker en plan for gjenoppbyggelsen av veivesenet i stiftet. Etter at kanselliet godkjente planen,²¹⁰ fikk han deretter igjennom en kongelig resolusjon som delte det operative ansvaret for veiutbyggingen og vedlikeholdsarbeidet mellom hans to nærmeste underordnede, Ingier og Blix.²¹¹ Dette ga Anker retten til å ha overoppsyn med veivesenet som sådan, slik at han kunne foreta mer strategiske føringer enn han til da hadde gjort. I tillegg kunne han skjøtte sine øvrige aktiviteter som godseier og trelasthandler. Men Anker skulle vise seg som en aktivt deltakende generalveiintendant.

Han ba om fritak fra selve embetet i 1799, for deretter å få generalveiintendantsembetet oppløst ved kongelig resolusjon 22.august 1800. Ved ny kongelig resolusjon ble Anker reengasjert til å stå for byggingen av en ny stamvei fra Bamble til Kristiansand og Bergen stift. Dette oppdraget stod ved lag til høsten 1814, da Peder Anker mottok statsministerembetet i Stockholm i den nye unionen med Sverige.

-Forholdet til det sivile embetsverket

Forholdet til det sivile embetsverket varierte sterkt. Den lokale embetsstanden var i flere tilfeller motvillig til å samarbeide med Peder Anker. Dette skyldtes dels tidligere konflikter, som med arbeidet med Lysaker Bro, og dels at lokale embetsmenn så seg tjent med å være i en viss allianse med bøndene. I tiden før Ankers tiltredelse som generalveiintendant oppstod flere konflikter mellom folk og øvrighet, spesielt Lofthus-opprøret i Nedenes amt. I pågripelsen av Christian Lofthus spilte embetsverket en sentral rolle, og Christopher Johannes Hammer var en sentral aktør i denne hendelsen, som generalveimester i Kristiansands stiftamt.²¹² Pågripelsen gjorde at Hammer søkte avskjed og overflytning til et tilsvarende embete i Bergenhus stiftamt.²¹³ Denne hendelsen vakte stor oppsikt i samtiden og har nok gjort inntrykk på andre embetsmenn i det sønnafjellske Norge.

Når det gjelder forholdet til det sentrale embetsverket i Norge bør det nevnes et saksområde som senere gjorde at Anker kom i konflikt med stiftamtmann Frederik Moltke. Det gjaldt hva som var grensen mellom generalveiintendantens ansvar og det ordinære embetsverkets ansvar

---

²¹⁰ Brev fra Danske kanselli til Anker av 14/5-1790. Den store bekymring i København er oppbyggingen i Gudbrandsdalen etter storflommen der ("Storofsen").

²¹¹ "Kongelig rescript av 8.mars 1793" i Generalveiintendantens arkiv, pk.II, del 6.

²¹² Davidsen, Bjørn: "C.J. Hammer – stor vegbygger og tyrann" (1996).

²¹³ Paus (1966), s.73.

ved utbedring av bygater og kjøpstadsveier. Avgjørelsen av det skulle i utgangspunktet være stiftamtmannens ansvar, men der det ble ansett som formålstjenlig kunne generalveiintendanten komme med en ”forestilling” (utredning) til Danske kanselli i København. Kanselliet kunne deretter utstede en kongelig resolusjon. Dette kunne selvsagt gå på bekostning av hva Norges øverste embetsmann på denne tiden, stiftamtmannen i Akershus, mente var hans myndighetsområde. At en annen embetsmann som var innsatt *ad hoc* kunne henvende seg direkte til København om noe som i utgangspunktet var stiftamtmannens sak, ga grobunn for konflikt.

Dette kan ha vært grunnen til det kjølige forholdet mellom Moltke og Anker og hans menn. Anker uttrykte at ”...forholdet var så daarlig som vel mulig...”²¹⁴ til sin nestkommanderende Lars Ingier. Anker prøvde å ta opp veinettet i Christiania til vurdering, men ble møtt med motstand fra Moltkes side.²¹⁵ Dette kan ha vært grunnen til at Moltke uttalte seg fiendtlig mot Anker, slik han gjorde i sin hyppige korrespondanse med kronprins Frederiks hoffmarskalk Johan von Bülow som var i kronprinsens tjeneste i perioden 1784-1793:

*'Mandag reiser Per Anker ; vi er saavidt Venner, men han beskylder meg for ikke at understøtte ham i hans Veivæsen - thi han behandler bonden altfor haardt, og det lader sig ikke saa let gjøre med den Norske, og allerminst, naar han virkelig er fornærmet.' (...) 'Om Anker den Nar skriver jeg snart.' (...) 'Gid Per (Peder Anker, min anm.) ikke maa blive altfor mægtig...'*²¹⁶

Historikeren Oscar Albert Johnsen har benyttet samme sak i forbindelse med historiefremstillingen av veiutbedringene i sitt bind av Norgeshistorien av 1914, og mener avgjort at Moltke tok bøndenes side:

*'De store veiarbeider i 1780-aarene og omkring aarhundredeskiftet lagde dessuten nye byrder paa bøndernes skuldre, og det kom til heftig strid mellem dem og veivæsenets utrættelige forkjæmper Peder Anker. Stiftamtmand Fr.Moltke kommer gjentagne gang tilbage til dette og tager afgjort parti for bønderne.'*²¹⁷

---

²¹⁴ Udatert brev fra P.Anker til Ingier i GVIA, pk.I, nr 3.

²¹⁵ Brev fra Anker til Moltke, datert 25.mars 1792, i GVIA, pk. I, nr 3, og svar fra Moltke datert 11.april 1792 i GVIA pk. II, nr.6.

²¹⁶ Daae (1864), s. 89, 91 og 93. Brev fra Moltke til Bülow, 1/12-29/12, 1792. Korrespondansen skjer i samme tidsrom Anker var i konflikt med Asker-bøndene om utbyggingen av Ankerveien og Kongeveien over Krokskogen.

²¹⁷ O.A. Johnsen, *Norges Historie* bind V-2, 1746-1813 (1914), s.315.

Johnsen mener at mangelen på støtte fra Moltke var Peder Ankers egen skyld i og med hans harde press mot bøndene. Johnsen mener videre at Moltke viste seg som en embetsmann som var forberedt på at bøndene ville gjøre motstand mot enhver vilkårlig og hard behandling.²¹⁸

Denne støtten er det sannsynlig å tor skyldes mer taktiske hensyn enn en genuin støtte til allmuen. Frederik Moltke hadde personlige interesser i å søke støtte mot Anker, da han ikke var en venn av familien Anker i disse tidligste årene av Peder Ankers generalveiintendantperiode. Dette kommer tydelig fram i korrespondansesamlingen til Johan von Bülow fra årene 1789 til 1793.²¹⁹ Bülow var en av kronprins Frederiks nærmeste i perioden fra 1784 til han ble avskjediget av Kronprinsen i 1793. Bülow hadde samme rolle og utførte tilsvarende oppgaver for Moltke, som Carsten Anker og Prins Karl av Hessen hadde/gjorde for Peder Anker i København. Korrespondansen fra begynnelsen av Moltkes embetstid som stiftamtmand i Akershus, tyder på et anstrengt forhold til familien Anker. Moltke klaget på at Bernt Anker fremstod som en mer prominent person enn han selv i offentlige sammenhenger:

*'Konferentsraad Anker gjør desværre de honneurs, som Stiftamtmanden burde gjøre; det duer ikke i visse Henseender, jeg behøver ikke at forklare dette.'*²²⁰

Det blir også hentydet hvor godt likt forgjengeren Jørgen Scheel var i Christiania, og at samme hengivenhet ikke var vist ham.²²¹ Scheel var i likhet med Ankerne også frimurer og en del av Christianiaeliten. Flere representanter i Moltke-familien i Danmark var derimot medlemmer av Det anti-masonianske societet, stiftet 1741, noe som kan ha vært en årsak til hans skepsis mot å involvere seg med Christiania-eliten som praktiserte frimureriet.²²² Johan von Bülow var også frimurer og hans vennskap med Frederik Moltke kan ha vært mindre intimt av den grunn. Moltke brøt dessuten umiddelbart brevkorrespondansen med Bülow da han falt i unåde hos kronprins Frederik i 1793. Andre personer han hadde tilsvarende korrespondanse med i andre deler av Oldenburgmonarkiet opprettholdt sin kontakt med Bülow.²²³ Dette tyder på at nettverksrelasjonen mellom Bülow og Moltke ikke var av den

²¹⁸ O.A. Johnsen, *Norges Historie* bind V-2, 1746-1813 (1914), s.315.

²¹⁹ Daae, Ludvig: *Af Geheimeraad Johan von Bülows Papirer* (1864).

²²⁰ Daae (1864), s.111. Bernt Ankers forføngelighet og selvhøytydelighet er påpekt i mange sammenhenger (blant annet av hans fetters sønnesønn Carl Johan Ankers beretning fra 1884) og må ha vært en prøvelse for den øverste embetsmannen for Oldenburgmonarkiet i Norge.

²²¹ Daae (1864), s.30. Ludvig Daae nevner i en note et sitat fra Bernt Anker at "Akershuus Stift tabte ubodelig i hs. Exc. Statsminister Scheel, mit Hjerte elsker ham inderlig. Jeg beklager hans Eftermand (altså Moltke, *min anm.*)."

²²² Christensen (1996), s.102.

²²³ Blant annet daværende amtmann i Haderslev, J. S. Møsting. Jørgensen (1993), s. 16.

sterkeste sorten og mer av et redskapsorientert patron-klient forhold, hvor Bülow tok imot og vurderte Moltkes søknader av økonomisk og stillingsmessig art mot at Moltke ga hyppige rapporter om tilstanden i Christiania og Akershus stiftamt. Om dette var årsakene eller ikke, skal jeg ikke spekulere videre på, men relasjonene aktørene imellom har hatt innvirkning på sakens utfall (se forøvrig Modell 4 nedenfor).

Moltke involverte seg uansett lite med Christiania-eliten i sine tidlige år, i motsetning til slik forgjengeren Scheel og etterkommeren Kaas gjorde. Tross Moltkes innsats for å forsvare seg mot anklagene fra Peder Anker, ble det Anker som gikk ”seirende” ut av konflikten. Anker reiste selv ned til København for å snakke med Kronprinsen personlig om en tvist med Askerbøndene og deres allierte (se nedenfor om Anker-veien). Da Frederik Julius Kaas tok over som stiftamtmand 25/9-1795 ble støtten fra det sentrale sivile embetsverket i Norge forsterket. Et eksempel på dette ses i et direktiv fra stiftamtmanden fra 1802, hvor fogden Poul Bukier i Aker ble pålagt å gi all den assistanse Peder Anker måtte ønske i veiarbeidet. Assistansen gjaldt fyllmasse til oppbygging av veien, da lokale bønder hadde begynt å ta fyllmasse fra Peder Ankers veiarbeidere. Stiftamtmanden la vekt på at erklæringen skulle gjøres på kirkebakken i de respektive kirkesogn.²²⁴ Den danske historikeren Harald Jørgensen beskriver Kaas som en embetsmann med gode administrative evner, spesielt ”...med hensyn til at samarbejde med sine Omgivelser.”²²⁵ Kaas var frimurer, giftet seg inn i Christiania-eliten tidlig i sin embetsmannsperiode, og tok del i handel og jernverksdrift.

Hvorfor valgte kronprins Frederik Peder Anker til embetsposten? Var det tilfeldigheter eller var Anker prins Karl av Hessens eneste mann han kunne gi tilstrekkelig godt skussmål og som ikke satt i et tungt embete fra før av? Kronprins Frederik hadde i hvert fall utnevnt en mann som var sentralt plassert i Christiania-eliten som han dermed innlemmet i den dansk/norske statsstyrelsen på mer langvarig basis. Kanskje hadde Kronprinsen bevisste motiver for sin utnevning og ga av den grunn Danske kanselli beskjed om at de fleste av Ankers krav for generalveiiintendantembetet måtte imøtekommes. Tar man i betraktning hvilken tid dette utspilte seg i, hvor familien Anker ble utsatt for rykter om at de stod i ledtog med Gustav III av Sverige på grunn av deres svenske kontakter²²⁶, kan kontrollmotivet til ha vært reelt.

---

²²⁴ Brev fra stiftamtmand Kaas til fogd Bukier, januar 1802. I PA 278 pk. 10, dok.8.

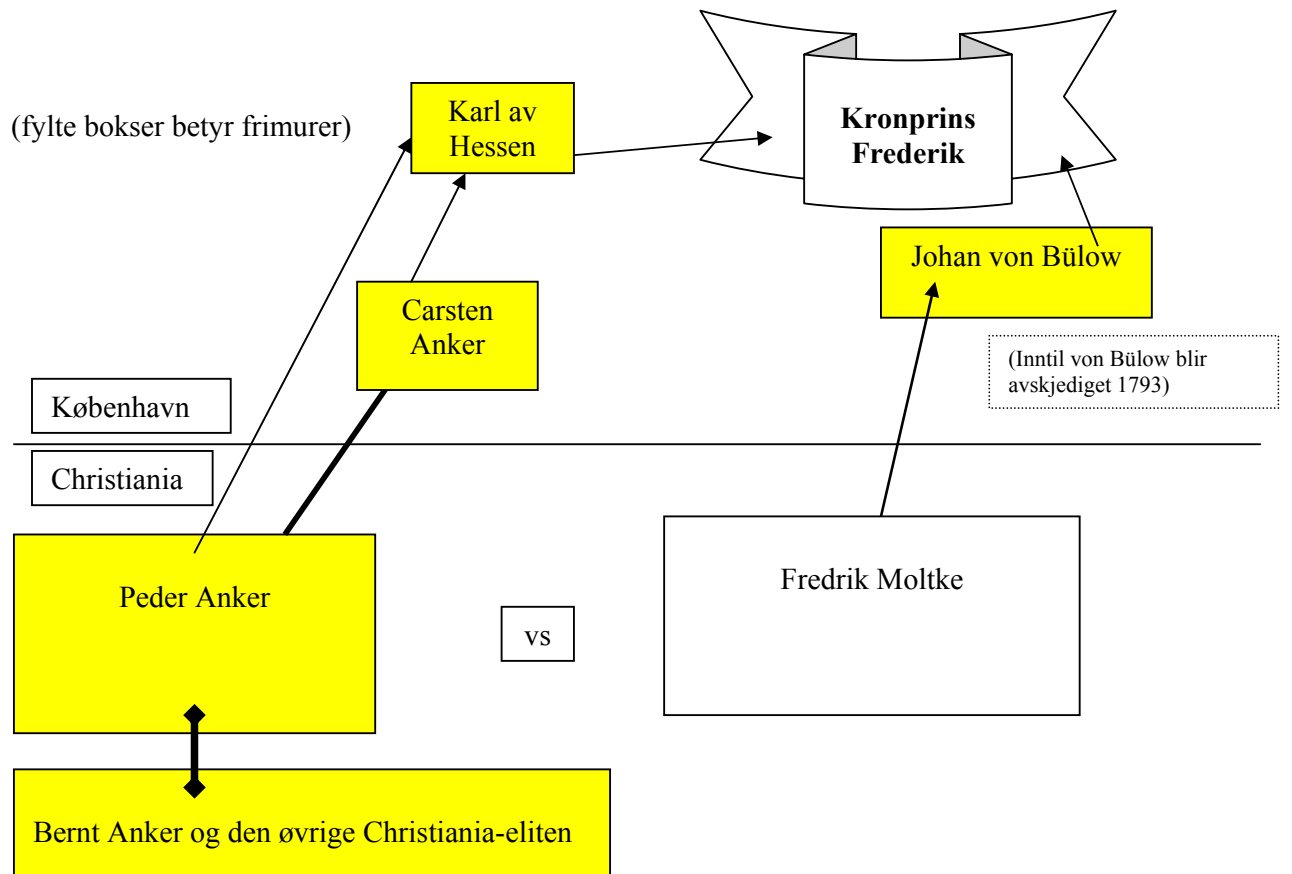
²²⁵ Jørgensen, Harald i DBL (1937), s.285.

²²⁶ Nielsen, Yngvar: “Gustav III’s norske Politik” i *HT* 2r.I (1877), s.233-234.

Modell 4

Uformelle relasjoner og mulige påvirkningsveier:

Peder Anker vs Fredrik Moltke

Konfliktene med bøndene og deres allierte

Det bød på problemer da arbeidet ble satt i gang. Bøndene hadde klare oppfatninger om hva de hadde av forpliktelser, og nye statlige pålegg som skulle iverksettes fra en embetsmann utenfor det ”ordinære” sivile embetsverket ble ikke alltid godt mottatt. Også andre så det i sin interesse å støtte bøndene. De lokale embetsmenn var avhengig av en harmonisk sameksistens og et godt samarbeid med bøndene i sitt område.

Slik var tilfellet for veiutbyggingen vest for Christiania også. Ulike interesser var med å prege konfliktene. Peder Anker var en sentral aktør i sakene, men i de senere årene kun som ansvarshavende leder. Blix og Ingier stod for den operative ledelse, og rapporterte deretter. Jeg vil fokusere på to av veiprojektene til Anker som generalveiintendant, Den bergenske kongevei og Ankerveien.

-Den bergenske kongevei

Av de første store oppgavene som Anker måtte løse, var anleggelsen av Den bergenske kongevei nok den mest prestisjetunge. Kongeveien var et lånt begrep Anker så fordelen av å benytte seg av. Begrepet var tidligere benyttet i Danmark for egne veier som kongen og hans følge skulle benytte seg av når de dro til kongens slott. Det var viktig for kongen å kunne komme seg raskt av sted med sitt hundretalls følge av vogner. Det ble derfor anlagt egne veier som ikke ble berørt av ”folkets” trafikk.²²⁷ Anker fikk 1791 kongelig resolusjon på at veien mellom Christiania og Bergen skulle gå under betegnelsen kongevei. Kongeveier skulle i utgangspunktet bare benyttes av kongelige og høyere embetsmenn²²⁸, men denne kraftige innskrenkningen kunne ikke lenger gjelde dersom veiarbeidet skulle omfatte alle veier mellom kjøpsteder og byer (se nedenfor).

Trasévalget var ikke uproblematisk for Ankers del, da veien på en eller annen måte ville komme i kontakt med hans egne eiendommer i Østre Bærum og Aker. Veistrekningen Christiania - Ringerike var nok like mye debattert i kretsen rundt Anker som lokalavisene har

---

²²⁷ Jacobsen (1998), s.24.

²²⁸ Hvattum, Harald: *På gamle vegar i Valdres* (1993), s. 40.

debattert ”Ringeriksbanen” i våre dager.²²⁹ Hans første forslag om å legge veien over dagens Nordmarka til Stubdal i Åsa, ble høflig avslått av Danske kanselli.²³⁰ Den Bergenske kongevei skulle gå over Krokskogen til Sundvollen slik den lå før utbedringene begynte. Kongeveibestemmelsene førte med seg visse standardmål som måtte oppfylles, blant annet veiens bredde. Kongeveien måtte ikke være under 8 alen bred (ca 5 meter). For at veistandarden skulle omfatte mest mulig av veinettet, arbeidet Anker for å få flest veier til å komme under definisjonen kongevei. Kanselliet godkjente forslaget hans og sendte ut en forordning om at alle veier som gikk gjennom bygdene, fra én kjøpstad til en annen, skulle anses som kongevei.²³¹ Ved denne forordningen fikk han igjennom at allmuen skulle holde sine sentrale bygdeveier i bedre stand enn tidligere. Av de saker jeg har gjennomgått, har jeg allikevel inntrykk av at dette hadde mest betydning for nye veier og ikke det bestående veinettet.

Som det lyder i instruksjonen skulle Anker innkalle allmuen for å høre hvilke innvendinger de måtte ha mot det nye veiprojektet. For området for Asker, Vestre Bærum og Østre Bærum fogderier ble det avholdt et allmøte 27. august 1792, og lensmann Østen Ringi ble satt til å stå for innkallingen.²³² Noen protokoll fra dette møtet finnes ikke, men i et brev til kanselliet skrev Anker at Asker-bøndene hadde motsatt seg å yte arbeid på veien gjennom Krokskogen. Likeledes sendte bøndene fra Asker, Vestre Bærum og Østre Bærum klageskrifter over den nye pålagte arbeidsplikten.²³³ Grunngevingen deres var at kongeveien ikke var deres ansvar, da de ikke ville komme til å bruke den. Anker på sin side stod fast ved at bøndene måtte utøve sin arbeidsplikt på 12 dager i året. Etter ytterligere korrespondanse ble veiplikten fastslått til 9 dager i året.

I et brev av 17. november 1792 kom Anker med et klagemål til kanselliet om at kanselliråd August Wilhelm Thams skulle ha forledet bøndene til å forfatte de nevnte klageskriftene. Thams var jernverkseier på Dikemark og handelsmann i Bragernes, og var i en rettstvist med Anker.²³⁴ Thams skyldte dessuten Anker penger, da han var kommet i en stor pengeknipe

---

²²⁹ Jamfør utallige oppslag i *Ringerikes Blad* i årene 1996-2002. Oppgaveskriveren var abonnent.

²³⁰ Generalveiintendantens arkiv, pk.I, del 3 og 4, og pakke II, del 6. Brevet til Danske kanselli har et bilag med en kartskisse som viser Ankers traséalternativer.

²³¹ Kongelig resolusjon av 25. mars 1791 i Generalveiintendantens arkiv, pk.II, del 6.

²³² Jacobsen (1998), s.25-26.

²³³ Kopier av korrespondanse mellom bøndene, Anker og Danske kanselli datert 1792, i Jacobsens arkiv, Bærumsamlingen.

²³⁴ “Generalkrigskommissair Peder Anker contra cancelliråd Thams: Tingsvidne sluttet”, I PA 278, pk. 92. Endelig resultat av denne rettstvisten er ikke kjent, men så sent som i 1797 kom Anker med pengekrav til Thams.

etter en av fallitt hos en av sine medborgere i Bragernes.²³⁵ Anker hadde samtidig gjort seg til fiende med storborgerskapet i Bragernes ved å offentliggjøre planer om å lage en bro mellom Bragernes og Strømsø. Dette skapte stor ståhei blant så vel i handelspatrisiatet som blant lokale embetsmenn i Bragernes. Strømsø derimot, med blant andre Peder von Cappelen i spissen, hilste forslaget med glede.²³⁶ Anker kastet en brannfakkellinn i rivaliseringen mellom de to Drammensbyene. At opplandet til Bragernes ville kunne deles med Strømsø, og at handelslinjene til Christiania for Strømsøs del ville bli bedre, var ikke i Bragernes-borgernes interesse. Stiftamtmann Frederik Moltke ble også utsatt for press i denne saken, og han ga også etter for det idet han ga Bragernes-borgerne medhold i flere av innsigelsene de hadde mot brobyggingen.²³⁷ Dette må ha vært en av de avgjørende årsakene til at Anker skulle ”ha talt høyt” og kommet med ”besværing” over Moltke i København.²³⁸

I april 1793 ble de første midlene til ny kongevei over Krokskogen stilt til rådighet, og i juni kunne arbeidet settes i gang etter mange startvansker. Foruten de arbeidspliktige bøndene, måtte 3 løytnanter, 4 underoffiserer og 33 menige soldater medvirke i arbeidet som ble påbegynt ved gården Øvre Jonsrud i Lommedalen.

Blanding av militære og bønder viste seg ikke som den gunstigste, da det ofte brøt ut krangel. Årsaken var rovdrift på bøndenes hester og dårlig kost for de militære.²³⁹ Bøndene skulle i utgangspunktet delta i arbeidet, men kunne ”kjøpe seg fri” fra arbeidsplikten ved å betale 24 skilling daglig.²⁴⁰ Det er sannsynlig at bøndene i Østre Bærum betalte seg mer fri da disse skal ha vært bedre stilt og hadde i gjennomsnitt større gårder.²⁴¹ Lommedølene skal ha vært dårligst i stand til å betale for seg, mens Vestre Bærum og Asker skal ha vært på et middelnivå. Peder Anker uttalte i et brev til Danske kanselli om allmuens betalingsevne at ”...mange have ondt for at skaffe Penge, især de som henhører til Dikemark.”²⁴² Dette kan derimot være ment som et stikk mot kanselliråd Thams på Dikemark som han var i konflikt med, og som hadde hjulpet Asker-bøndene i å forfatte en supplikk til København mot Peder

---

²³⁵ Thorson, Odd W.: *Drammen. En norsk østlandsbys historie, bind II*. Drammen (1962), s.518-519. Thams hadde investert penger i Christen Hirschmanns virksomheter i Bragernes og Konnerud. Trelastfirmaet Chr.Astrup i Bragernes gikk konkurs etter Hirschmanns økonomiske fall og selvmord i 1789.

²³⁶ Thorson (1962), s. 540-542.

²³⁷ Thorsen (1962), s. 541.

²³⁸ Daae (1864), s.91. Brev fra Moltke til Bülow, 8/12-1792.

²³⁹ Generalveiintendantens arkiv, pk.II, del 6.

²⁴⁰ GVIA, pk. 1, del 5. Brev fra Anker til Danske kanselli, 17/11-1792.

²⁴¹ Marthinsen, Liv og Harald Winge: ”Asker og Bærum til 1840” i: *Asker og Bærums historie*. Oslo (1983), s.343.

Ankers krav til deltakelse i veiutbyggingen. Thams var som nevnt i pengeproblemer etter 1789. Supplikken fikk antegnelse fra stiftamtman Moltke som heller ikke kom godt overens med Anker på denne tiden.

Arbeidet tok til sammen syv år og var ferdig i år 1800. På denne tiden ble det sendt mange klager og ytt mye motstand fra bøndene. Bonden Petter Øverland fra Østre Bærum og lensmann Østen Ringi går igjen i kildene som representanter for bøndene. For hvert år ble det innrapportert at flere bønder verken møtte opp eller betalte for seg. De verste tilfellene av manglende oppmøte viste seg i 1795-96. Da unnlot ikke bare pliktarbeidende bønder å møte, men rodeformenn oppfordret de fremmøtte til å forlate arbeidsstedet. I 1796 ble en liste på 26 uteblivende menn ført av løytnant Hiort, som var i Lars Ingiers tjeneste.²⁴³

Ulydighet ga seg ikke bare uttrykk gjennom frafall. Mer aggressiv motstand ble også vist gjennom direkte håndgemeng med ledelsen. I en rapport fra løytnant Borchgrevink fra år 1800 ble følgende nevnt:

*'Da gav han enda en grov Mund, hvorfor jeg gav mig tilstedeværende Underoffisers stokk og ville give ham et Draag, løp han paa mig og tok Stokken fra mig. (...) ...almuen adlød ham og slo krets om mig og ropte adskillige gange Hurra.'*²⁴⁴

Bondemotstanden i Norge har nok vært større og mer voldelig i andre konflikter, men bøndene vest for Christiania visste å benytte seg av et bredt spekter av motstandsmetoder i samråd med andre. Unnløstelse av forpliktete handlinger, supplikasjoner til kongen og alliansespill med øvrige medlemmer av det norske standssamfunnet var løsninger som var lettere å leve med enn opprør i Lofthus- og strilekrigstil.

-Ankerveien

I 1779 tillot Peder Anker den daværende eieren av Bærums Værk, Conrad Clauson, å oppføre en stangjernshammer.²⁴⁵ Denne ble oppført med de nødvendige bygninger ved Peder Ankers gård Fossum sør for Bogstadvannet. Tillatelsesbrevet er svært inngående skrevet og

---

²⁴² GVIA, pk. 1, del 5. Brev fra Anker til Danske kanselli, 17/11-1792.

²⁴³ Generalveiintendantens arkiv, pk.I, del 5.

²⁴⁴ "Rapport over Optrind, 19.juli – 1800," i Generalveiintendantens arkiv, pk. V, del 11.

²⁴⁵ En stangjernshammer er et anlegg for bearbeiding av råjern.

viser et ryddig avtaleforhold mellom to likestilte parter.²⁴⁶ Veirettigheter ble ikke spesifisert, men dette skyldtes antakelig at det eksisterte et veisystem og at ingen nye veier ble anlagt da. Clauson døde i 1785 og hans enke giftet seg året etter med den senere stiftamtmann i Akershus, Fredrik Julius Kaas. I 1791 solgte Kaas Bærums Værk til Peder Anker.²⁴⁷

Den svenske berg- og veimester Magnus Sköldberg som var i Ankers tjeneste på Bærums Værk, beskriver denne veistrekningen i et minneskrift publisert i Budstikken:

*'Mellem Fossum og Bærums (Værk, min anm.) fandtes ingen Kjørevei: man maatte fare 2 Mile omkring. Anker anlagde derfor en Vei, ¾ Miil lang, imellem disse Steder, over sumpige Myrer og steile Precipier; og neppe var 2 Aar forløpne, førend man færdede paa denne Vei med hvilken Eqpivage som helst. Paa samme Maade anlagdes ogsaa en bred Vei fra Fossum til Maridalshammeren, i 1 Miils Strækning, gjennem et ligesaa ulændigt Terrain.'*²⁴⁸

Denne veien er det man fra 1820-tallet kalte Ankerveien. Veien avlastet trafikken på det offentlige veinettet, og var til stor hjelp for korrespondansen mellom Bærums Værk og administrasjonssenteret på Bogstad. Veiutgiftene er ført i Bærums Værks regnskaper, og ikke i Generalveiintendantens regskap.²⁴⁹ Anker bekostet altså denne veiutbyggingen av egen privat lomme, og den skulle også tjene hans private interesser.

Veiutbyggingen gikk allikevel ikke upåaktet hen. Kanselliråd August Wilhelm Thams, eieren av Dikemark jernverk, klaget forholdet inn til kanselliet med beskyldninger om at Anker bygde veier som fremmet hans egen private virksomhet. Anker kan nok ha benyttet seg av samme mannskaper og utstyr, men skal som nevnt ha betalt arbeidet av egen privat lomme. I brevene fra Anker, virker det som om dette er en helt naturlig del av virksomheten hans.²⁵⁰ Thams har sannsynligvis også ha hjulpet bøndene i saker med sin formuleringskompetanse, i deres klagemål mot Anker (som nevnt på side 15). Klagemålet ble ledet av bonden Jørgen Ravensborg med flere. Dette er et nokså merkelig klagemål, som krever mer detaljinnsikt i

---

²⁴⁶ "Avtale mellom eieren av Bærums Værk og Bogstads eier Peder Anker", datert 1.mai 1779, i PA 278 i RA, pk. 4. Innført i pantebok 5 folio 244 for Aker Sorenskriveri. Clauson og Anker var også medlemmer av samme frimurerlosje på denne tiden.

²⁴⁷ Christensen, Trygve: *Bærumsmarka* (1988), s.23.

²⁴⁸ Sköldberg, Magnus: "Enkelt Antegnelser, henhørende til Statsminister Peder Ankers Charakteristik" i *Budstikken*, No 39-40, 9.februar 1833.

²⁴⁹ PA 278 i RA, pk. 90 og 91 (Regnskapsbøker for Bærums Værk, 1790 og 1791).

²⁵⁰ "Generalkrigskommisair Peder Anker contra cancelliråd Thams: Tingsvidne sluttet", i PA 278, pk. 92, del T.

nabosagnet enn det bønder på denne tiden normalt ville hatt og som det normalt sett ikke ville være normalt at andre utenforstående bønder skulle bry seg med.²⁵¹

Embetskjøpmannen Thams visste dessuten godt hvilke konsekvenser en beskyldning om denne type samrøre mellom offentlig og privat sfære kunne innebære. Han hadde selv blitt utsatt for en prosess fra magistratet i Christiania etter å ha blitt innehaver av to for sentrale verv i Bragernes samtidig. I følge forfatteren av Drammens historie, Odd Thorson, skulle Thams ha tiltrådt som fogd etter å ha kjøpt dette embetet i 1774.²⁵² Samme år hadde han ordnet det slik gjennom sine gode forbindelser, at han ble utnevnt som magistrat i Bragernes kjøpstad. Dette likte verken magistratet i Christiania eller stiftamtmanden i Akershus på denne tiden, Albrecht Levezau, som hadde det overordnede ansvaret for kjøpstedene i Akershus stift. Med magistratspresident Wilhelm Willumsen i spissen, ble dette påklaget til Danske kanselli, som degraderte Thams til byskriver og satte inn Christiania-borgeren og frimureren Haagen Blix som ny byfogd året etter.²⁵³

Anker valgte nå å dra til København i begynnelsen av desember 1792, for å fremme sitt syn muntlig til Kronprinsen og Danske kanselli. Stillingsinstruksen/kommandoforholdet til Ingier og Blix, supplikken fra Asker-bøndene og beskyldningene fra Thams om at Anker skulle ha bygget Ankerveien for egen vinnings skyld var grunn god nok for Anker til å reise til København. Om det var Ankers kulturelle kapital (personlige egenskaper overfor øvrigheten) eller hans sosiale kapital (forarbeidet til liason personene Carsten Anker og Karl av Hessen i København) vites ikke, men Ankers sak vant frem og Kanselliet og Kronprinsen ga ham støtte i hans syn. Det skal i den sammenheng nevnes at Johan von Bülow også var frimurer²⁵⁴ og på samme alder som Peder Anker, og det kan ha påvirket Bülows syn og handlinger i forhold til saken hvis man tar i betraktning frimurnes broderideal om å hjelpe hverandre ved behov.

---

²⁵¹ Tatt i betraktning at det er snakk om bønder i Asker og deres kunnskaper om en vei øst for Sandvika. De var mer rettet mot Bragernes som handelssted, selv om de kan ha hatt visse lokalkunnskaper om veien til Christiania.

²⁵² Thorson (1962), s.547-548. Thams etterfulgte Hannibal Lange som hadde levd over evne og tatt penger fra fattigkassen. Thams kjøpte ut gjelden til Langes kone og fikk sine medborgeres aksept i å ta over embetet på den måten.

²⁵³ Thorson (1962), s.548.

²⁵⁴ Christensen (1996), s. 99. Bülow var tatt opp i søsterlosjen Zorobabel i København.

Ankers embetsførsel og Kjerraten i Åsa

Av de senere beskjeftigelser Anker hadde med veiutbyggingen skal nevnes tilfellet med Kroksund bro på Ringerike fra 1811. Dette brobyggingsprosjektet gir ny innsikt i hvordan det sosiale nettverket til embetskjøpmannen Peder Anker kunne bli benyttet internasjonalt. I henhold til instruksen til embetet av 15.april 1791 kunne generalveiintendanten:

*'...indkomme til Cancelliet med Forslag om nye Broers Anlæg, i stedet for Sundsteder, hvor denne Forandring findes nyttig og giørlig uden at bebyrde Allmuen for meget; i saa Fald haver han ogsaa at lade medfølge Overslag paa Bekostningerne, som ved Sammes Anlæg maa, hvor de blive betydelige, søges indbragte, paa det at det hele kan tages i nøieste Overveielse, førend Approbationen derpaa afgives.'*²⁵⁵

Strekningen Sundvollen – Kroksund var en del av hovedfartsåren gjennom Ringerike og Hallingdal fogderi, og også del av kongeveien mellom Bergen og Christiania. Dette var sundsteder hvor det var en strekning på hundre meter med åpen innsjø. Planen var å lage en ny vaierbro av kjetting på denne strekningen fra Sundøya ved Sundvollen til Kroksund. På grunn av knapphet på jernressurser i Norge i disse turbulente krigsårene, fikk Anker via sine svenske kontakter ordnet en forsendelse fra Sverige på 1600 alen jernlenker. Forsendelsen ble importert tollfritt, og i privilegiebrevet fra Danske kanselli virker det nærmest problemfritt å skulle innføre jern fra en fremmed makt og ”krigsfiende” som Sverige i realiteten var.²⁵⁶

Dette privilegiebrevet er interessant på flere måter. Ikke bare rører det ved nerven i Ankers posisjon som embetskjøpmann i Christiania med omland, men også hans rolle som offentlig og privat aktør i det eksisterende nord-europeiske handelssystem. For det første er det på det rene at Anker her innførte en mengde jernlenker som tilsvarer fem slike vaierbroer. Noe svinn måtte kanskje regnes med, men ikke i en slik målestokk. Det må regnes som svært sannsynlig at jernmengden hadde et annet formål i tillegg til vaierbroen over Sundvollen – Kroksund. Igjen er vi inne på Ankers parallelle virksomheter, og koplingen mellom disse. Embetsførselen ga ofte fordeler for den private virksomheten. I denne sammenhengen gjaldt

---

²⁵⁵ “Instruction for General-Veiintendanten I Aggershuus Stift General-Krigscommissair Peter Anker,” av 15.april 1791 i i *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegiebrevve anno 1791*.

dette den største investeringen Anker måtte gjøre som trelasthandler, etter å ha vært i konflikt med handelspatrisierne i Bragernes.

Åtte kilometer nord for Sundvollen/Kroksund ligger bygda Åsa, hvor Peder Anker lot oppføre et unikt tømmertransportsystem. ”Kjerraten i Åsa”, som ble anlagt og bygget fra 1803 under ledelse av den svenske ingeniøren (og senere diplomat) Samuel Bagge, skulle frakte tømmer fra Steinsfjorden opp til Nordmarksplatået.²⁵⁷ Anker hadde rundt århundreskiftet 1800 kjøpt store skogområder i Land og Valdres for å utvide sin tømmereksport. For å kunne frakte tømmeret med vannveiene til sagene sine i Lysakerelva, måtte om lag 400 meters høydeforskjell forseres. 11 kjerrater ble anlagt i topografien i Åsa for at jernlenkene som forbandt dem kunne frakte tømmeret helt opp til Nordmarksplatået. Herfra ble tømmeret fraktet videre ned Sørkedalsvassdraget til Bogstadvannet. Transportsystemet var en kostbar investering og ble av samtiden sett på som den største enkeltinvestering gjort av en privatmann i Norden.²⁵⁸ Driften av dette anlegget var avhengig av tre faktorer: vannkraft, menneskekraft og jern. Vedlikeholdsomkostningene ble raskt store ved at jernlenkene ved flere av kjerratene ofte brast.²⁵⁹ Det er i mine øyne svært sannsynlig at jernimporten også har gått til vedlikehold av Kjerraten i Åsa.

Hvorfor måtte Anker ty til et så ekstraordinært virkemiddel som Kjerraten i Åsa? Det var en gjengs oppfatning i samtidens trelasthandel at tømmeret skulle transporteres langs vannveiene lengst mulig og så nært mulig utskipingspunktet som mulig.²⁶⁰ Dersom forholdene lå til rette, kunne han ha fløtet tømmeret ut i Tyrifjorden, ned Drammensvassdraget, ut i Drammensfjorden og ut til Sandvika. Anker skal også ha vurdert dette alternativet, men avslått det med sikte på de problemer han hadde vært involvert i med brobyggingen mellom Bragernes og Strømsø. Forholdene for å organisere transport av tømmer fra Bragernes til Lysakervassdraget var ikke den beste. Etter konfliktene han hadde vært involvert i med Bragernes-borgerne, ville få gi ham hjelp til å sette opp tømmerlenser og foreta lossing og alle de andre nødvendighetene som måtte til for å få tømmeret opp av Drammensvassdraget. Det

---

²⁵⁶ Brev fra Danske kanselli til Peder Anker av 20.august 1811, GVIA pk. IX, del 21. 1600 alen vil tilsis 1008 meter. Med datidens dimensjoner vil det tilsis en last på nærmere tyve tonn.

²⁵⁷ Begrepet kjerrat kommer fra tysk Kehr-Rad, som betyr vendehjul, og henspiller på det store skovlhjulet (4 meter i diameter) som ved hjelp av vannkraft drev kjettingen (”evighetslenken”) oppover i topografien med tømmeret heftet på.

²⁵⁸ Sköldberg, Magnus: ”Enkelte Antegnelser, henhørende til Statsminister Peder Ankers Karakteristik” i *Budstikken*, n. 39-40 av 9.februar 1833.

²⁵⁹ Frydenlund, Arve: ”Kjerraten i Åsa”. Særtrykk av *Årbok nr. 9 for Norsk Skogbruksmuseum 1978-1981*.

²⁶⁰ Thorson (1962), s. 483.

var altså liten trøst i at veien fra Bragernes til Christiania endelig var i farbar stand etter Ankers veiutbedring på strekningen Sandvika-Asker-Bragernes.

Danske kanselli nedsatte en ny utredningskommisjon i 1810 for å videreføre veiutbyggingen fra 1790-tallet. Dette ble gjort etter sterke oppfordringer fra Anker. Anker ble selv sittende i kommisjonen.²⁶¹ Et av tiltakene var blant annet å videreføre bedre brobygging rundt om i landet, og vedtaket om byggingen av Kroksund bro ble fattet her. Anker spilte igjen en sentral rolle i noe som skulle ha innvirkning både på hans embetsførsel og hans private godsdrift.

Utenrikspolitisk sett kunne jernimporten fra Sverige også være problematisk. Napoleonskrigene rundt om i Europa ga en usikker situasjon når det gjaldt hvordan alliansekonstellasjonene mellom de europeiske statene stod. Trolig har denne jernimporten kunne latt seg gjennomføre på grunn av et ønske om mer stabilitet blant de nordiske stater. Norge led under kornblokaden 1807-09. Kaperfarten var fortsatt en trussel mot handel og annen kommunikasjon for Norges del, og en elendig kornhøst 1809 gjorde ikke forholdene bedre. Danmark-Norge gikk inn i en fredsslutning med Sverige (10. desember 1809),²⁶² og jernimporten kunne være en del i et stabiliseringsforsøk mellom de to statene. Hele Ankerslekten hadde et nettverk i Sverige, gjennom familiære bånd og politiske, foreningsmessige, losjemessige og forretningsmessige kontakter. Dette kan være å overvurdere betydningen av saken, men Peder Ankers tidligere nevnte nettverk i Sverige (se kapittel 3) vil kunne ha bidratt til et slikt forsøk. Ankerne hadde helt siden svensk kongen Gustav III's regjeringstid vært mistenkt som svenskvennlige, og i tiden før og etter 1790 ble de fulgt med argusøyne av det lokale og sentrale embetsverket i Norge.²⁶³ Fra dansk side ble Ankers svenske kontakter sett på som betenkelig, men i en slik krisesituasjon som rundt 1809-11 ble Ankers forbindelser i Sverige snarere sett på som et mulig diplomatisk virkemiddel.

Gjør dette Peder Anker skyldig i et omfattende tollsvik?²⁶⁴ Peder Anker gikk inn i embetet med bestemte premisser. Som tidligere nevnt mottok ikke Anker noen gasje for sitt embete, når andre viktigere betingelser ble innfridd. Han ønsket heller at en generalveimester og en vei-adjutant skulle motta det for å kunne skjøtte de praktiske oppgavene i sine embeter. Dette ble godkjent av kongen og kanselliet, og Anker kan ha sett dette som en godkjennelse av at

---

²⁶¹ Oppnevningensbrev fra Danske kanselli til Anker 1810, i GVIA pk. I, del 2 og pk. VIII, del 20.

²⁶² Thuesen, Nils Petter: *Norges historie i tall* (1997), s. 204.

²⁶³ Nielsen, Yngvar: "Gustav III's norske Politik" i *HT* 2r.I (1877), s.233-234.

²⁶⁴ Begrepet står sentralt i: Teige, Ola: *En torn i øyet. Det store tollsviket og Inkvisisjonskommisjonen i Christiania 1705-09*. Hovedoppgave i historie, UiO, Høsten 2001, s. 10.

hans privatøkonomiske anliggender kunne kombineres med offentlig embetsførsel, en bekreftelse på at embetskjøpmannen eller den embetstilknyttede kjøpmannen var en vedvarende del av statsutøvelsen også tidlig på 1800-tallet.

Selv om kildene ikke gir et fullstendig bilde av dette, ser det ut til at Anker har betalt alt av egen lomme,²⁶⁵ slik han gjorde i forbindelse med utbyggingen av veien til Bogstad (Bogstad – Lysaker) og Ankerveien (Bærums Værk – Bogstad – Maridalshammeren). Det som fremstår som problematisk er selve tollfritaket på den mengden jern som høyst sannsynlig ble overført til vedlikehold av Kjerraten i Åsa. Dersom verdien av de om lag 320 alen jernlenker som ble brukt i forbindelse med vaierbroen på Kroksund overstiger tollverdien av den totale mengde på 1600 alen, vil man i samtidens terminologi kunne si at det ikke ble gjort noe ulovlig. Samme hva slags mistro man hadde til det sentrale embetsverkets tilsyn overfor det lokale, må Ankers betaling av hele kjøpesummen være grunnen til Kanselliets aksept av kjøpet og innførselen.²⁶⁶ Jeg mener at Danske kanselli ikke ville ha skrevet under uten selv å ha egne fordeler i overenskomsten. Så mye goodwill og direkte innflytelse hadde ikke den ”svenskvennlige” Peder Anker i København på denne tiden. Med visse unntak.

En mulig årsak til hvorfor denne transaksjonen ble legitimert av styresmaktene, er igjen å finne på aktørnivået. Underskriveren av dokumentet er den tidligere stiftamtman i Akershus, Fredrik Julius Kaas. Kaas var som nevnt medlem av St.Olaus-losjen og derigjennom en vesentlig del av det sosiale nettverket i eliten i Christiania. Situasjonen i Norge var spesielt spent i årene da Kaas gjorde sin gjeninntreden som stiftamtman i Akershus i 1809, samtidig som han ble utnevnt som president i overkriminalretten og ble medlem av Regjeringskommisjonen.²⁶⁷ Han ble sendt som fortrolig utsending av kongen, og kom tidlig i konflikt med Regjeringskommisjonens leder prins Christian August. Kaas motarbeidet prins Christian Augusts skandinaviske linje, med å oppfordre til krig mot svenskene. I følge Sverre Steen mistet Kaas mye av sin popularitet på grunn av dette og returnerte til København i 1810. Han var like fullt betydningsfull som en av kong Frederiks fortrolige, og attraktiv som en person å knytte relasjon til. Og i denne sammenheng må Peder Anker ha benyttet seg av mulighetene, da han i 1811 sendte av gårde sin henvendelse om å få importere svensk jern til

---

²⁶⁵ Ufullstendige regnskapsoverslag for årene 1809-1813 tyder allikevel på dette. Pk. 93, 94 og 253 i PA 278.

²⁶⁶ Lokalhistorikeren Jacob Jacobsen fra Bærum har i et upublisert notat ytret et motsatt syn på denne saken. Han kaller Kroksundbro-saken for ”kamouflasje” for å bruke kjettingene til Kjerraten i Åsa. Han er likevel ikke helt sikker i sin sak når han i slutten av notatet uttaler: ”Dokumentet har seks underskrifter! Men lot ikke alle sig lure? Han brukte disse jernlenker til Kærraten sin!” (Fra Jacobsens arkiv i Bærumsamlingen.)

brobyggingen og til Kjerraten i Åsa. Privilegiebrevet nevner at Danske kanselli hadde vært i nøye samtaler med Generaltollkammeret om saken før vedtaket ble gjort.²⁶⁸ Saken om jernimporten viser at det sosiale nettverket kunne spille en rolle også i utenrikspolitiske disposisjoner, eller mer riktig at det sosiale nettverket kunne være et middel til å utnytte utenrikspolitiske situasjoner. I tillegg viser det at den danske statsmakten representert ved kansellipresident Kaas, fortsatt godtok at embetsutøvere kunne kombinere sin private virksomhet med embetsutøvelsen. Hvorvidt dette skyldtes de særskilte forholdene i 1811 eller at Peder Anker fikk unntaksvis tillatelse kan jeg ikke belegge videre. De som nøt godt av slik tillatelse kunne i hvert fall fortsette å blande sammen sine private interesser og offentlige oppgaver. Webers idealtilstand for uavhengig og uegennyttig embetsutøvelse var altså ikke et konsekvent ideal innen det dansk-norske embetsverket så sent som i 1811.

Komparative eksempler på veikonflikter og avsluttende betraktninger

At det kunne oppstå konflikter, hadde vært kjent fra tidligere veiutbedringsarbeid. Konflikter oppstod mellom embetsmenn og bønder, og mellom ulike embetsmenn. En liknende uenighet som den mellom Anker og Moltke fant sted flere ganger før deres tid. I Bergen i 1732 ville ikke daværende generalveimester Carl Emil Lützow følge ordre fra stiftamtmanden i Bergen, Ulrik Kaas. Lützow mente hans instruks gjorde ham uavhengig av stiftamtmandens disposisjoner. Videre kom det til tvist mellom generalveimesteren nordafjells Nikolai Frederik Krogh og amtmanden i Nordre Bergenhus i 1773 Magnus Theiste, i samband med oppføringen av en bro i Lærdal. Krogh og Theiste var ansett som sideordnede, men uklarhet/uenighet i oppfatninger av ansvarsfordeling har antakelig spilt inn. Veiforholdene i grevskapet Jarlsberg skal også ha skapt konflikter før og etter Ankers innsettelse som generalveieintendant.²⁶⁹ Grevskapene var egne juridiske områder, og Jarlsberg var det helt til adelskapet ble opphevet 1821. Men ikke bare den lokale øvrighet var misfornøyd med veiutbyggingen. Bøndene i Lærdal var svært misfornøyd med de forpliktelser Christopher Johannes Hammer påla dem rundt 1800.²⁷⁰

---

²⁶⁷ Steen, Sverre i *NBL* bind VII (1936), s.178-179. Flertallet av medlemmene i Regjeringskommissjonen var frimurere.

²⁶⁸ Privilegiebrev fra Danske kanselli til Peder Anker av 20.august 1811, GVIA pk. IX, del 21.

²⁶⁹ Y. Nielsen: "Det norske veivæsen før 1814", s.252-254, i: *HT* IV-1.4 (1877).

²⁷⁰ Davidsen (1996).

Allikevel har jeg inntrykk av at antall konflikter steg drastisk da Anker og hans menn skulle sette sine ambisiøse veiplaner ut i live. Det var ikke bare rundt Christiania det skjedde. Anker møtte stor motstand med forsøkene på brobyggingen mellom Bragernes og Strømsø. Broen ble ikke fullført før i 1811.²⁷¹ I Vestfold møtte han motstand fra grevskapene som ikke ønsket å la seg underlegge Ankers veimyndighet. Også bondebefolkningen var uvillig i dette området.²⁷² I Hønefoss skjedde det samme på brobyggingsfronten. Krangler med det lokale kjøpstadsborgerskapet og embetsverket, førte til at det ikke kom noen ny bro her før etter storflommen i 1860.²⁷³ Lars Ingier hadde problemer med bøndene på Hadeland og måtte sette inn offiserer som veiinspektører der for å fart på arbeidet.²⁷⁴ Løytnant Krohn som tjente under Lars Ingier hadde like store problemer med bøndene i Valdres som løytnant Borchgrevink hadde med bøndene i Bærum.²⁷⁵

Som vi har sett var ikke veiutbyggingen rundt 1800 noen enkel affære. Flere aktører fra ulike deler av standssamfunnet så sin interesse i å motarbeide veiarbeidet. Jeg vil kort gå igjennom interesseperspektivene for de enkelte gruppene som tidligere i oppgaven:

-Bøndenes interesser

Bøndene hadde fra tidligere tider drevet med kontinuerlig veivedlikehold. Dette ble ikke mindre viktig på 1700-tallet hvor bønder så større verdi i å drive handel enn tidligere. Det var en egenverdi i å opprettholde et godt veisystem også for bøndene. Men bare til en viss grad. At ekstraordinær veiutbygging kom i tillegg til det normale veivedlikeholdet ble sett på som et ekstra åk i tilværelsen. Allikevel var ikke denne perioden på slutten av syttenhundretallet preget av mange ekstra statlige byrder, kanskje med unntak av ekstraskatten i 1762. Skattenivået var dessuten jevnt. En ren nytteverdi lå det for eksempel i at husmenn og bønder med lavere jordbruksinntekter kunne kjøre malm og jern for verkseierne.²⁷⁶ Dette kunne skape et interesseskille blant bøndene vest for Christiania. Blant de mest utholdende og aktive motstanderne til veiutbyggingen finner vi storbønder som Petter Øverland.

---

²⁷¹ Thorson (1962), s. 543.

²⁷² Rian, Øystein: *Vestfoldshistorie. Grevskapstiden 1671-1821* (1980), s. 269-270.

²⁷³ Bjørcke, Erling: "Hønefoss-bruene i eldre tid", s.26. I *Ringerike*, 1933/34.

²⁷⁴ Johannesen, Finn Erhard: "Lars Ingier – offiser, generalveimester og brukseier," s.25. *Selskapet for Ljans Vel. Årsberetning og regnskap for 1993 vellets 104. arbeidsår.*

²⁷⁵ Hvattum, Harald: *På gamle vegar i Valdres* (1993), s.70-73.

²⁷⁶ Marthinsen og Winge (1983), s.269.

Man kan spørre seg om geografisk posisjon hadde innvirkning. Å være så nær sentrum i periferien, det vil si så nær sentrale kjøpsteder (Bragernes), aktive næringsområder (som jernverksområdene og trelasteksporterende områder som Dikemark, Bærum og Lysaker) og selve Christiania, vil kunne ha påvirket mobiliseringsevnen, eller det politiske nivået til bøndene. Jeg snakker her mer om mulighetene til å delta i ”det politiske liv” for bøndene, med supplikkvesenet, alliansemulighetene og nærheten til ulike embetsinstanser. Samarbeidet med August Wilhelm Thams kan tyde på det.

I en periode med få strukturelle ekstraordinære byrder kunne bøndene ha bedre muligheter til å opparbeide seg flere ferdigheter i det politiske liv, i tillegg til en mer industriøs tilnærming til produksjon og handel. Her spilte også den sedvaneorienterte rettsoppfatningen inn. Bøndene hadde egne oppfatninger om hvilke forpliktelser de hadde i veiarbeidet i henhold til hva de hadde utført av arbeid tidligere (i tiden før Anker ble generalveiintendant) og tradisjonsbunden sedvane (over lengre tid).

I tillegg kan regionale interesser ha spilt inn. Peder Anker gjorde seg ikke til venns med bøndene fra begynnelsen av og fikk erfare konsekvensene av det. Lokale embetsmenn som lensmann Østen Ringi og sogneprest Johann Vogelius bidro til å forsterke motstanden med sin sosiale og kulturelle kapital fra sin embetspraksis. Bøndene ble allikevel utelatt fra mange av beslutningsprosessene og var prisgitt den enkelte alliansepartners dyktighet og ferdigheter. Så stort var fortsatt skillet mellom bøndene og de øvrige standsgruppene.

-Storborgernes interesser

Her er det viktig å skille mellom ulike grader av involvering i veiutbyggingen og grader av utbytte. Naturligst er det også å skille mellom Peder Anker og alle andre. Alle storborgere med tilstøtende gårder til veiorder hvor utbedring skulle skje, måtte betale en avgift. Peder Anker måtte betale mest av alle i Aker og Østre Bærum som den største eiendomsbesitteren.²⁷⁷ De hadde dessuten størst nytte av et godt veisystem for tømmertransporten, så lenge man ikke kunne benytte seg av vannveiene. Dette var en interesse de delte med den delen av bondestanden som påtok seg denne type arbeid, som oftest husmenn, leilendinger og mindre velhavende bønder. I trelasthandelens glansperiode på slutten av syttenhundretallet og begynnelsen av attenhundretallet, ble mer og mer av kjøringen betalt kontant. Men i forbindelse med kongeveiene og de øvrige veiene som ble utbedret ble

det påpekt at tømmerkjøringen ville bli straffet dersom de brukte kjøreredskaper som ikke var tillatt.²⁷⁸ Transporten på veiene måtte gjøres med omhu så ikke slitasjen ble for stor, men også slik at man unngikk bøter. For stor slitasje ville igjen kreve ytterligere utbedringer som var kostnadskrevende.

For Peder Anker måtte dette ha vært et ekstra stort dilemma. Hans offentlige embetsinteresse, veiutbedringen, kom i konflikt med hans private interesser, trelasthandelen. Dette var grunnen til at han søkte Danske kanselli å utbygge en kanal i 1800²⁷⁹ og dels grunnen til oppføringen av Kjerraten i Åsa. Embetsmannen og trelasteksportøren Peder Anker hadde stor interesse i at veiutbedringen fant sted. Ankerveien ga bedre transportmuligheter mellom jernproduksjonen på Bærums Værk og jernforedlingen på Maridalshammeren ved Kirkebye. Den bergenske kongevei ga ham bedre transportmuligheter til Kjerraten i Åsa og skogene i nordre del av Nordmarka og Krokskogen. Drammensveien kunne gitt ham mulighet til å frakte tømmer fra Bragernes til sagene i Lysakerelva om ikke det personlige forholdet mellom ham og Bragernes-borgerne var så dårlig. Men den pre-kapitalistiske ånden blant trelastpatrisierne år 1800 lignet nok på den kapitalistiske av i dag, hvor egne inntekter var jobb nummer 1. I mot dette fungerte sosiale nettverk, hvor de som hadde sterke bånd til hverandre behandlet hverandre i henhold til en akseptert kode, slik frimurerne gjorde. Thams stod utenfor og hadde kun egne (økonomiske) interesser å forsvare.

-Statens interesser

Også her må det gjøres interne skiller. Den sentrale kongstanke (kronprinstanke) var å utbedre veinettet i Norge for at kongelige, embetsmenn og post kunne transporteres raskt og effektivt, at eventuelle tropper kunne forflyttes likeså og at skatteoppkrevingen ble effektivt og forutsigbart utført. Ingen kunne motsi dette innen det eneveldige Oldenburgmonarkiet. Men fortolkningen av utførelsen var gjenstand for debatt i København, Christiania og i lokalsamfunnene. Selv om det også i København kunne være interne stridigheter mot en slik satsing i Norge, oppfatter jeg det slik at København i all hovedsak talte med en stemme i veisaken.

---

²⁷⁷ GVIA, pk. 1, del 5. Brev fra Anker til Danske kanselli, 17/11-1792.

²⁷⁸ Bull, Edvard: *Akers historie* (1918), s. 252.

²⁷⁹ Koht, Halvdan i *NBL* (1923), s. 188.

Christiania var domenet til den øverste embetsmannen i Norge, stiftamtmanden i Akershus. Hans rolle kunne ha et stattholder/vissekonge-preg til tider og hans disposisjoner hadde stor autoritet og integritet innen statsadministrasjonen i Norge. De vekslende personlige forholdene til den sosiale eliten i Christiania, kunne gi en viss uforutsigbarhet i statsadministrasjonen.²⁸⁰ Man måtte ha et godt forhold til ham for å få ting gjennomført. Stiftamtmanden kunne velge etter eget forgodtbefinnende hvilke parter han ønsket å støtte i en konflikt innen rimelighetens grenser. Peder Anker kan ha gjort et dårlig forarbeid i så måte ved å trække Moltke på tærne, men var også skadelidende av at broren Bernt tidlig markerte familien Ankers motstand mot den nye stiftamtmanden i 1789.

Men Ankers nettverk i København så vel som i Christiania var så sterke og innflytelsesrike at selv stiftamtmanden fikk store problemer med å komme på kant med dem. Forskjellene mellom Moltke og Kaas var store. Kaas valgte å spille på lag med den sosiale eliten og øke sin sosiale kapital på denne måten, mens Moltke i større grad stolte på sin allerede ervervede sosiale kapital i Christiania og sin kulturelle kapital.²⁸¹ Moltke kan i så fall stå nærmere Max Webers ideal-embetsmann, som jeg allikevel ikke tror fantes innen statsadministrasjonen i Oldenburgmonarkiet (mer om dette i avslutningen).²⁸²

Mellomnivået blant embetsmennene i dette saksfeltet er etter mitt skjønn den mest ”Weber-profesjonelle” i veisaken. Jeg kan ikke finne at noen av sorenskriverne eller fogdene som var involvert har søkt å gavne seg selv. At de fleste fogder hadde hatt sin aspirantperiode i Rentekammeret og at sorenskriverne på denne tiden utelukkende hadde juridisk embetseksamen, kan ha vært sentrale årsaker. I tillegg var deres mellomposisjon slik at de ønsket mest å ha et godt forhold til begge nivåer, amtmann/stiftamtmand over, og lensmann under. Jacob Aars og Poul Bukier er etter mitt syn gode eksempler på dette.

De næreste lokale sivile og kirkelige embetsutøvere mener jeg har hatt større interesser i å støtte bondestanden i deres konflikter, selv om de også har sett verdien av et godt utbygd veinett. Da både prester som Johann Vogelius og lensmenn som Østen Ringi hadde egne gårder i det berørte lokalsamfunnet, var det naturlig at disse så fellesinteresser med bøndene.

---

²⁸⁰ Jeg har her brukt to ulike tilnærminger: Full involvering (Scheel og Kaas) og delvis involvering (Levezau og Moltke i sin første tid i embetet) i det sosiale liv i Christiania.

²⁸¹ Moltke snakker mye om ”embetsmannsdyder” og ”uegennyttighet” i sin korrespondanse med Johan von Bülow (Daae (1864)).

²⁸² Weber, Max: *Makt og byråkrati* (Oslo, 2000), s. 109-115. Moltke var på den annen side involvert i og godtok flere embetskjøp som stiftamtmand i Kristiansand stift (Daae (1864), s.26).

Konflikten mot ”noe nytt utenfra” ble derfor av lokal-regional art. Når ikke sorenskriveren eller fogden involverte seg direkte, ga dette de lokale embetsutøvere mer spillerom i forhold til egne interesser. Disse statens menn som var nærest lokalsamfunnet, tok samme rolle Palludan gjorde i eiendoms- og ressurskonfliktene i Nordmarka tidligere. Palludans mer perifere sorenskriveri og den tettere kontakten med lokalbefolkningen gjorde at han, som det jeg kalte mellomnivå var nærmere bondestanden enn sine kolleger i nærheten av Christiania.

Oppsummering

Det er i dette saksfeltet vanskeligere å se felles standsinteresser innen en definert stand. Samfunnet i årene før og etter århundreskiftet var mer komplekst enn det på 1750-tallet, og interessefellesskapet gikk på tvers av ulike stender. Bøndene var fortsatt avhengig av en alliert veileder som talte deres sak, for å kunne vinne frem. Fortsatt var resultatet mer forsinkelse eller trenering enn reell endring av vedtak og prosesser. Bøndene var utelatt av flere sosiale arenaer, men opparbeidet seg kunnskaper annet steds hen. Deres sosiale og kulturelle kapital hadde økt gjennom mer formalisert og profesjonell statsforvaltning og et høyere alfabetiseringsnivå.

Christiania-elitens representanter og deres allierte vant også her fram selv om konfliktnivået var noe annerledes enn i eiendoms- og ressurskonfliktene i Nordmarka. Christiania-elitens mann Peder Anker ordnet først premissene for sin egen embetsførsel, ved bruk av sitt familiære nettverk, elitenettverket i Christiania og relasjonene til København. Deretter kunne han forvalte sitt embete så uavhengig eller partsorientert han ønsket med det øvrige embetsverkets velsignelse. Dette gjaldt for hele veiutbyggingen, med unntak av opposisjonen fra Moltke. Selv om Moltke forsøkte å stagge Anker i allianse med Bragernes-borgerne (spesielt Thams) og Asker- og Bærumsbøndene og de næreste embetsutøverne her, fikk Anker utføre sitt veiarbeid etter egen vilje i overveiende grad. Som vi så hadde møtte Anker motstand i forhold til sin veibygging som nyetablert godseier på Bogstad og var til og med tapende part. Dette endret seg ettersom Anker tilegnet seg kulturelle kapital gjennom kunnskap om sitt nærmiljø, og sosial kapital ved å stifte nødvendige allianser. Anker oppnådde så stor ”kapitalforøkelse” i alle kategorier at hans potensiale for å vinne i kommende konflikter økte kraftig. Dette så vi i forhold til hans offentlige veiarbeid med private interesser.

Avslutning

Vi har så langt sett ulike eksempler på hvordan allianser og uformelle relasjoner kunne ha betydning for hvordan konflikter ble løst i og rundt Christiania i perioden 1750-1814. Som et utgangspunkt tok jeg for meg de sosiale gruppene bønder, borgerskap og embetsmenn og så på rammebetingelsene for deres muligheter til å drive politisk påvirkning. Disse klassiske konfliktlinjene mener jeg ikke gir et riktig bilde av situasjonen. Begrepet Christiania-eliten mener jeg kan gi et mer dekkende bilde. Avslutningsvis vil jeg nå summere opp noen av poengene som har kommet frem i oppgaven.

Betydningen av gode allianser med ressurssterke personer

Som eksemplene har vist er det vanskelig å finne en rød tråd i hvordan de sosiale gruppene samhandlet i forhold til hverandre lokalt. Tar man utgangspunkt i bøndene, allierte de seg med en tidligere embetsmann i forbindelse med Stubdalsforliket, mens de søkte å løse saken om Timannsstykket på egen hånd. I forbindelse med veiutbyggingen til Peder Anker søkte de allianse med forskjellige aktører, men som oftest andre autoriteter med tilknytning til lokalsamfunnet. Sognepresten Vogelius, Bragernes-patrisieren Thams, og lensmannen Ringi spilte mye av samme rolle for Asker- og Bærumsbøndene, som den gamle sorenskriveren Palludan gjorde for ringeriksbøndene, selv om sakene var substansielt forskjellige. Den førende representanten for bøndene har på ingen måte vært en uinteressert part i forhold til den saken konflikten gjelder. Enten som del av gruppen vedkommende har representert, og/eller som person som har hatt økonomiske fordeler av å støtte bøndene i deres syn. Thams var nok den eneste som ikke kunne identifisere seg med bøndene, men alle ville kunne få utbytte dersom motstandsprosessen førte frem, enten gjennom mer ressurser, eller mindre pliktarbeid. For Thams innebar det at Peder Anker fikk enda flere byrder å hankes med i tillegg til den prosessen han hadde gående mot ham. Det vil være riktig å si at det altså var

mer enn kun de sedvanerettslige betraktningene som var årsak til at bøndene og deres representanter gikk inn i en konflikt med en annen sosiale gruppe. Mot den kompetansen (kulturelle kapitalen) vedkommende representant kunne tilby, fikk representanten/alliansepartneren ta del i det potensielle utbytte som kunne komme.

Annerledes var det for storborgerne og embetsstanden. I mine øyne var det i overveiende grad slik at disse var å regne som en sosial gruppe. Like interessesfærer og likheter innen det sosiale liv gjorde dem til en sammensveiset elite. Den fysiske avstanden til sentralmakten og lave antallet mennesker, gjorde også at både eliten innen embetsstand og borgerstand kunne forenes i en elite, Christiania-eliten. Da flere var både embetsinnehavere og kjøpmenn samtidig ble samkvem mellom de to sosiale gruppene sett på som akseptabelt. Frimurervesenet var et ytterligere bidrag til å skape en elite med tette bånd innad, og som i tillegg hadde et omfattende nettverk med svakere bånd rundt om i sin region, i Oldenburgmonarkiet for øvrig og til det nordeuropeiske handelsnettverket de var en del av. ”Broderånden” blant frimurerne gjorde at disse båndene som i utgangspunktet var svake, ble sterkere gjennom de felles idealer og retningslinjer de hadde. En person i Christiania kunne dermed vente seg gjennyttelser fra ”brødre” i kollegiene i København, i handelshusene i London eller i regionale embeter på landsbygda. Videre må den symbolske makten i å være del av et slikt nettverk ha vært stor. Like viktig som de konkrete tjenester man kunne vente seg av sine medbrødre ved behov, var omgivelsenes oppfatning av den mulige makten som lå i eliten. Frimurervesenet med sine prinsipper om lukkethet, eksklusivitet og troskap, bygget opp under dette symbolske maktfundamentet.

De som ikke så seg selv som del av eliten kunne ikke regne med å få fullstendig medbestemmelse i Christiania. Det politiske, økonomiske og sosiale livet var såpass innvevd blant Christiania-elitens medlemmer, at det var vanskelig å opptre på en arena uavhengig av en annen. Var man ikke del av det uformelle nettverket hadde man mindre mulighet til å lykkes i det formelle. Det var på denne måten Kaas viste seg som en mer vellykket stiftamtman enn Levetzau. Selv om nettverkene endret seg over tid, konsoliderte nettverkene makten blant Christiania-elitens medlemmer ved at samholdet ble styrket. Liten grad av nyrekruttering og et i utgangspunktet lite antall mennesker har gjort at samholdet var sterkt.

Hegemoni i harmoni?

Jeg har så langt argumentert for at det fantes en helhetlig elite av ledende embetsmenn og kjøpmenn, og at denne eliten hadde et makthegeemoni i Christiania. Var dette hegemoniet av en harmonisk karakter?

Legitim makt?

Først vil jeg ta opp igjen tråden fra begge sakseksemplene mine og spørre om det var en allmenn oppfatning at representantene for Christiania-eliten forvaltet legitim makt i og rundt Christiania. Jeg forsøkte tidligere å vise til forskjellene mellom bøndenes, kjøpmannsstandens og statsutøvernes rettsoppfatning. I forbindelse med allmenningsrettighetene i Nordmarka og Stubbalsforliket, forelå det en annen oppfatning av de uskrevne, sedvanerettslige rettighetene til allmenningen blant bøndene enn hos familien Leuchs representanter og hos de statlige representantene. Et annet rettsgrunnlag lå dermed i bunn hos bøndene, noe som tilsier at det ikke var et ”legitimt herredømme” i Webersk terminologi. Det samme gjaldt for bøndenes oppfatning av hva som var rett andel pliktarbeid i forbindelse med veibyggingen vest for Christiania. Her la bøndene og deres representanter også til grunn hva som var å anse som ”rettferdig” i tillegg til sedvanen.

Allikevel ble det i liten grad noe opprør å snakke om. Dette tror jeg henger sammen med de norske bøndenes opplærte kompetanse i å være politiske aktører, i mangel av en godseier eller adelsmann som ville ha representert dem politisk. Som vi så skaffet de til veie egne representanter eller gikk i allianser med andre for å løse konflikten. Deres underlegenhet på kulturell kapital (formulerings- og prosesskompetanse) ble kompensert med lokal sosial kapital (evne til å alliere seg og å finne og ta kontakt med andre parter som kunne tjene på alliansen). Til videre undersøkelser kan det være interessant å diskutere om grunnen til at de norske bøndene ikke gikk mer til opprør var at de så dette ”illegitime herredømme” hos eliten mer som en invitasjon til å gå til sivilisert konflikt innenfor eneveldets premisser (gjennom rettsprosesser lokalt og supplikkesvesenet sentralt) i stedet for mer åpent opprør. Kanskje ligger det her allikevel et harmonisk element i forskjellene i rettsoppfatning?

Hvem var statsmakten?

Et annet problem som jeg kan se spore til i oppgaven min er en til tider sprikende statlig myndighetsutøvelse. Formell makt har ikke vært ensbetydende med reell makt grunnet den uformelle maktens store betydning. Makten har vært svært personavhengig og sentralmakten har ikke brydd seg med hvordan denne uformelle tilpasningen til den lokale eliten har funnet sted. Kongen/kronprinsen/regjeringen var ikke alltid samstemt med alle i kollegiene i København. Stiftamtmenn/amtmenn i Norge var ikke alltid samstemt med sorenskrivere og lensmenn lokalt. Med utgangspunkt i det høyeste embetet i Christiania, stiftamtmannen i Akershus, vil jeg foreløpig si (selv uten å ha gått systematisk gjennom arkivene) at det var store forskjeller i hvordan disse embetsinnehaverne forholdt seg til den etablerte eliten i byen. Jeg vil også si at dette har direkte betydning for suksesskriteriene for hvordan vedkommende løste oppgaven. Mer intim tilpasning på elitens premisser ga bedre informasjonsflyt og gjensidig overvåking, og igjen et mer et harmonisk liv i stiftet eller i byen.

Det sivile embetsverket viste også til tider en inkonsistens ved å ikke opptre forutsigbart i alle ledd. Som vi så i forbindelse med Stubbalsforliket ble et kongelig reskript fra Rentekammeret ikke tatt hensyn til av de lokale utøverne av statsmakten. Kongelige reskripter skulle i utgangspunktet være uttrykk for enevoldsmaktens direkte styring, men ble i dette tilfellet tilsidesatt til fordel for en rettsfortolkning fra en fagspesialist og en prokurator som jobbet for en av de ledende (stor-)kjøpmannsslektene i Christiania. Vi så også at en fagspesialist (generalkonduktør Hammer i Akershus stift) ignorerte en overordnet fagspesialist (generallandmåler Knoph) i rettsfortolkning, noe som gikk stikk i strid med Oldenburgmonarkiets rangordningssystem. Vi så videre at en ad hoc-embetsmann (generalveiintendant Anker) fikk utvidede fullmakter i forhold til det ordinære sivile embetsverket (stiftamtmann Moltke) i veisaken. Vi så dessuten at den samme ad hoc-embetsmann fikk importere jern fra et fiendtlig land med sin venns/medbroders velsignelse (kansellipresident Kaas). I alle disse sakene vil jeg påstå at de uformelle relasjonene, om det så har vært patron-klientforhold, vennsrelasjoner, frimurervesenet eller slektskaprelasjoner, har hatt avgjørende betydning. Der det formelle styringsverket kom i konflikt med seg selv, var uformelle relasjoner avgjørende for hvilken part som kom seirende ut. Den part som hadde størst sosial kapital og som hadde de riktige nettverksrelasjonene ville avgjøre konflikten til sin fordel.

Frimurervesenet – sentral kontroll eller byelitens sosiale indoktrinering?

Jeg har nå foreslått at frimureriet som sosial institusjon kunne ha stor innflytelse på maktutøvelsen i Christiania, som en forsterkende effekt på allerede eksisterende uformelle sosiale relasjoner. Hvordan så staten på dette? I og med at flere sentrale embetsutøvere tok del i losjevirkksomheten kan det ikke ha vært snakk om undergrunnsvirksomhet. Det ble dessuten vist til at kong Frederik V var tilstede under opprettelsen av Norges første losje. Men hvordan sammenfalt frimureriets visjon om fullbyrdelsen av skaperverket, *instauratio magna*, med Oldenburgmonarkiets politiske planer? Kunne det påstås at frimurernes filosofi undergravde enevoldsstatens maktfundament? Her kunne det være en spire til konflikt mellom storkjøpmannsrepresentantene og embetsmennene. Mens embetsmennene ville påpeke sammenfallet på et ufarlig og abstrakt plan, ville en mann som Bernt Anker med vanlig ydmyk tone påpeke at den moralske forbedringen av samfunnet nettopp ikke var statens oppgave, da denne verken hadde tid eller kunnskap om dette (jfr. kapittel 3). Hvilken stilling embetskjøpmennene og de sterkt embetstilknyttede storkjøpmennene tok var avhengig av den enkeltes skjønnsutøvelse og egeninteresser, men en mellomstilling er sannsynlig.

Men alle ble ikke med i frimureriet, og staten kom ikke alltid seirende ut når frimurere hjalp hverandre. Slik en eventuell forbindelse mellom generalkonduktør Hammer og Morten Leuch ga seg utslag, tapte staten potensielle inntekter/ressurser på at Leuch-familien ble tilkjent eiendomsrett for mer enn sirkumferensområdene som hørte til hver av plassene i Nordmarka. Jernimporthandelen til Peder Anker med Frederik Julius Kaas' velsignelse, skjedde med en stat Oldenburgmonarkiet teknisk sett var i krig med. Egeninteresser kunne altså forekomme hvor statens interesse ble skjøvet vekk som sekundært.

Det er mulig at planen med statlig tilstedeværelse i frimurerlosjen i Christiania var at den skulle kunne føre en viss kontroll med hva som skjedde på det uformelle planet i byen, men at kontrollen ble svekket etter hvert som de nye norske storborger- og/eller embetsmannsslektene tok over styringen i losjen. Måten senere stiftamtmenn har forholdt seg som medlemmer på, må ha vært en balansegang mellom full deltakelse og nøytralitet. En allmenn aksept fra statens side i prinsippet om at losjen skulle ha en moralsk samfunnsopdrager-rolle ville i alle fall kreve medbestemmelse og styring fra sentrale embetsutøvere. Kanskje dette var Frederik Julius Kaas' ambisjon med å involvere seg tungt i det norske frimureriet i Christiania? Ulempen var at han på den måten også legitimerte de

uformelle overenskomster som han ikke hadde kontroll med og som ikke alltid gikk i statens favør.

Dette leder videre til det mer generelle poenget om hvem som tjente mest på at makten i Christiania var samlet i en gruppering, og at statens lokale utøvere var del av eliten. Harmonien kan ligge i at sentralmakten stolte på de embetsutøverne som tok del i eliten, og at deltakelse var en stabiliserende faktor i Christiania.

Jeg har ikke hatt som ambisjon å gi eksakte svar på det problemstillingene har spurt om i denne oppgaven, men tror at argumentene om relasjonenes betydning for samhandlingen har kommet styrket ut. Som tittelen sier har oppgaven hatt til hensikt å gi et innblikk i en tid hvor Norge var styrt av elitene i de store stiftsbyene (deriblant Christiania) i samspill med sentralmakten i København, et samspill hvor formell maktforskyvning kunne kompenseres med uformell maktutøvelse av den lokale eliten. Jeg mener å ha vist at uformelle relasjoner har spilt en vesentlig rolle, og at frimureriet som et spesielt sterkt bånd har forsterket det sosiale nettverkets betydning blant Christiania-eliten i perioden 1750-1814.

Vedlegg

Medlemsfortegnelse over losjen St.Olaus til den hvide Leopard i Christiania (1757-1814).

<u>Oppt.tid</u>	<u>Navn</u>	<u>Tidl. oppt./tj.</u>	<u>Født</u>	<u>Livsstilling ved intræd.</u>	<u>Død</u>	<u>Anmærkninger</u>
1744, 3/6	<u>Logens Stifter 1749</u> Grev Dannsekjold-Laurvig, Christian Conrad	(St.M)	1725	Kom.Kaptein	1783	Admiral
	<u>Logens Restauratores</u> (18/2-1757)					
1750, 5/1	1. Brockenhuus, Ove Fredr.	(St.M.)	1717	Gen.-Adjutant	1794	Gen.-Løitn.
1746, 30/6	2. Elieson, Morten Leuch	(St.M.)	1724	Ass. i O.-Hofr.	1763	Brugseier
1744, 31/5	3. Burensund, Abr. Sund.	(Zor.)	1715	Ass. i O.-Hofr.	1782	
1749, 20/5	4. Holter, Peder	(Zor.)	1723	Student	1786	Brugseier
	5. Leuch, Morten Pedersen		1732	Kjøbmand	1768	Godseier
1748, 14/2	6. Hiort, Johan	(St.M.)	1720	Fuldm. i Rentekam.	1782	Sorenskriver
1750, 2/11	7. Tank, Niels Karstensen	(Frankrike)	1727	Kjøbmand	1801	
	8. Neptunus (ubekjendt)					
	<u>Ordinært optagne efter Restaurationen</u>					
1757, 19/2	Heggelund, Isak Petersen	(tj. Broder)		Tj. hos Brockenhuus		
1757, 19/2	Frogner, Claus	(tj. Broder)		Tj. hos Elieson		Kbmd., Stadskapt.
1757, 1/3	Luther, Martin (udenlandsk)			Ubekjendt		Forlod Chr.a. 1758
1757, 1/3	Steen, Laurits Christian			Ass. i O.-Hofr.		
1757, 1/3	Steen, Niels P.			Kbm., Frederikshald		
1757, 1/3	Petersen, Rasmus	(tj. Broder)		Tjener		
1757, 1/3	Berlin, August Wilhelm			Doktor		
1757, 15/3	Leuch, James		1736	Sekretær	1762	Justitsraad
1757, 15/3	Møller, Peter Chr.			Reg.Kvarterm.		Kryds.-Toldinsp.
1758, 7/10	Stockfleth, Hannibal de		1733	Hofjunker	1771	Magistratspræs.
1759, 22/3	Larsen, Even	(tj. Broder)		Tj. Hos Stockfleth		
1759, 5/5	Storm, Caspar Herman	(St.M.)	1718	Amtmand	1777	Stiftamtmand
1759, 5/5	Risoliere, Isac			Kbmd, London		
1759, 5/5	Aall, Niels jr.			Skibskapt.		Kbmd., Porsgrund
1759, 20/9	Cold, Isac Andreas	(St.M.)	1716	Dr.jur., Just. i O.H.R.	1761	
1759, 20/9	Hwass, Chr. Hee		1731	Stud. Informator	1803	Justitsraad
1759, 20/9	Sondhvaldt, J.E.	(tj. Broder)				
1763, 9/6	Frisak, Bartholomeus		1725	Fuldm. hos Anker	1765	
1763, 9/6	Normann, Peter					
1763, 11/7	Zepelin, Frantz Chr.	(St.M.)	1716	Oberst	1790	Generalløitnant
1763, 11/7	Wiide, Michael	(Zor.)	1734	Kavallerikaptein	1799	Oberst
1764, 11/2	Thestrup, Fr.					
1764, 18/7	Buchanan, George	(England)				
1764, 18/7	Anker, Iver		1745		1772	
1764, 18/7	Leuch, Morten Nielsen		1742	løitnant		Vagtmester
1764, 18/7	Gad, Lars		1729	Kjøbmand	1783	Stadskaptein
1772, 23/5	Anker, Bernhard	(St.M)	1746	Kjøbmand	1805	Etatsraad
1772, 23/5	Plommenfeldt, Carl Andr. V.	(Stockholm)	1750	Bergsekretær		
1772, 23/5	Arbien, Peter		1740	Sekretær	1804	Byskriver
1772, 26/5	Flintenbergh, Isaac Andr.	(Ph.)	1735	Cantor	1813	
1772, 26/5	Dræbye, Frants	(Zor.)	1732	Stud. Informator	1814	Etatsraad
1772, 26/5	Anker, Peder		1749	Godseier	1824	Statsminister
1772, 26/5	Trotz, Poul	(tj. Broder)		Negotiant		
1772, 26/5	Winer, J. S.	(tj. Broder)				
1772, 26/5	Wærn, Newton		1725	Bogholder	1811	Kbmd. London
1772, 26/5	Schmidt, Andreas	(Ph.)		Regimentschirurg		
1772, 30/5	Rigg, John					
1772, 30/5	Leuch, Niels		1743	Controlleur	1823	Toldinspektør
1772, 30/5	Juel, Jacob		1744	Zahlkasserer		
1772, 30/5	Blix, Haagen		1749		1775	Raadmand
1772, 13/6	Holst, John	(S. a. t. S)				
1772, 19/12	Roverud, Peter Colbjørnsen	(tj. Broder)		Tj. hos Anker		Proprietær
1772, 19/12	Krefting, Peter Vogt		1747	Assessor	1820	
1773, 1/4	Tyrholm, Iver		1744	Kjøbmand	1780	
1773, 1/4	Hoell, Tolle Andr.			Kjøbmand	1799	
1773, 1/4	Zinck, Heinrich	(Altona)				
1780, 27/5	Falsen, Enevold de		1755	Assessor	1808	Justitiarius

1780, 27/5	Blix, Svend		1748	Stud.jur.	1813	Veimester
1780, 27/5	Krefting, Ludvig			Advokat		
1780, 27/5	Trost, Frederic	(tj. Broder)		Kammertjener		
1780, 27/5	Jørgensen, Axel	(tj. Broder)		Tj. hos Anker		
1782, 3/9	Monrad, Peter Joh.		1758	Canc.-Sekr.	1834	Etatsraad
1782, 3/9	Steen, Adam			Kjøbmand		Stadskapt.
1782, 7/11	Nielsen, Niels		1759	Ausc. i O.H.R	1829	Sorenskriver
1782, 7/11	Krap, Fredrik			Proprietær		
1782, 7/11	Engelbretsen, Ole	(tj. Broder)		Tj. hos Anker		Høker
1782, 7/11	Stenersen, Bent Chr.	(St.T.)	1748	Byfoged	1828	Kjøbenhavn
1782, 4/10	Juell, Hans Lemmich	(Zor.)	1740	Sorenskriver	1810	
1782, 4/10	Nilson, Peter Vogt		1761	Student	1837	Generalmajor
1782, 4/10	Erichsen, Jens	(tj. Broder)		Tj. hos Juel		
1783, 27/1	Pløen, Jørgen	(London)	1743	Kjøbmand	1817	
1783, 27/1	Lie, Andreas	(Edinburg)		Stadsmægler		
1783, 27/1	Clausen, Conrad		1753	Brugseier	1785	
1783, 27/1	Collett, John		1758	Kjøbmand	1810	
1783, 27/3	Müller, John Collett		1750	Løitnant	1834	Oberst
1783, 31/3	Boll, Peter Georg	(Zor.)	1742	Justitsraad	1814	Sorenskriver
1783, 31/3	Bagge, Thpmas	(England)	1751	Studiosus	1811	Agent. (Konsul)
1783, 31/3	Mathiesen, Haagen	(London)	1759	Studiosus	1842	Grosserer
1783, 31/3	Scholten, Chr. Fredr.	(Zor.)	1757	Ausc. i Rentek.	1792	
1783, 31/3	Trampe, Jørg. Detl. Greve		1749		1793	
1783, 31/3	Koss, Peter Tønder v.		1755	Assessor	1793	Just. i O.H.R
1783, 19/10	Krefting, Henric		1746	Løitnant	1801	Kaptein
1783, 19/10	Kaas, Fredr. Julius		1758	Assessor	1827	Statsminister
1783, 19/10	Wildenradt, Wensel Rodkier	(Zor.)		Kaptein		
1784, 2/2	Leganger, Christopher Munthe		1742	Sogneprest	1816	Prof. Theol
1784, 2/2	Torkildsen, Jørgen	(tj. Broder)		Tj. hos Anker		
1784, 8/3	Nilson, Haagen	(London)	1756	Proprietær	1822	Toldinspektør
1784, 5/4	Collett, Peter		1740	Godseier	1786	
1784, 5/4	Tullin, Claus		1761	Brugseier	1830	Slotsintendant
1784, 5/4	Thrane, Poul		1753	Kjøbmand	1830	Stadshauptmand.
1784, 5/4	Arnesen, Arne		1743	Proprietær	1826	
1784, 28/7	Horn, Erik	(Zor.)	1749	Canc.-Raad	1809	Sorenskriver
1784, 28/7	Foss, Peter Chr.	(tj. Broder)				Tracteur
1784, 28/7	Elieson, Iver		1762	Kaptein	1815	Ritmester
1784, 11/10	Jacobsen, Jens	(tj. Broder)		Tj. Hos Kaas		
1784, 13/12	Scheel, Jørgen Erik	(St.M.)	1739	Stiftamtmand	1795	Statsminister
1784, 13/12	Racii, Lasenius	(?)		Skibskaptein		
1784, 13/12	Heyerdahl, Christopher		1752	Controlleur	1816	Stadshauptmand.
1784, 13/12	Riis, Ole		1748	Uhrmager		Fabrikant Kbhvn.
1784, 13/12	Schæffer, Daniel			Målermester		
1784, 13/12	Norman, Isak	(?)		Kjøbmand		
1785, 8/2	Børresen, Christian			Løitnant		Ritmester
1785, 7/3	Koss, Peter Falck v.			Kaptein	1807	Major
1785, 4/4	Bloch, Niels Hoffman Sevel	(Zor.)	1761	Student	1829	Dr. tit. Prof.
1785, 2/5	Schejtlie, Johan					Prokurator
1785, 27/6	Gram, Jens Chr.		1755	Assessor	1806	
1786, 1/5	Kirkner, Johan	(tj. Broder)				
1786, 3/11	Anker, Carsten		1747	Konferentsraad	1824	Statsraad
1786, 13/11	Schøne, Andr. Emanuel			Blikkenslager	1820	
1787, 5/11	Schedstedt, Joh. Fr. Gyldenstj.	(Zor.)	1762	Ritmester	1830	Gen. Maj. Danm.
1787, 5/11	Fønss, Fredr. Jørgen	(?)	1760	Assessor	1828	Krigskomm. Jylland
1788, 22/12	Rye, Benedikt Salomon			Løitnant		
1789, 19/12	Haxthausen, Fr. Gottsch v.	(Gottorp)	1750	Gen.-Krigskomm.	1825	Statsraad
1789, 19/12	Treschow, Niels	(Zor.)	1751	Rektor	1833	Statsraad
1789, 19/12	Zahr, Joh. Gottfried	(S. a. t. S)	1754	Kjøbmand	1818	Stockholm
1789, 19/12	Sommerhjelm, Math. Otto Leth		1764	Assessor	1827	Statsminister
1789, 19/12	Lassen, Hans	(tj. Broder)				
1810, 15/12	Friedrich, Prins af Hessen	(Slesvig)	1771	Vicestatholder	1845	General
1810, 15/12	Gössel, Fr. Ludvig Christ. V.	(Fr.z.g.H.)	1771	Major	1841	Generalmajor
1810, 15/12	Wiewild, Johan Boye	(Zor.)	1764	Justitsraad	1815	Toldinspektør
1810, 15/12	Müller, Johannes	(Frankrike)	1758	Stadsphysikus	1825	Professor
1810, 15/12	Weidemann, Christopher Chr.	(Zor.)	1749	Byfoged	1858	Sorenskriver
1810, 15/12	Thrane, Johannes	(Ny-York)		Kjøbmand		Konsul
1810, 15/12	Thrane, David	(Frankrike)	1780	Kjøbmand	1832	
1810, 15/12	Haffner, Joh. Heinrich Wilh.	(Zor.)	1768	Major	1821	Oberst
1810, 15/12	Brüggemann, Fr. Ludvig Chr.	(St.T.)	1764	Løitnant	1821	
1811, 8/3	Zenker, Joh. Georg	(tj. Broder)	1771	Tjener		
1811, 19/3	Lassen, Lorentz Fjelderup	(Zor.)	1756	Kommandørkapt.	1837	Kontreadmiral
1811, 19/3	Helting, Magnus Chr.	(Zor.)	1760	Søkrigskommisær	1835	
1811, 19/3	Sejersted, Johannes		1761	Oberst	1823	Generalløitnant
1811, 19/3	Bergh, Christopher Anker		1764	Generalauditør	1825	
1811, 20/3	Platou, Ludvig Stoud		1788	Overlærer	1833	Professor

Forklaring til kolonnen "Tidl. Oppt./tj."(Tidligere opptagelsessted/tjenestebroder)

<u>Zor., St.M., St.T. og Ph.:</u>	De danske losjene Zorobabel, St. Martin, St. Thomas og Phønix i København
<u>?:</u>	Vedkommende er opptatt i annen losje, men navnet på losjen er ukjent
<u>S.a.t.S./Fr.z.g.H.:</u>	Utenlandsk ukjent losje (sannsynlig dansk eller tysk)
<u>Navn på by eller land:</u>	Vedkommende er opptatt i en ikke navngitt losje i denne by/dette land
<u>Tj. Broder:</u>	Tjenestebroder (tjenere brukt til servering og til seremoniene)

Som det kommer frem av materialet er det flere perioder det enten ikke ble registrert nye medlemmer, enten på grunn av at virksomheten var lav eller mest sannsynlig manglende registrering/arkivering.

Kilde:

- Medlemslister fra tiden 1757-1820. Den norske Frimurerordens bibliotek i Oslo.
- Bilag IV i Bugge (1907).

Kilder

Utrykte kilder

Riksarkivet

- Generalkonduktørens arkiv, Landmålsforretninger 1-86, nr. 51, Nokre autoritetar i Norge føre 1814, katalog 1119/01.
- Generalveiintendentens arkiv, pk. I, del 3, 4 og 5; pk. II, del 6, og pk. V del 11, Nokre autoritetar i Norge føre 1814, katalog 1119/01.
- Privatarkiv 278, Løvenskiold-Vækerø, materialet for perioden 1649-1820.
- Privatarkivet etter Gunnar Tank, del 4 "Leuchmarken"(pk 50).

Statsarkivet på Kongsberg

- Buskerud Amts arkiv, pk.nr. 252. (av 1757).
- Skiøde- og Panteprotokoll nr.6 for 1729, Ringerike og Hallingdals sorenskriveri, fol 169-170.
- Skiøde- og Panteprotokoll nr.11 for 1760, Ringerike og Hallingdals sorenskriveri, fol 381 og 384.
- Tingbok nr.55 for 1739, Ringerike og Hallingdals sorenskriveri, fol 131.
- Tingbok nr.75 for 1756, Ringerike og Hallingdals sorenskriveri, fol 77b.

Andre samlinger

- Privatarkivet etter Jacob Jacobsen. Bærumsamlingen ved Bærum bibliotek, Bekkestua.

Trykte kilder

- Beskrivelse over Ringerige og Hallingdal af Sorenskriver Christian Palludan 1744 (Trykt i Kildeskriftfondets samlinger no 179, avskrevet fra Bibliotheca Kalliana, København (1877)).
- Beskrivelse over Ringerikes og Hallingdahlsens fogderie, af Iwer Wiel 1743 (Trykt som utdrag fra Topografisk Journal 1802-05, Oslo (1970)). Ringerike bibliotek.
- Breve til Johan von Bülow fra Frederik Julius Kaas 1792-1793 og 1805. (Trykt i "Af Geheimeraad Johan von Bülows Papirer"(Ludvig Daae), Christiania (1864)). NBO.
- Breve til Johan von Bülow fra Frederik Moltke 1787-1793. (Trykt i "Af Geheimeraad Johan von Bülows Papirer"(Ludvig Daae), Christiania (1864)). NBO.
- Folketellingen 1. februar 1801 for Kristiania med forstedene og Aker og Oslo (Gamlebyen). (Trykt i "Folket i Oslo 1801", Oslo (1950)). Riksarkivets bibliotek.
- Illustreret Nyhedsblad IV. bind, nr. 9, 3/3-1855, nr. 17, 28/4-1855 og nr. 37, 15/9-1855. Botten-Hansen, P.: "Peder Anker. Norges første Statsminister," tre deler. UB.
- Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660-1813. (Christiania 1842). UB.
- Magnus Lagabøtes landslov. (Trykt, Kristiania (1916)). UB.
- Medlemsfortegnelse over St. Johannes-logen "St. Olaus til den hvide Leopard" 1757-1814. Den norske Frimurerordens bibliotek i Oslo. (Se Vedlegg)
- Norske Intelligents-Sedler, nr. 37, 39 og 42, år 1802. UB.
- Norske og til Norge indflyttede Frimurere fra Logerne i Kjøbenhavn 1744-1766. (Trykt som bilag/manuskript i Bugge (1907).) Den norske Frimurerordens bibliotek i Oslo.
- Orientering, sosialistisk ukeavis, nr. 12, år 1973. Stortingsbiblioteket.
- Udtog til HR-saken i Retstidende 1906.37-46. ("Domme. En Skoveier antages at have frihævdet sin Skov for en gammel paahvilende Sæterret (med Ret til Sæterhus og Indgjerning), der ikke gennem flere Hævdperioder var udøvet.") UB.

Litteratur

Andersen, Rasmus: *Bondestand – velstand og motstand? En undersøkelse av skattekrav, formuesforhold og bøndernes reaksjoner på Hedemarken i forbindelse med Den store nordiske krig, sett i lys av dansketidsdebatten i norsk historieskriving*. Hovedoppgave i historie, Oslo (2000).

Anker, C.J.: *Kammerherre Bernt Ankers Liv og virksomhed 1746-1805*. Kristiania (1840).

Anker, H.N.: *Familien Anker*. Oslo (1990).

Aschim, Øystein: *Var det en bondeelite i Hole prestegjeld? En nærstudie av matrikkelbøndene i Hole i perioden 1647-1723*. Hovedoppgave i historie, Oslo (1998).

Aubert, L.M.B: *Bidrag til kundskab om almenningerne*. Kristiania (1917).

Bjørcke, Erling: "Hønefoss-bruene i eldre tid," i: *Ringerike, 1933/34*. Hønefoss (1933).

Bourdieu, Pierre: *Distinksjonen*. Oslo (1995).

Bratholm, Anders: "Nordmarksgodset" i: *Lov og Rett, Norsk juridisk tidsskrift* nr.10/1973, Oslo (1973).

Brewer, John: *The sinews of power. War, money, and the English state 1688-1783*. Harvard (1989).

Brækhus, Sjur: "Eiendomsretten til Nordmarksgodset." i: *Lov og Rett, Norsk juridisk tidsskrift* nr.10/1973, Oslo (1973).

Bugge, K. L.: *St. Olaus til den hvide Leopard i Kristiania. Jubileumsskrift for St. Johanneslogen 1907*. Kristiania (1907).

Bull, Edvard: *Akers historie*. Kristiania (1918).

Bull, Ida: *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*. Trondheim (1998).

Burke, Peter: *History and social theory*. Cambridge (1992).

- Burkeland, Sollaug og Pål Veiden: *Samfunnsvitenskapelig ordbok*. Oslo (1999).
- Bäck, Kalle: *Bondeopposition och bondeinnflytande under frihetstiden*. Stockholm (1984).
- Christensen, Dan C.: *Det Moderne Projekt. Teknikk og kultur i Danmark-Norge*. København (1996).
- Christensen, Trygve: *Bærumsmarka*, Oslo (1988).
- Dahl, Johannes: *Nordmarka*. Oslo (1942).
- Danielsen, Arild: "Kulturell kapital i Norge" i: *Sosiologisk tidsskrift* 1/2-1998. Oslo (1998).
- Davidsen, Bjørn: "C.J.Hammer – stor vegbygger og tyrann" på *Foreningen for døvblindes hjemmeside*, Arendal (1996). <http://online.no/~fnbred/ham.htm>
- Davidsen, Øyvind: *Bernt Anker i nytt lys*. Oslo (1944).
- Droste, Heiko: *A diplomats network in 17th century Sweden*. Bidrag til Det 24. Nordiske Historikermøde i Aarhus (2001).
- Dyrvik, Ståle: *Norges historie. Bind 8. Den lange fredstiden 1720-1814*. Oslo (1978).
- Daae, Ludvig: *Af Geheimeraad Johan von Bülow's Papirer*. Christiania 1864.
- Daae, Ludvig: *Det gamle Christiania*. Christiania (1871).
- Eliassen, Sven G.: *Hafslund hovedgård og sagbruk. Oversikt over Hafslunds historie i tiden 1600-1786*. Hovedoppgave i historie, UiO. Oslo (1973).
- Engelstad, Eivind: "Christopher Hammer og John Collett" i: *By og Bygd, Norsk Folkemuseums årbok* 1950/51. Oslo (1953).
- Englund, Peter: "Om klientar och deras patroner" i: Dahlgren, Stellan og andre: *Makt och vardag: hur man styrde, levde och tänkte under svensk storhetstid*. Stockholm (1993).
- Evensen, Anna M. E.: *Sorgløst og forvirret? Det sivile og det militære embetsverkets rolle i organiseringen av forsyningene til felttoget i 1788*. Hovedfagsoppgave i historie, Oslo (2001).

Finne-Grønn, S.H.: *Norges prokuratorer, sakførere og advokater 1660-1905, bind I*. Oslo (1932).

Fladby, Rolf, Steinar Imsen og Harald Winge: *Norsk Historisk Leksikon*. Oslo (1974).

Fleischer, Carl August: *Makt og rett. Om sikring av Oslomarka*. Oslo (1972).

Frydenlund, Arve: "Kjerraten i Åsa." Særtrykk av *Årbok for Norsk skogbruksmuseum* nr.9,1978-1981. Elverum (1981).

Fryjordet, Torgeir: *Skogadministrasjonen i Norge gjennom tidene, bind I, -1850*. Oslo (1992).

Granowetter, Mark: "The strength of weak ties". I: *American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 6., Chicago (1973).

Gustafsson, Harald: *Political interaction in the old regime. Central power and local society in the eighteenth-century Nordic states*. Lund (1994).

Hauge, Yngvar: *Bogstad 1649-1772*. Oslo (1955).

Hauge, Yngvar: *Bogstad 1773-1955*. Oslo (1969).

Holtvedt, Reidar: *Historier fra Krokskauen*, Oslo (1953).

Holtvedt, Reidar, H.O.Christophersen og Per Hohle: *Krokskogen*, Oslo (1977).

Hvattum, Harald: "Christopher Hammer – en utypisk granasokning på 1700-tallet", i: *Årbok for Hadeland*. Brandbu (2000).

Hvattum, Harald: *På gamle vegar i Valdres : vegbygging, vegvedlikehald og vegstyring i Valdres fram til slutten av 1800-talet : vegkulturminne i dag*. Fagernes (1993).

Hygen, AB: "Krokskogsalmeningens historie de sidste 300 aar", i: *Norderhov, En fremstilling av herredets utvikling til 1914*, Hønefoss, (1914).

Høvås, Elisabeth: *Anna Krefting, født Vogt – et husholdsoverhode på 1700-tallet*. Hovedoppgave i etnologi, UiO-høsten 2000. Oslo (2000).

Imsen, Steinar: *Norsk Bondekommunalisme, del 2 – Lydriketiden*. Trondheim (1990).

- Jacobsen, Jacob: *Ridesti, kongevei, motorvei*. Asker (1998).
- Johannessen, Finn Erhard, Lise Henriksen og Mentz Schulerud: *Fint folk i bratte bakker. Ljans historie*. Oslo (1990).
- Johannessen, Finn Erhard: "Lars Ingier - offiser, generalveimester og brukseier." I: *Årsberetning og regnskap for 1993, Selskapet for Ljans Vel*. Oslo (1993).
- Johnsen, Oscar Albert: *Norges Historie, bind V-2, 1746-1813*. Kristiania (1914).
- Jørgensen, Harald: "Carl av Hessen", i: *DBL, bind IV*. København (1934).
- Jørgensen, Harald: *En amtmand skriver breve. J.S. Møsting som amtmand i Haderslev efter hans breve til Johan Bülow 1789-1804*. Aabenraa (1993).
- Jørgensen, Harald: "Frederik Julius Kaas", i *DBL, bind XII*. København (1937).
- Jørgensen, Harald: "Frederik Moltke", i: *DBL, bind XVI*. København (1939).
- Kjørnæs, Arne Didrik: "Krokskogens Almenning. Utskftningen i 1823" i: *Ringerike* (1962-1963), Hønefoss (1962).
- Knight, G. Norman og Fred L. Pick: *The pocket history of freemasonry*. London (1983).
- Koht, Halvdan: *Norsk bondereisning*. Oslo (1975).
- Koht, Halvdan: "Peder Anker" i: *NBL, bind I*. Kristiania (1923).
- Lange, Ove: *Nordmarka og Nordmarksgodsets historie*. Oslo (1966).
- Larsen, Jan Erik: "Det var kølatrafikken som holdt liv ti dom." *Om bygdefolkets trekølproduksjon for de gamle bergverkene*. Oslo (1997).
- Lind, Gunner: "Great friends and small friends: Clientilism and the power elite" i: *Power elites and state building*. Oxford (1996).
- Løyning, Trond: *Nettverket styrer? En kvalitativ analyse av betydningen av overlappende styreverv*. Oslo (2001).

Marthinsen, Liv og Harald Winge: "Asker og Bærum til 1840" i: *Asker og Bærums historie*. Oslo (1983).

Maurseth, Per: *Sentraladministrasjonens historie*, bind 1: 1814-44. Oslo (1979).

Mills, C. Wright: *The power elite*. Harvard (1956).

Müller, Leos: *Nätverk som förklaringsmodell. Stabilitet och förändring i den tidigmoderna ekonomin*. Bidrag til Det 24. Nordiske Historikermøde i Aarhus (2001).

Mykland, Knut: "Firehundraaarig natten" i: *HT* (dansk) 2/1986. København (1986).

Nagel, Anne Hilde: "Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet" i *Administrasjonen i Norden på 1700-tallet*. Oslo (1985).

Nielsen, Frederik: *Frimureriet i Norden – et lejlighedsskrift*. København (1882).

Nielsen, Yngvar: "Det Norske Vejevæsen før 1814" i: *HT*, IV, 1.4. Kristiania (1877).

Nielsen, Yngvar: "Gustav III's norske politik." I: *HT*, 2r.I. Kristiania (1877).

Nordli-Hansen, Marianne: "Sammenligning og kritikk av Bourdieu og Boudons sosiologi," *Sosiologi i dag* 4/1986.

Næss, Hans Eyvind: *For rett og rettferdighet i 400 år. Sorenskriverne i Norge 1591-1991*. Stavanger (1991).

Olafsen, Arnet: *Våre sorenskrivere: Sorenskriverinstitusjonen og sorenskrivere i Norge: et bidrag til den norske dommerstands historie, bind I 1591-1814*. Oslo (1940).

Olafsen, O.: *De norske Almenninger i Fortid og Nutid med et kort Omrids af enhver enkelts Historie*. Kristiania (1916).

Opstad, Lauritz: *Sanne og Soli: Skandinaviens største sagbruk*. Oslo (1943).

Os, Audvar: "Oslomarka – en kommentar til professor Fleischers betenkning" i: *Lov og Rett, Norsk juridisk tidsskrift* nr.10/1973, Oslo (1973).

Padgett, John F. og Christopher K. Ansell: "Robust action and the rise of the Medici, 1400-1434" i *American Journal of Sociology* vol. 98, no. 6. Chicago (1993).

Persson, Fabian: "Att leva på hoppet - om den misslyckade klienten" i: *Svensk Historisk Tidsskrift*, 3/92. Stockholm (1992).

Persson, Fabian: "En hjälpande hand. Principiella aspekter på patronage i förhållande till nepotism och meritokrati under stormaktstiden." I: *Scandia*, band 159:1, Lund (1993).

Polak, Ada: *Wolffs & Dorville. Et norsk-engelsk handelshus i London under Napoleonskrigene*. Oslo (1968).

Raabe, Gunnar: *Nordmarka og Krokskogen. Sommer og vinter*. Oslo (1947).

Rian, Øystein: *Vestfoldts historie. Grevskapstiden 1671-1821* (1980).

Rian, Øystein: "Skogpolitikken i Norge 1724-1740." I: *Skog och brännvin. Studeir næringspolitisk beslutsfattande i Norden på 1700-tallet*. Oslo (1984).

Rian, Øystein: "Den frie og stolte norske bonden. Myter og realiteter." i: *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550-1750*. Oslo (1992).

Rian, Øystein: "Politisk historie i dansketiden" i: *Revolusjon og resonnement. Festskrift til Kåre Tønnesson på 70-årsdagen den 1. januar 1996*. Oslo (1995).

Rian, Øystein: "Sentrum og periferi i Norden på 1600- og 1700-tallet", i: *Regionen i Norden. Rapport fra Norske Historikerdager 1996, Historisk institutts skriftserie*, UiB, Bergen (1998).

Rian, Øystein: "Synet på dansketiden. Nasjonalistisk eller idylliserende?" i: *Holmgang. Om førmoderne samfunn. Festskrift til Kåre Lunden*. Oslo (2000).

Rokkan, Stein: *Stat, nasjon, klasse*. Oslo (1987).

Rygg, O.: *Forelesningsreferat i Allmenningsrett*. Oslo (1972).

Sandnes, Jørn: "Lex non scripta. Den norske heimeretten." i: *HT* 2/1999.

Sandvik, Gudmund: *Det gamle veldet. Norsk finansar 1760-79*. Oslo (1975).

Sandvik, Hilde: "Den industriøse revolusjon: Et fruktbart begrep for forskning innen tidlig nytidshistorie?", *Prøveforelesning for graden doktor philosophiae ved HF-fakultetet, UiO, 1. februar 2002*. Oslo (2002).

- Schiefloe, Asm.: *Hovedlinjer i norsk almenningsrett*. Oslo (1955).
- Schjander, Fredrik: "Sorenskriver Christian Michelsen Palludan og hans ringeriksbeskrivelse," i: *Ringerike 1955/56*. Hønefoss (1955).
- Skøldberg, M.E.: "Enkelte antegnelser, henhørende til Statsminister Peder Ankers Charakteristik." I: *Budstikken*. Tredie deel, No 39-40 9/2-1833. Christiania (1833).
- Sprauten, Knut: "Hans Horneman - Med embetsverket i lomma", i: *Trondheim på 1700-tallet. Årbok 1993, Trøndelag folkemuseum*. Trondheim (1993).
- Sprauten, Knut: *Oslo bys historie, bind 2. Byen ved festningen, 1536-1814*. Oslo (1992).
- Sogner, Sølvi og Eva Österberg(eds.): *People meet the law. Control and conflict-handling in the courts*. Oslo (2000).
- Steen, Sverre: *Langsomt ble landet vårt eget*. Oslo (1972).
- Stewart, K. J.: *The freemason's manual; a companion for the initiated through all the degrees of freemasonry*. Philadelphia (1853).
- Supphellen, Steinar: "Byadministrasjonen i Noreg på 17. h.talet", i: *Stadsadministration i Norden på 1700-talet*. Oslo (1982).
- Tank, Gunnar: *Leuchmarkens stilling i det 17., 18. og 19. aarhundrede*. Oslo (1928).
- Tank, Gunnar: *Skogfinners rettslige stilling i det 17. aarhundrede*. Kristiania (1924).
- Teige, Ola: *En torn i øyet. Det store tollsviket og Inkvisisjonskommisjonen i Christiania 1705-09*. Hovedoppgave i historie, UiO-høsten 2001. Oslo (2001).
- Thorson, Odd W.: *Drammen. En norsk østlandsbys historie, bind II*. Drammen (1962).
- Thuesen, Nils Petter: *Norges historie i tall*. Oslo (1997).
- Tveite, Stein: "Misbruk av historie: Fleischer og Nordmarka." i: *Lov og Rett*, Norsk juridisk tidsskrift nr.10/1973, Oslo (1973).
- Tveite, Stein: "Skogbrukshistorie" i *Skogbruksboka*. Elverum (1964).

Tveite, Stein: "Trelasthandelen 1688-1860" i: *Norsk skogbruksmuseums årbok* nr.4, 1963-64. Elverum (1963).

Weber, Max: *Makt og byråkrati*. Oslo (2000).

Weidling, Tor: *By og land – privilegier og handel*. Foredrag ved Nordisk slotts- og herregårdssymposium. Oslo (2002).

Weidling, Tor: *Eneveldets menn i Norge. Sivile sentralorganer og embetsmenn 1660-1814*. Oslo (2000).

Weisberger, William: *Speculative freemasonry and the enlightenment*. New York (1993).

Wennemo, Arnfinn: *Gull og grønne skoger... - skogbrukets økonomiske forutsetninger i Høland prestegjeld 1723-1865*. Hovedoppgave i historie, Oslo (1999).